

Eu

ISSN 0131-775X

Економіка України

науковий журнал

12/2015

ПЕРЕДПЛАТА – 2016

ДО УВАГИ

ПЕРЕДПЛАТНИКІВ І ЧИТАЧІВ

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ НА ЖУРНАЛ

«ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ»

Вартість поточної передплати на 2016 р. становить:

на 1 місяць – 43 грн. 46 коп.
на 3 місяці – 130 грн. 38 коп.
на 6 місяців – 260 грн. 76 коп.
на 12 місяців – 521 грн. 52 коп.

У “Каталозі видань України” (стор. 111)
індекс українського видання – 74158
індекс російського видання – 74159

Оформити передплату на журнал
«Економіка України»
Ви можете у будь-якому відділенні
поштового зв'язку України

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
МІНІСТЕРСТВА ЕКОНОМІЧНОГО
РОЗВИТКУ І ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ,
МІНІСТЕРСТВА ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

Економіка України

12 (649)

ГРУДЕНЬ

2015

Видається
з вересня
1958 р.

Виходить щомісяця

З М І С Т

	Стор.
ЯЦЮК Г. В. – Громадянське суспільство і формування нової парадигми соціально-економічного розвитку в умовах глобалізації	4
НАУКОВІ ДИСКУСІЇ	
ТАРАСЕВИЧ В. М. – Про державно-капіталістичну обумовленість інноваційного розвитку національної економіки	10
ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ	
ПУСТОВІЙТ Р. Ф. – Інституціональні фактори клептократичної економіки	26
ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ І ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ	
ОЛІЙНИК Я. Б., ПІСТУН М. Д., МЕЛЬНИЧУК А. Л. – Про стратегію регіонального розвитку України: суспільно-географічний аспект	39
ПИТАННЯ РОЗВИТКУ АПК	
ОСТАШКО Т. О. – Структурні зміни у торгівлі сільськогосподарськими товарами під впливом імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС	48
ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ	
СКРИПНИК А. В., МІХНО І. С. – Проблеми фінансування та оподаткування у сфері утилізації відходів в Україні та світі	59
СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ В ПРАКТИЦІ УПРАВЛІННЯ	
ГУРА Н. О. – Об'єднання співвласників багатоквартирних будинків: специфіка, проблеми та перспективи діяльності	70
ПАМ'ЯТІ АКАДЕМІКА АЕН УКРАЇНИ, ВІЦЕ-ПРЕЗИДЕНТА СПІЛКИ ЕКОНОМІСТІВ УКРАЇНИ В. І. ПАВЛОВА (1946–2015)	
Відомий вчений-економіст і педагог	80
НАУКОВЕ ЖИТТЯ	
X Пленум Спілки економістів України та Міжнародна науково-практична конференція	82
Зміст журналу “Економіка України” за 2015 рік	92

Засновники: **Міністерство економічного розвитку і торгівлі України,
Міністерство фінансів України,
Національна академія наук України**

Головний редактор: ГЕГЦЬ В.М.

Заступник головного редактора: КОРНІЄНКО І.В.

Редакційна колегія: БИСТРЯКОВ І.К., БОРОДИНА О.М., БУДКІН В.С., ГНИБІДЕНКО І.Ф., ГРІНБЕРГ Р.С., ГРИЦЕНКО А.А., ДАНИЛЕНКО А.І., ЕРВЕ Ж.-Ж., ЄФИМЕНКО Т.І., ЗВЕРЯКОВ М.І., ЗИМОВЕЦЬ В.В., КОЛОДКО Г.В., КРЕДІСОВ А.І., КУДРЯШОВ В.П., ЛІБАНОВА Е.М., МАЗАРАКІ А.А., МАКСЮТА А.А., МАНЦУРОВ І.Г., МОЛДАВАН Л.В., МЯРКОВСЬКИЙ А.І., НІКІТЕНКО П.Г., НИЖНИК О.М., ОСАУЛЕНКО О.Г., ПАВЛЕНКО А.Ф., ПАНЧЕНКО Є.Г., ПАПАВА В.Г., ПАРНЮК В.О., РИБАК С.О., СІДЕНКО В.Р., СТАТТЄВ С., ТАРАСЕВИЧ В.М., ЧЕРНЯК О.І., ШРЕТТЛЬ В., ЯКУБОВСЬКИЙ М.М.

Коректор *Г.І. Пасека*

Комп'ютерна верстка *В.І. Загорний*

Адреса редакції: 01015, Київ-15, вул. Московська, 37/2.

Реєстраційне свідоцтво КВ № 1027 від 26 жовтня 1994 р.

Телефони: заст. головного редактора 280-52-75,
директора 280-32-71,

завідуючого редакцією 280-31-10 (тел./факс),

<http://www.economukraine.com.ua>

e-mail: ecoua@mail.ru

Рекомендовано до друку редакційною колегією журналу

(протокол № 21 від 24 листопада 2015 р.)

Підписано до друку 03.12.15. Формат 70x108¹/16. Папір офсетний. Офсетний друк. Ум. друк. арк. 8,4.

Ум. фарб. відб. 8,8. Облік. вид. арк. 11. Загальний тираж 604.

Віддруковано у ТОВ "Наш формат"

02105, Київ, пр. Миру, 7, к. 45.

Реєстраційне свідоцтво ДК № 4540 від 7 травня 2013 р.

При передруку посилання на журнал "Економіка України" обов'язкове.

CONTENTS

Pages

YATSYUK H. V. – The civil society and the formation of a new paradigm of socio-economic development under conditions of the globalization	4
--	---

SCIENTIFIC DISCUSSIONS

TARASEVYCH V. M. – About the state-capitalism conditionality of the innovative development of a national economy	10
---	----

PROBLEMS OF ECONOMIC THEORY

PUSTOVIIT R. F. – Institutional factors of the kleptocratic economy	26
--	----

PROBLEMS OF REGIONAL DEVELOPMENT AND DECENTRALIZATION

OLIINYK Ya. B., PISTUN M. D., MEL'NYCHUK A. L. – On the strategy of Ukraine's regional development: socio-geographic aspect	39
--	----

QUESTIONS OF THE DEVELOPMENT OF AIC

OSTASHKO T. O. – Structural changes in the trade in agricultural products under the action of the implementation of the EC – Ukraine Association Agreement	48
---	----

ECONOMIC PROBLEMS IN THE NATURE MANAGEMENT

SKRYPNYK A. V., MIKHNO I. S. – Problems of financing and taxation in the waste recovery field in Ukraine and in the world	59
--	----

SOCIAL PROBLEMS IN THE MANAGEMENT PRACTICE

GURA N. O. – Unions of co-owners of blocks of flats: specificity, problems, and perspectives of their activity	70
---	----

TO THE MEMORY OF ACADEMICIAN OF THE AES OF UKRAINE, VICE-PRESIDENT OF THE UNION OF ECONOMISTS OF UKRAINE V. I. PAVLOV (1946–2015)

The famous scientist-economist and teacher	80
--	----

SCIENTIFIC LIFE

The X-th Plenary session of the Union of economists of Ukraine and the International scientific-practical conference	82
--	----

Contents of the journal "Economy of Ukraine" for 2015	92
---	----

"ECONOMY OF UKRAINE", the scientific journal
of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine,
Ministry of Finances of Ukraine,
and National Academy of Sciences of Ukraine.

The journal is monthly published since September 1958.

Phones: (044) 280-52-75, (044) 280-32-71, Fax: (044) 280-31-10,

<http://www.economukraine.com.ua>

e-mail: ecoua@mail.ru

Address of the Editorial Board: 37/2, Moskovs'ka Str., Kyiv-15, Ukraine.

Г. В. ЯЦЮК,
доцент,
віце-президент Спілки економістів України
(Київ)

**ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО
І ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ПАРАДИГМИ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ***

H. V. YATSYUK,
Assoc. Professor,
Vice President of the Union of economists of Ukraine
(Kyiv)

**THE CIVIL SOCIETY
AND THE FORMATION OF A NEW PARADIGM
OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT
UNDER CONDITIONS OF THE GLOBALIZATION**

Проблема формування нових доктринальних засад соціально-економічного розвитку в умовах глобалізації та триваючої світової фінансової кризи, яку винесено на розгляд Пленуму Спілки економістів України і Міжнародної науково-практичної конференції, без перебільшення є життєво актуальною як для України, так і для людства в цілому. У даному контексті зусилля науковців і практиків мають бути спрямовані не тільки на подолання поширеного монетаристського розуміння економіки, що призвело до глобальних фінансових потрясінь, але й, головне, на формування нового світогляду, заснованого на реалізації концептуальних ідей про ноосферу видатного вченого, академіка Володимира Івановича Вернадського.

Питання ноосферного розвитку постійно перебувають у полі зору Спілки економістів України. Вони відображені в монографічному дослідженні [1], де вперше зверталась увага на духовність людини як головний фактор усвідомлення нею значущості "розумної діяльності", коли Розум стає дійсно продуктивною силою прогресу.

За ініціативою СЕУ, у 2011 р. було проведено Всеукраїнську науково-практичну конференцію "Рациональне природокористування – важлива умова ноосферного розвитку України", де основна увага зосереджувалася на матеріальному – біосферному – аспекті проблеми збереження і відновлення навколишнього природного середовища, вирішенню якої мало сприяти саме ноосферне розуміння ролі людини в такій діяльності.

Нинішня конференція стосується іншого аспекту ноосферного розвитку, який, проте, є триєдиним у взаємозв'язку із згаданими, а саме: відновлення ро-

Яцюк Ганна Валентинівна (Yatsyuk Hanna Valentyivna) – e-mail: seu@gslua.org.

* Виклад доповіді на Міжнародній науково-практичній конференції, яка відбулася в Києві 26 вересня 2015 р.

зумної поведінки людини, усвідомлення нею своєї місії як творця ноосфери, здатного розв'язувати глобальні проблеми людства і забезпечувати належне регулювання економіки, та формування політики на основі Розуму і в інтересах сталого розвитку.

Вирішення таких завдань може стати головним напрямом теоретичного осмислення і практичного забезпечення світового прогресу в умовах глобалізації. Цьому сприяє ряд факторів. По-перше, глобальні проблеми стали предметом уваги багатьох міжнародних організацій, регіональних політичних об'єднань, неурядових форумів і постійних робочих органів міжнародного співробітництва. По-друге, прийняття ноосферної концепції як єдиної моделі суспільного розвитку дає основу для еволюційного формування нових соціально-економічних відносин, людини нової якості. По-третє, високий рівень комунікацій у сучасному світі та існуюча практика делегування міжнародним і регіональним структурам частини повноважень національних держав дозволяють створити світові програми глобального ноосферного розвитку за допомогою координації зусиль багатьох країн.

Кожний етап розвитку суспільства характеризується притаманною йому світоглядною парадигмою, яка дістає своє втілення у способі ведення економічної, культурної, державної політики, діях та схильності окремих людей до тих чи інших переваг. Сьогодні у світі, якому притаманна глобальна система економічних, інформаційних та комунікаційних зв'язків, у сфері соціально-економічного розвитку домінує доктрина ліберального капіталізму. Маючи свою кількості історію становлення на основі теоретичних постулатів вільної ринкової економіки, які пройшли шлях від меркантилізму з його державною політикою протекціонізму, через класичну модель ринкової економіки А. Сміта і Д. Рікардо, в якій панують приватна власність і “досконала” конкуренція, і далі до неокласичного напрямку економічної думки (Ж.-Б. Сей та інші), вона вперше виявила свою неспроможність, стикнувшись віч-на-віч з економічною кризою 1930-х років.

Потрясіння, спровоковані кризою, сприяли тверезій оцінці економічною думкою реальності, яка полягала в тому, що єдиним інститутом суспільства, який міг би знайти шлях її подолання, вбачалася лише держава. Зміна моделі економічного мислення і практики ринкової економіки за належної регулюючої ролі держави принесла свої позитивні результати під час виходу з кризи та в період післявоєнної відбудови економік країн світу. Проте подальше зростання великих транснаціональних монополій, нарощування могутності глобального фінансового капіталу, який прагнув до незалежності від будь-якого державного впливу, призвели до того, що на початку 1970-х років ідеї обмеження ролі держави в усіх сферах соціального життя знову стали домінуючими. Далі ці ідеї в оновленій неоліберальній обгортці були реалізовані у так званому Вашингтонському консенсусі, який став інструментом експерименту над рядом країн Південної Америки, а потім – і країн постсоціалістичного табору. Для більшості з останніх перехід до ринкової економіки здійснювався болісними для суспільства методами “шокової терапії”, які спричинили розвал усталених господарських зв'язків, знищення виробничого потенціалу і розграбування національних багатств. Водночас держава, дотримуючись “рекомендованих” принципів ліберальної економіки, самоусунулася від виконання необхідних регулятивних функцій, віддавши країну на поталу стихії неконтрольованих процесів, які відразу ж породили рекет, корупцію, монополізм, зрощування держави із злочинним світом. Наслідки мали вкрай негативний вплив на суспільну свідомість

через втрату віри у справедливість, гуманістичні ідеали, колективізм тощо. Фактично "цінності" неолібералізму із сфери економічних відносин проникли у сферу ідеології, що призвело до зниження ролі моральної і соціальної відповідальності людини. Нині вони інститууються в системі світових фінансових ринків та великих транснаціональних корпорацій, які впливають на діяльність держави і міжнародних організацій виключно у своїх вузькокорпоративних інтересах. За таких умов стає практично неможливим формування розумних критеріїв економічної поведінки і споживання, поширення екологічно виважених методів господарювання та акумулювання ресурсів для вирішення соціальних проблем, насамперед скорочення майнового розшарування у суспільстві, позбавлення голоду та бідності.

Зростання багатства та його концентрація в руках вузького кола осіб, часто повністю позбавлених уявлень про моральні й духовні цінності, є внутрішньо притаманними рисами ліберального капіталізму, який, оголошуючи матеріальну свободу індивіда, заперечує основну умову гармонійного існування суспільства і світу в цілому. У результаті панування неоліберального світогляду в економіці призвело до світової фінансової кризи, яка перейшла у пригнічений стан перманентних локально-глобалізаційних проявів стагнації та фінансової нестабільності. Безпеку нинішньої фінансової кризи ще й досі не усвідомлено світовою економічною думкою, а її руйнівні наслідки ще попереду. Разом з тим вона остаточно підтвердила непопулярну в розвинутих країнах тезу про те, що проблема непридатності концепції ліберального ринку в нинішніх соціально-економічних умовах має глобальний характер.

Заслуговує на увагу досвід ряду країн, які обрали шлях економічного, ідеологічного розвитку, альтернативний неолібералізму, як, наприклад, модель "соціалістичної ринкової економіки" в Китаї, моделі економіки країн ісламського фундаменталізму, а також модель індустріальної політики з державним регулюванням, притаманна Японії, яка відмовилася від ортодоксальних економічних настанов неолібералів. Безперечно, успішному розвитку країн Європи та Азії значною мірою сприяло саме недотримання догм доктрини вільного ринку. Цей висновок також підтверджується економічною політикою інших розвинутих країн, включаючи США, які, пропагуючи лібертаріанство, насправді завжди були і є лідерами політики протекціонізму національної економіки.

Нині багатьма економістами ведеться інтенсивний пошук нової парадигми соціально-економічного розвитку і прийнятних моделей національної економіки, який, на жаль, поки що не має успіху. У наукових публікаціях останнього десятиліття можливі альтернативи подаються в досить вузькому, обмеженому координатами суто економічних відносин, контексті, без належної уваги до неформальних інститутів і культурної спадщини суспільства. Фактично у сучасному світі досі не створено єдиної та цілісної світоглядної противаги вільному ринку і пріоритету вигоди над мораллю.

Ми вступили у XXI ст. з величезним багажем проблем планетарного масштабу, включаючи і досі наявну світову кризу. Дзвін вже дзвенить, прийшов час мислити нетрадиційно і глобально, причому в координатах духовно-етичного розуміння людини, її місця в суспільстві та в єдиному узгодженому інтелектуальному зусиллі багатьох країн і народів. Як зазначається у Стратегії економічної політики в Україні *, не можна розірвати і протиставляти економіку та духовно-моральну

* Стратегія економічної політики в Україні, схвалена рішенням II Пленуму Співки економістів України від 22 квітня 2010 р.

сферу життя суспільства і людини. *Справжні економічні досягнення неможливі в аморальному, бездуховному суспільстві.* Економічно ефективним є все те, що людяно, морально і духовно, а за великим історичним рахунком – Боголюдяно.

Нинішня світова криза ще раз підтвердила, наскільки нестабільною та уразливою є економіка, побудована на спекулятивному капіталі. Державі та суспільству необхідно зробити все можливе для відродження трудової етики, глибокої поваги до людської праці та до людини взагалі. Успішний пошук можливих шляхів сталого розвитку в осяжному майбутньому і відповідної ефективної моделі економіки неможливий без розуміння єдності людини та середовища, що її оточує. Настав час ідей, які мають виходити із цілісної концепції світорозуміння і відповідальності перед майбутніми поколіннями. Йдеться навіть не про конкретну модель, а про прогрес людства у планетарному масштабі. Існує загальносвітовий запит на нову парадигму соціально-економічного розвитку в морально і духовно спустошеному за останнє століття панування капіталізму глобальному просторі людської цивілізації.

Є підстави вважати, що нині економіка більшості країн світу перебуває в точці біфуркації, і від наявності в суспільстві ефективних інститутів та критичної маси людей, які усвідомлюють ситуацію і можуть запропонувати розумні перспективи виходу і моделі подальшого розвитку, залежить напрям кардинальних змін в економічному мисленні. При цьому зміни мають бути саме рішучими, аж до повної зміни світової фінансової системи. І така ідея вже стає домінуючою у глобальному масштабі.

Принципово нові світоглядні основи планетарного розвитку ще у I половині XX ст. було закладено В.І. Вернадським. Його теорія ноосфери проголосує принципи духовно-морального і ненасильницького прогресу суспільного виробництва, здатного розробляти антикризові механізми господарювання, придатні для економіки багатьох країн. При цьому головними критеріями ефективності економіки мають бути не прибуток чи приріст ВВП, а здоров'я народу, поліпшення умов його життєдіяльності та зайнятості, раціональне, бережливе використання й відтворення навколишнього природного середовища. Можна стверджувати, що ноосферна парадигма економічного і соціального розвитку має стати гідною відповіддю на виклики часу і новим шляхом виходу з глобальної кризи. Більше того, її втілення у практиці людської діяльності є закономірним історичним етапом еволюції біосфери і планетарного розуму.

Модель ноосферної економіки уявляється як модель глобального економічного синтезу ідей відкритої, конкурентної, моральної та розумної організації господарювання, згідно із закономірностями біосферного розвитку та ідей державного регулювання суспільних відносин з метою досягнення соціального блага і забезпечення прогресу людства.

Майбутньому формуванню такої нової господарської системи як органічної складової ноосфери має передувати осмислення наявних суспільних і культурних надбань. На думку лауреата Нобелівської премії з економіки Д. Норда, у будь-якому суспільстві переддень кардинальних змін несе у собі успадковані від минулого інститути, уявлення, менталітет населення, систему комунікацій тощо. Не враховувати цього у процесі трансформаційних змін і реформ неможливо, а ігнорування загрожує провалом цілей і завдань політики. Вчений виокремлює дві основні групи таких інститутів: формальні, що утворюються державою, голов-

ними з яких є суб'єкти публічного права, і неформальні, які є продуктом громадянського суспільства. При цьому формальні інститути, як правило, неспроможні забезпечити належні зміни соціокультурних і моральних засад суспільства для нового економічного мислення і відповідної політики у форматі ноосферної економіки. Більше того, за останні десятиліття у багатьох країнах склалася практика, коли формальні інститути намагаються всіляко впливати на неформальні, нівелюючи тим самим їх громадянську позицію та роль у суспільстві як противаги однополярній орієнтації державної політики на одержання вигоди соціальним прошарком меншості, яка позиціюється як еліта, хоча насправді це представники великого капіталу. Тому вбачається, що основним соціальним ресурсом у поступі до економіки ноосферного спрямування, здатним "прищепити" суспільству відповідні ідеологію, духовні й світоглядні засади розумної поведінки, сприяти створенню політичної системи ноосферного зразка, можуть стати саме неформальні інститути громадянського суспільства та їх інтелектуальний потенціал. Провідну роль тут мають відіграти громадські об'єднання економістів, адже, на переконання В.І. Вернадського, люди науки повинні прагнути стати на чолі руху, оскільки саме наука може дати той позитивний імпульс розвитку, який сформує ноосферне мислення і забезпечить дійсно конструктивне і прогресивне творення людиною довкілля та особистого рівня світосприйняття й діяльності. Матеріалізм з його постулатом буття, яке визначає свідомість, у цій системі понять перетворюється на "ноосферизм", де провідною силою стає озброєний знаннями розум, який перебудовує біосферу в інтересах людства як єдиного цілого і формує ноосферу планети.

Діяльність громадських організацій через механізми і форми публічної взаємодії із суспільством і державою має концентруватися на зміні існуючих і створенні нових ноосферних інститутів та поведінкових алгоритмів представників влади і осіб, які приймають політичні рішення. При цьому мають забезпечуватися цілісність знань для процесів змін і контроль за послідовністю дій влади, оскільки перехід до ноосферної моделі розвитку вимагає часу, що значно перевищує часовий горизонт того політика, який має ухвалити зміни. Надзвичайно важливим для створення нової ноосферної парадигми розвитку є розумне ставлення до сучасних засобів комунікацій, реалізованих, зокрема, у формі глобальної інформаційної мережі, яка може мати різне, навіть протилежне, застосування — як для Блага, так і для Зла, оскільки вона є інструментом впливу на свідомість і мотиви поведінки людини, засобом перекручення інформації та знеособлення джерел і суб'єктів її походження, що виключає відповідальність за її зміст і поширення. Тому важливо випереджати і нівелювати загрози з боку інформаційної сфери, насамперед, шляхом активної просвітницької та інформаційної роботи, здатної формувати розумну поведінку людини, її стійкі морально-етичні принципи та психологічні "фільтри" сприйняття інформації, осмислення потреб і мотивації дій, заснованих на розумінні та відповідальності, а також за допомогою прийняття законодавчих актів, які б унеможливили маніпулювання свідомістю громадян через ЗМІ, рекламу та інші піар-акції.

Саме професійним співтовариствам фахівців, насамперед економістів, екологів, представників міжнародних неурядових організацій, політичних об'єднань, належить провідна роль у створенні нового світового порядку. При цьому успішна реалізація ідеї ноосферного розвитку є можливою завдяки кумулятив-

ному ефекту зусиль, які докладаються громадськістю, у напрямі поступової та цілеспрямованої зміни уявлень, переваг, настанов, ідей, мотивів поведінки людей у суспільстві.

У ноосферній економіці держава має відігравати координуючу і консолідуючу роль, виступаючи, з одного боку, суб'єктом перспективного бачення розвитку суспільства і формування необхідних інститутів прогнозування і програмування суспільної діяльності, а з іншого — творцем середовища для вільного інформаційного обміну між усіма соціальними групами та гарантом захисту прав людини і належного функціонування інститутів, що забезпечують їх реалізацію. Водночас суспільство повинне прагнути жити в умовах справедливості та знати, як перейти від взаємного пригнічення до справедливих відносин, мати уявлення і чітке розуміння щодо світоглядного, культурного і морально-етичного середовища, які є необхідними для такого переходу, тобто щодо “якості” людини майбутнього. Сьогодні потрібно рятувати як біосферу, так і саму людину в ній, повернути людству витравлену раціоналізмом вільного ринку здатність до розумної та відповідальної поведінки, до розумного споживання і співжиття, інакше катастрофи не уникнути, адже єдина причина нинішньої кризи — в головах людей, в їхніх думках, помислах, мотивах і вчинках.

Спілка економістів України як потужний інститут громадянського суспільства, що має унікальний науковий потенціал, повинна усвідомити і свою інтелектуальну силу, і високу громадянську місію у справі формування суспільного бачення нової ноосферної моделі розвитку, яка б визначила ефективний шлях виходу з кризи і стала основою економіки третього тисячоліття.

Список використаної літератури

1. *Оскольський В.В.* Спілка економістів України і політика економічних реформ — будуємо нову країну. — К. : Спілка економістів України, 2010. — 317 с.

References

1. Oskol'skyi V.V. *Spilka Ekonomistiv Ukrainy i Polityka Ekonomichnykh Reform — Buduemo Novu Krainu* [The Union of Economists of Ukraine and the Policy of Economic Reforms — We Develop a New Country]. Kyiv, Union of Economists of Ukraine, 2010.

Матеріал надійшов до редакції 20 жовтня 2015 р.

НАУКОВІ ДИСКУСІЇ

УДК 330.341.1+330.342

В. М. ТАРАСЕВИЧ,
*професор, доктор економічних наук,
завкафедрою політичної економії Національної металургійної академії України
(Дніпропетровськ)*

ПРО ДЕРЖАВНО-КАПІТАЛІСТИЧНУ ОБУМОВЛЕНІСТЬ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ *

Розглянуто державно-капіталістичні передумови інноваційного розвитку національної економіки. Обґрунтовано поступально-циклічний характер еволюції держкапіталізму та його провідну роль у модернізації економіки і реалізації стратегічних інновацій. Увагу акцентовано на антиінноваційності змішаного приватнокапіталістичного владно-власницького привласнення в умовах маргіналізації держкапіталізму. Позначено деякі напрями та заходи щодо інноваційно та соціально орієнтованої держкапіталізації національної економіки.

Ключові слова: інноваційний розвиток, державний капіталізм, мережа привласнення, еліпс привласнення, приватнокапіталістичне владно-власницьке привласнення, інноваційно орієнтована держкапіталізація.

V. M. TARASEVYCH,
*Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Head of the Chair of Political Economy, National Metallurgical Academy of Ukraine
(Dnipropetrovsk)*

ABOUT THE STATE-CAPITALISM CONDITIONALITY OF THE INNOVATIVE DEVELOPMENT OF A NATIONAL ECONOMY

The state-capitalist preconditions of innovative development of a national economy are described. The forward-cyclic character of the evolution of a state capitalism and its principal role in the modernization of an economy and the realization of strategic innovations are substantiated. The attention is concentrated on antiinnovation features of the mixed private capitalist power-ownership appropriation under conditions of a marginal state capitalism. Some directions to and measures aimed at the innovatively and socially oriented state capitalization of the national economy are indicated.

Keywords: innovation development, state capitalism, appropriation net, appropriation ellipse, private capitalist power-ownership appropriation, innovatively oriented state capitalization.

Тарасевич Віктор Миколайович (Tarasevych Viktor Mykolaiovych) – e-mail: v_tarasevich@list.ru.

* Матеріал публікується у порядку дискусії, започаткованої академіком НАН України В.М. Гейцем статтею "Інституційна обумовленість інноваційних процесів у промисловому розвитку України" // Економіка України. – 2014. – № 12. – С. 4–19.

Закінчення статті. Початок див. у № 11, 2015 р.

Про антиінноваційність національної мережі привласнення

Україна успадкувала від СРСР багатоукладну економіку з абсолютним домінуванням номенклатурно-бюрократичного державного капіталізму, досить поширеним, але нерозвинутим соціалістичним укладом з переважно невідповідною загальнонародному привласненню державною формою, досить обмеженим колективним укладом, нелегальним приватнокапіталістичним і нелегально-легальним дрібнотоварним укладом, значними “пережитками” владно-власницького укладу з його кланово-корпоративним привласненням. За роки незалежності та реформ відбулися кардинальні зміни. Разом з масштабною деіндустріалізацією, депостіндустріалізацією та десоціалізацією національної економіки утвердилося абсолютне панування неофеодального симбіозу приватнокапіталістичного і владно-власницького укладів, який пронизує всі атрибути привласнення та “керівною і спрямовуючою силою” якого є великий монополістичний капітал. Дрібнотоварний і колективний уклади є непорівнянними з ним за економічною потужністю. Вони рухаються в його фарватері, а держкапіталістичний та посткапіталістичний (соціалістичний) уклади маргіналізовано. В інноваційному відношенні така соціально-економічна “конструкція” поступається навіть перед пізньорадянською, не говорячи вже про розвинуті економіки.

Головним агрегованим актором симбіотичного, змішаного *приватнокапіталістичного владно-власницького* (ПКВВ) привласнення цілком певного “пулу” об’єктів є кланово-корпоративна група (КлКрГр) на чолі з великим капіталістом (олігархом) *. До її складу він включає:

– найбільш довірених осіб з числа родичів і (або) друзів, які допомагають йому здійснювати функції виняткового розпорядника об’єктами, закріплювати елементи та субелементи привласнення за окремими персонами КлКрГр та іншими акторами і субакторами, контролювати та спрямовувати їх дії на досягнення цілей голови групи **;

– керівників ключових недержавних економічних акторів, які безпосередньо є підконтрольними групі та (або) перебувають з її об’єктами в міцній виробничій кооперації (наприклад, керівники фірм, наймані менеджери та інші);

– впливових представників державних соціально-економічних і функціональних субакторів, насамперед, “сукупного капіталіста”, “сукупного найманого працівника”, “самостійного капіталіста”, “представника суспільства”, законодавців, виконавців, суддів, силовиків, чиновників.

Тільки-но згадані актори (субактори) стають членами КлКрГр, вони набувають статусу її *персон*. Між ними розподіляються та перерозподіляються елементи і субелементи привласнення об’єктів відповідно до їхніх родинних зв’язків, соціального та матеріального становища, рівня професіоналізму, кваліфікації з обов’язковою концентрацією ключових субелементів розпорядження та значною часткою доходів у руках голови КлКрГр. Останній може бути ідентифікований саме за цими ознаками. Як правило, із зазначених персон формуються кланово-корпо-

* Тут йдеться про типову КлКрГр. Далі розглядатимуться деякі аспекти її зв’язків з іншими подібними до неї КлКрГр, кожна з яких контролює відповідні атрибути привласнення, насамперед об’єкти і доходи з них, у певному секторі національної економіки, регіоні країни і намагається поширити свій вплив на всю національну економіку та за її межі.

** Факти такі, що в ряді цих цілей промислові інновації займають у кращому випадку місце “на гальорці”.

ративні підгрупи (КлКрПГр) за посадовою, функціональною, цільовою та іншими ознаками.

КлКрГр накидає свої “мережі” на весь темпоральний простір привласнення (рис. 3). По-перше, у ці “мережі” потрапляють персони групи. Між ними встановлюються переважно ієрархічні, генетичні, детерміністські та неринкові конкурентні зв’язки (див. тонкі лінії на рисунку 3). По-друге, персони КлКрГр є активними агентами її впливу на відповідних акторів і субакторів. Так, персони КлКрГр, які одночасно входять до складу агрегованого державного функціонального субактора “законодавці”, багато в чому є “відповідальними” за забезпечення “правильних” (тобто таких, що відповідають інтересам керівництва КлКрГр) дій інших законодавців, наприклад, голів депутатських груп і фракцій (див. пунктир на рисунку 3) *. Це є вірним і відносно виконавців, суддів, силовиків, чиновників. Наприклад, якщо голова КлКрГр заінтересований не у затратних і ризикованих інноваційних інвестиціях, а в нарощуванні обсягів експорту сировини та напівфабрикатів, то відповідні саме цій меті *державні рішення* повинні забезпечувати зазначені персони.

По-третє, в руках голови КлКрГр виступає ефективним зняряддям трансформації альтернативних видів і форм привласнення об’єктів у змішане ПКВВ привласнення (останнє, як провідне, позначено на рисунку 3 жирною лінією, а експансія КлКрГр на інші види та форми — тонкою лінією зі стрілкою). Йдеться про *реальне* ПКВВ привласнення *більшості всіх об’єктів* (озброєння та боєприпасів), у тому числі органів державної влади, управління і регуляторних органів. Розглянемо цей пункт докладніше.

Ключовим напрямом дій КлКрГр є залучення до кланово-корпоративної мережі об’єктів *державікапіталістичного* привласнення з метою його трансформації в приватнокапіталістичне або ПКВВ привласнення, а основним модератором зазначених дій виступає зв’язка «КлКрПГр “великий капіталіст” — “сукупний капіталіст” — держава як “самостійний капіталіст”». Її винахідливості можуть позаздрити навіть найталановитіші автори фантастичних і детективних історій.

За посередництва “сукупного капіталіста” глава КлКрГр делегує державі — “самостійному капіталісту” — деякі субелементи володіння власними об’єктами і частину доходу від них в “обмін” на субелементи володіння та (або) управління об’єктами державної підприємницької діяльності та частину їх прибутку. Таке взаємовигідне, на перший погляд, *державно-приватне партнерство* успішно використовується великим приватним капіталом для нарощування своєї “присутності” в державних об’єктах. Про те, як це відбувається в Росії, вже зазначалося. Національний “алгоритм”, по суті, є ідентичним. Теоретичною мовою йдеться про використання акціонерних та політико-правових процедур для послідовно-паралельного переведення елементів і субелементів управління, користування, володіння, розпорядження об’єктами держпідприємництва, вагової частки доходів з них у ПКВВ привласнення. При цьому відсутні імунітет до

* Унаслідок високого ступеня агрегування акторів і субакторів пунктир повторює конфігурацію тонких ліній. Щоб уникнути цього, ми поділили кожну геометричну фігуру еліпса привласнення, що означає “ім’я” певного актора, субактора. Наприклад, фігуру “З” (“законодавці”) — щонайменше, на дві частини, перша з яких презентувала б законодавців-персон, а друга — законодавців-неперсон КлКрГр. Ясно, що такі змістово цілком виправдані геометричні операції значно ускладнили б рисунок та його сприйняття.

експропріації у держави зазначених об'єктів, а також заборона на їх шкідливе використання.

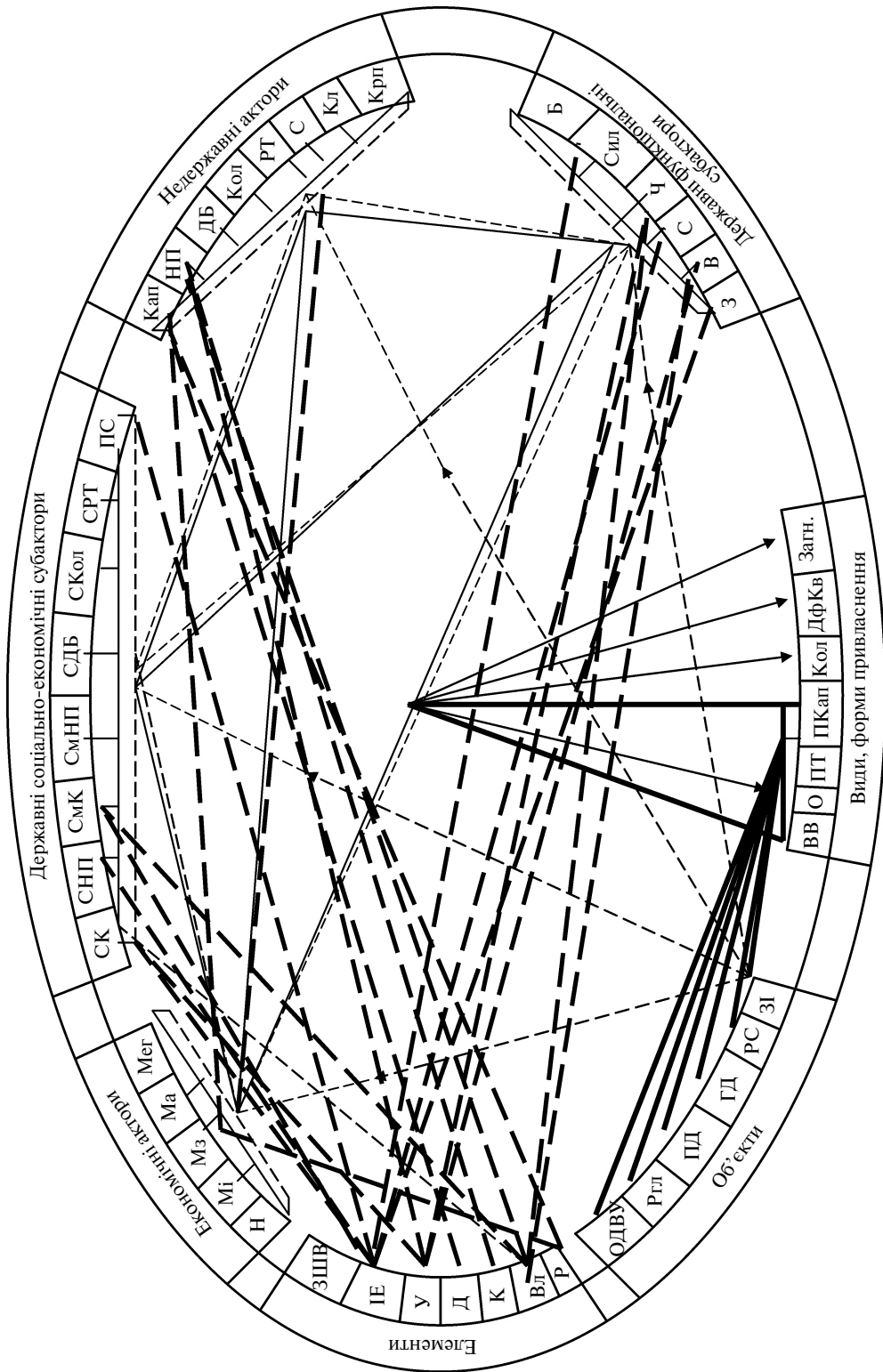

Рис. 3. Фрагмент мережі привласнення з домінуванням ПКВВ привласнення

Таким чином, у змішаному *приватнокапіталістичному* — *держкапіталістичному* — *владно-власницькому* (ПКДКВВ) привласненні зростають частка і значущість ПКВВ привласнення аж до абсолютного домінування. Правда, держкапіталістичному привласненню дозволено деяку "присутність", але тільки в частині його використання як джерела додаткових доходів: бюджетного фінансування, державних гарантій за кредитами, страхування підприємницьких ризиків бюджетними коштами тощо. Як бачимо, поданий механізм практично виключає *реальну інноваційну активність держави* з причини привласнення належних йому ресурсів КлКрГр. У подібних "обіймах" КлКрГр знекровлює інноваційний потенціал акторів колективного і дрібнотоварного укладів.

Не залишаються поза увагою КлКрГр і об'єкти державної форми загальнонаціонального привласнення (*об'єкти господарської діяльності*) (див. жирну лінію на рисунку 3). Деякі з них піддалися "комерціалізації": спочатку були переведені в "режим" держкапіталістичного привласнення, який виявився нетривалим, а потім — фактично приватизовані КлКрГр за допомогою хитромудрого перетворення на об'єкти ПКВВ або ПКДКВВ привласнення. У ряді випадків *формальний* статус об'єктів господарювання як об'єктів державної форми загальнонаціонального привласнення збережено, але *реально* господарську діяльність трансформовано в господарсько-підприємницьку, яка поєднує досягнення некомерційних і комерційних цілей, або у підприємницьку без "домішок". Як і у випадку з об'єктами підприємницької діяльності, держкапіталістичне привласнення об'єктів господарської діяльності є веденим у відношенні до приватнокапіталістичного. Держформа загальнонаціонального привласнення останніх поступово маргіналізується, а разом з нею — і її національно значуща інноваційна складова.

Великою мірою це є вірним і для привласнення *регуляторних об'єктів* (жирна лінія на рисунку 3), через що їх функціонування та розвиток не відповідають ряду важливих імперативів реалізації інтересів суспільства в цілому, а також адекватного представництва та узгодження економічних інтересів різних соціальних верств і груп. Об'єктивно необхідне *загальнонаціональне привласнення* зазначених об'єктів, у тому числі в державній формі, існує переважно номінально. І справа не тільки у відомих труднощах розробки та задіяння механізмів його реалізації, але й у захопленні, приватизації його елементів і субелементів, їх використанні, що не відповідає об'єктивному призначенню регуляторних об'єктів.

Так, значною мірою за розпорядження, володіння та управління законотворчим процесом КлКрГр забезпечує розробку та прийняття законів, які відповідають, насамперед, її корисливим інтересам і примусове виконання яких зустрічає цілком зрозумілий опір і гетерофобію з боку колективів власників, дрібних буржуа, найманих працівників і, як це не парадоксально, — конкуруючих КлКрГр. Тому за інших рівних умов масштаби антиінноваційної тіньової економіки є прямо пропорційними ступеню неадекватності продукування КлКрГр формальних інститутів інтересам "некланово-корпоративних" економічних акторів. Було б явним перебільшенням твердження про повне ігнорування у законотворчості та правозастосуванні загальнонаціональних інтересів. Але враховуються вони переважно тією мірою, якою це відповідає успішній реалізації аж ніяк не інноваційних імперативів ПКВВ привласнення.

Подібним чином КлКрГр поводить і з *механізмами та інструментами державного регулювання економіки*. Так, формальне розпорядження національним

банком інструментами грошово-кредитної політики “доповнюється” володінням, користуванням та управлінням ними з боку тих його співробітників, які або є персонами КлКрГр, або певною мірою є залежними від неї. Тому не завжди держкапіталістичний прибуток національного банку направляється на власні держкапіталістичні та загальнонаціональні цілі. Навряд чи рішення щодо облікової ставки процента, норм резервування та операцій на відкритому ринку приймаються без урахування думки “уповноважених” КлКрГр в його керівних органах.

Недавнє зниження ставки податку на прибуток не ініціювало інноваційну діяльність великого капіталу, водночас він, як і раніше, отримує відповідні “бонуси” в процесі виконання бюджетів усіх рівнів. Тут не ставиться завдання опису безлічі “пилососів” і “насосів”, за допомогою яких поповнюються доходи КлКрГр. Зрозуміло – її готовність урахувувати загальнонаціональні інтереси багато в чому є або декларативною, або небезкорисливою. Причина не в конкретних особистостях, які входять до “персонального складу” КлКрГр, а в невблаганній об’єктивній логіці її функціонування та еволюції. Логіка підпорядковує своїй волі дії і професіоналів, і авантюристів, і порядних громадян.

Кланово-корпоративний *неовасалітет* проникає і у відносини недержавних акторів – *капіталістів і найманих працівників*. Оскільки держкапіталістичне привласнення відтиснуто ПКВВ привласненням на економічну периферію, а державний субактор “самостійний найманий працівник” не є вільним від впливів КлКрГр, остільки “дикий капіталістичний” рівень експлуатації робочої сили (наприклад, у вітчизняній чорній металургії він є значно вищим, ніж у ФРН) супроводжується елементами позаекономічної залежності – страх втратити робоче місце не з професійних, а з інших причин, у тому числі політичних, економічно невмотивовані наднормові, примітивізація охорони праці тощо.

Включення найманих вищих менеджерів до КлКрГр практично виключає їхню класову солідарність з найманими працівниками – безпосередніми виробниками продукції. Принципові відмінності їх функціональних обов’язків та змісту діяльності, передання великим капіталом менеджерам елементів і субелементів володіння та управління робочою силою безпосередніх виробників помножуються на вимушену або добровільну прихильність менеджерів до норм кланово-корпоративної етики з чітким поділом на “своїх” і “чужих”. До того ж у кращих традиціях раннього напівфеодального капіталізму активно культивуються позаекономічні форми конкуренції між самими найманими працівниками, що аж ніяк не сприяє нарощуванню та актуалізації їх інноваційного потенціалу.

Особливу роль у посиленні влади КлКрГр покликане відігравати привласнення *знання, інформації* та засобів їх виробництва та розповсюдження, підойми яких знаходяться у ПКВВ. Відомий масштабний наступ на науку і освіту супроводжується звуженням сфери загальнонаціонального привласнення їх об’єктів та інтелектуальних результатів. Водночас активна експансія *специфічних* знань та інформації, які продукуються в інтересах керівництва КлКрГр, їх добровільне чи нав’язане привласнення громадянами забезпечують суспільну легітимацію, нехай навіть короткочасну, згаданої трансформації привласнення (див. пунктир зі стрілкою на рисунку 3).

“Процедуру” такої легітимації проходить і закріплення елементів та субелементів привласнення об’єктів за персонами КлКрГр. Візьмемо для прикладу

об'єкти підприємницької діяльності (див. жирний пунктир на рисунку 3). Ключові субелементи розпорядження ними голова групи як мезоекономічний актор залишає за собою; субелементи *володіння* та *управління* — розподіляє між окремими персонами (представниками державних субакторів: "сукупний капіталіст", "самостійний капіталіст", "виконавець", "чиновник") і найманими менеджерами; субелементи *користування* — закріплює за найманими працівниками; забезпечення *імунітету до експропріації* — доручає персонам, які входять до складу державних субакторів "сукупний капіталіст", "самостійний найманий працівник", "представник товариства", "законодавці", "судді", "силовики"). Заборона на шкідливе використання об'єктів, за яку від імені товариства насамперед відповідальний державний субактор "представник суспільства", цікавить голову КлКрГр тільки в міру впливу на загальну величину його доходів. Їх значна частка переходить до його особистого розпорядження. Із сформованого таким чином "централізованого фонду" він оплачує послуги персон групи, враховуючи й ті переважно тіньові доходи, які вони отримують за принципом "годування" (на рисунку 3 позначено тільки надходження доходів голові групи).

Такий варіант закріплення елементів і субелементів привласнення за персонами, акторами та субакторами не є єдиним і незмінним. Залежно від обставин голова групи перерозподіляє "повноваження" між персонами, здійснює їх ротацію і (або) заміну. Крім того, між останніми ведеться жорстка конкуренція за місце в кланово-корпоративній ієрархії, оскільки воно гарантує доступ до відповідних субелементів привласнення об'єктів і доходів. У такій боротьбі використовуються різні методи, форми та інструменти, в тому числі змова, шпигунство тощо. Це є вірним і для конкуренції сформованих "цільових" КлКрПГр. Мабуть, саме їх керівники входять до "ядра" керівництва КлКрГр, що не заважає різноманітним змінам: одні підгрупи припиняють існування та поступаються місцем перед іншими; деякі персони залишають групу, у тому числі недобровільно, а деякі актори або субактори стають її персонами; деякі персони переміщуються ієрархічними "сходами" або "по горизонталі".

Таке внутрішнє "життя" КлКрГр, як і її зовнішня активність, не випадково є далеким від національних інноваційних пріоритетів. За існуючих умов менш витратною і більш прибутковою є неінноваційна діяльність. Вбудовування в "ланцюжки цінності" глобальних ТНК відповідає кланово-корпоративним, але не загальнонаціональним інтересам. Держава ж як виразник і захисник останніх значною мірою є підконтрольною КлКрГр. Справа ускладнюється ненаціонально орієнтованою боротьбою КлКрГр між собою за "сфери впливу". Залежно від умов, місця та часу між КлКрГр, їх головами, персонами може домінувати якийсь один вид зв'язків — ієрархічний, гетерархічний, синархічний, симбіотичний, комунікативний, синтетичний, конкурентний, гетерофобічний при співіснуванні з іншими видами. Наприклад, у випадку імперативного об'єднання зусиль КлКрГр проти спільного "противника" (скажімо, активістів антиолігархічного руху і прихильників націоналізації, що знаходяться в ПКВВ привласнення великих об'єктів) між групами домінують комунікативні, симбіотичні та синархічні зв'язки. Це дозволяє узгоджено мобілізувати та застосувати у боротьбі з "противником" підконтрольні групам засоби масової інформації, партії, рухи, державних субакторів, у тому числі силовиків, власні охоронні структури ("приватні армії") та інші "ресурси".

Подібним чином взаємодіють між собою кілька об'єднань КЛКРГр, прагнучи обмежити сферу привласнення конкуруючої КЛКРГр. В обох випадках між різними персонами різних груп, які об'єднали зусилля, можуть превалювати різні зв'язки або відносини. Однак предметом цих відносин є практично всі атрибути привласнення. Так, конкуренція між КЛКРГр не припиняється навіть у моменти об'єднання їх зусиль. Боротьба йде, насамперед, за об'єкти привласнення, елементи та субелементи привласнення об'єктів, за розпорядження об'єктами та доходами з них. Але, оскільки перемога над конкурентом навряд чи є можливою без підтримки відповідних недержавних економічних акторів, а також державних соціально-економічних і функціональних субакторів, то конкуренція ведеться і за ці "одухотворені" атрибути привласнення.

Таким чином, ареною жорсткої конкуренції КЛКРГр є і національна економіка, і політична влада на всіх рівнях: національному, регіональному та місцевому. Саме політична влада дозволяє КЛКРГр використовувати багатий арсенал владно-власницьких, багато в чому докапіталістичних механізмів та інструментів, об'єднати приватнокапіталістичне та владно-власницьке привласнення і відтіснити у фарватер або на периферію інші КЛКРГр, а також види і форми привласнення, у тому числі *держкапіталістичні*.

Українські реалії підтверджують відому з історії закономірність — у конкурентній боротьбі великий капітал і КЛКРГр активно використовують не тільки економічні та політичні методи та інструменти, але й *релігійний, національний, етнічний, мовний та інший "неекономічний" потенціал*. Оскільки його актуалізація та задіяння вимагають відповідних фінансових і матеріальних ресурсів, остільки неминучими є посилення експлуатації найманої праці, "тиску" на дрібний і середній бізнес, активізація антиінноваційної ренто- і бюджетоорієнтованої поведінки*, поглиблення регіоналізації національної економіки та країни.

Не є несподіваними наслідками зазначених дій зростаючі масштаби маргіналізації населення та відповідне розширення соціальної бази радикалізму, екстремізму і тероризму. Якщо ж урахувати, що помітна частина одержаних і привласнених КЛКРГр визначеними способами доходів зрештою поповнює авуари великих неукраїнських ТНК, які мало чутливі до стану і розривів соціальної тканини українського суспільства, то стають зрозумілими основні причини загострення суперечностей не тільки всередині окремих КЛКРГр, між різними КЛКРГр, але й між КЛКРГр, з одного боку, і найманою працею, дрібним і середнім бізнесом — з іншого. Спроби переключити увагу останніх з соціально-економічних на національні, етнічні та релігійні проблеми можуть мати для зазначених груп відносно нетривалий успіх, оскільки зовсім не сприяють поліпшенню якості життя більшості громадян, забезпеченню їх базових прав і свобод.

Таким чином, домінування та подальша експансія ПКВВ привласнення приречені на провал, а маргіналізація держкапіталістичного, приватнотрудового, колективного і державної форми загальнонаціонального привласнення тільки наближає його часовий горизонт. Чи буде трансформація ПКВВ привласнення еволюційною або революційною, і які її напрями стануть пріоритетними, покаже майбутнє. Оскільки воно настає не раптово, остільки його можливі варіанти народжуються і визрівають у сьогоденні. Звернемо увагу на деякі аспекти зазначеної трансформації.

* У даному випадку йдеться про ПКВВ привласнення доходів державного та місцевих бюджетів.

Про інноваційно орієнтовану держкапіталізацію національної економіки

Є підстави вважати, що в масовій народній свідомості відбувається кардинальний *ментальний поворот*: істотно зростають значущість і ступінь актуалізації тих рис національного характеру, яким відповідає домінування не кланово-корпоративного капіталізму сучасного "зразка", а *демократичного, соціально та інноваційно орієнтованого державного капіталізму*. Йдеться про суттєве підвищення ролі та домінування держкапіталістичного, державної форми загальнонаціонального, колективного (у тому числі на регіонально-територіальному рівні) і приватнотрудового привласнення при збереженні значущого для національної економіки і суспільства приватнокапіталістичного привласнення. Це не може статися відразу, як і витіснення на периферію економічного життя владно-власницьких і кланово-корпоративних "рудиментів". Необхідними є узгоджені, наполегливі та довготривалі зусилля держави і суспільства. Звернемо увагу на окремі аспекти *необхідних змін у національній мережі привласнення* (НМП), які відповідають тематиці цієї статті*.

Принципове значення для долі національного держкапіталізму має привласнення надр, земель сільськогосподарського призначення, стратегічних і бюджетотворюючих металургійних, нафтохімічних, оборонних, машинобудівних, інфраструктурних підприємств, інститутів розвитку, національної інноваційної системи та інновацій загальнонаціонального значення (далі — ОНЗ — об'єкти національного значення). Через соціально-економічний та цивілізаційно-культурний "прес" вони повинні бути об'єктами змішаного, головним чином, держкапіталістично-держнаціонального** привласнення за допоміжної, міноритарної "участі" приватнокапіталістичного та маргіналізації владно-власницького привласнення***. Це "агреговане" положення потребує конкретизації (рис. 4).

У субстанціональному відношенні адекватним видом привласнення ОНЗ**** є загальнонаціональний. Суспільство залишає у своїх руках ключові субелементи розпорядження останніми (наприклад, визначення долі ОНЗ) (див. пунктир на рисунку 4), а інші елементи і субелементи передає державі — актору привласнення в особі, насамперед, таких соціально-економічних субакторів: "представник суспільства", "самостійний найманий працівник", "самостійний капіталіст", "су-

* Якщо врахувати, що НМП може бути схематично подана у вигляді еліпса привласнення з відповідними численними зв'язками між атрибутами (субатрибути), то повна характеристика необхідних змін у ній передбачає побудову багатьох особливих еліпсів привласнення із зв'язками, що надходять від кожного атрибута (субатрибути). Інакше кажучи, зміни НМП повинні розглядатися з позицій кожного мінливого атрибута (субатрибути). У статті не можуть бути описані 47 еліпсів привласнення (за кількістю атрибутів (субатрибутов) у стандартній версії еліпса). Якщо ж урахувати, що кожен атрибут (субатрибут) включає декілька або безліч складових (наприклад, атрибут "об'єкти підприємницької діяльності" може бути дезагрегований на десятки субатрибутів залежно від критеріїв класифікації і завдань дослідження), то кількість еліпсів привласнення навряд чи обмежиться кількома десятками. Тому одне із завдань такого викладу полягає в обґрунтуванні та ілюстрації значущості еліпса привласнення як методологічного інструмента не тільки власне теоретичних, але й теоретико-прикладних досліджень.

** Концепт "держнаціональне привласнення" є тотожним концепту "державна форма загальнонаціонального привласнення".

*** Привласнення кожного із згаданих об'єктів має цілком певні особливості та повинне спеціально аналізуватися, у тому числі за допомогою інструментарію еліпса привласнення. Із зрозумілих причин тут увага акцентується на загальних якісних характеристиках привласнення цих об'єктів.

**** На рисунку 4 ОНЗ умовно позначено як об'єкти ПрДт і ХзДт.

купний регіонально-територіальний субактор”. Саме ці субактори приймають узгоджене і правове рішення щодо тих видів привласнення ОНЗ, які мають бути реалізовані за допомогою державної форми. Виключно держнаціональна форма їх привласнення навряд чи є доцільною та здійсненою через об’єктивно-історичну неготовність до неї ні акторів, ні об’єктів. Їх сучасному стану відповідає реалізація тільки деяких субелементів, наприклад, отримання кожним громадянином певної частини земельної та (або) гірничої диференціальної ренти І (див. пунктир на рисунку 4).

У розглянутому змішаному привласненні домінуючою покликана бути саме *держкапіталістична* форма, і саме державний субактор “самостійний капіталіст” має стати модератором і центром спільної з іншими державними субакторами реалізації розпорядження, володіння, управління ОНЗ та отримання великої частки доходів від останніх. Зрозуміло, значуща частина цих доходів повинна направлятися на реалізацію промислових інноваційних проектів. Що стосується імунітету до експропріації та заборони шкідливого використання, то вони не можуть бути забезпечені держсубактором “самостійний капіталіст” без активної участі, принаймні, держсубакторів “представник товариства” і “самостійний найманий працівник” (див. жирні лінії на рисунку 4). Концентрація в руках держсубактора “самостійний капіталіст” усіх згаданих елементів (субелементів) привласнення є доцільною лише стосовно деяких оборонних підприємств, а також *стратегічних інноваційних проектів* на стадії наукової розробки та виробництва дослідних партій інноваційного продукту.

Елементи (субелементи) привласнення інших об’єктів доречно “розосередити”. Наприклад, такі важливі субелементи *розпорядження*, як розподіл елементів і субелементів привласнення між акторами, право прийняття остаточних рішень, держсубактору “самостійний капіталіст” доцільно залишити за собою. Аналогічно потрібно вчинити і з субелементами *володіння* – правами на велику частку доходів з об’єкта * і на контроль, права ж “центрального учасника” і “зміни персоналу” ** можуть бути передані керівництву об’єкта, що є представником держсубактора “самостійний капіталіст”, а право визначати порядок господарського використання деяких субоб’єктів даного об’єкта (наприклад, окремих виробництв, технологічних ліній, філій тощо) – недержавним економічним акторам, зокрема приватним і колективним власникам інших об’єктів. Виконання *управлінських* функцій логічно доручати найманим менеджерам, у тому числі тим, які пройшли “вишкіл” у приватнокапіталістичних компаніях, а функцій *користувачів* – найманим працівникам. Оскільки ж субстанціонально останні є співвласниками ОНЗ, остільки вони повинні мати право участі в управлінні, а також на частину прибутку ОНЗ (див. тонкі лінії на рисунку 4). Викладений порядок розподілу та закріплення елементів (субелементів) держкапіталістичного привласнення ОНЗ має бути законодавчо інституціоналізований депутатським корпусом (держсубакторами “законодавці”), прийнятий до виконання держслужбовцями (держсубакторами “виконавці” та

* Абсолютна рента та диференціальна рента І із земель сільськогосподарського призначення і розроблюваних надр повинні направлятися до державного бюджету.

** “Центральний учасник” має прерогативу укладання контрактів з постачальниками ресурсів і споживачами продукції, а також різними бізнес-партнерами. Як правило, він же змінює персонал – наймає та звільняє працівників.

“чиновники”) і до захисту суддями і силовиками (див. пунктир з точкою на рисунку 4).

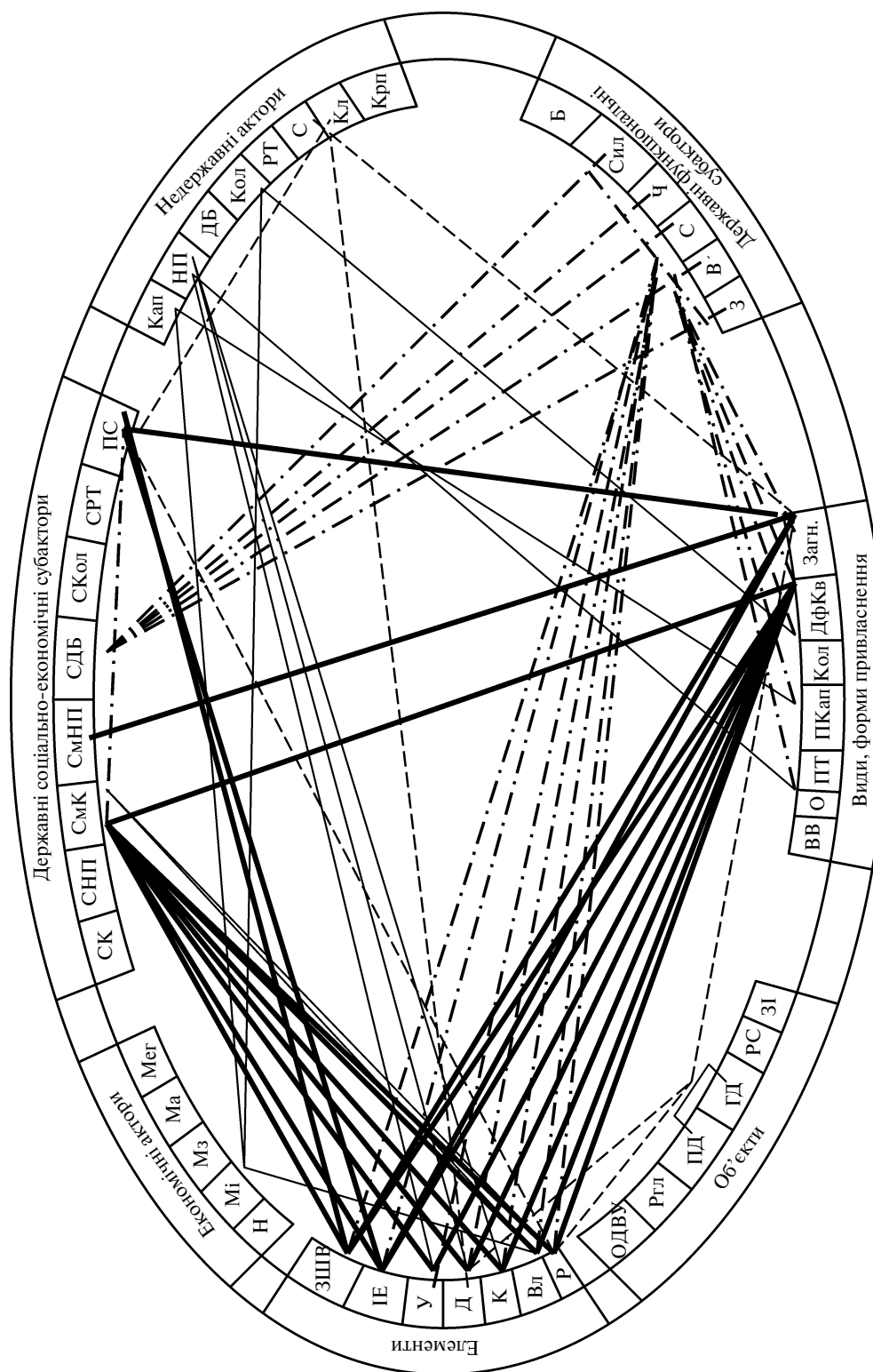

Рис. 4. Фрагмент держнаціонального та держкапіталістичного привласнення ОНЗ

Отже, *реальне* держкапіталістичне привласнення ОНЗ покликана здійснювати не “держава взагалі”, не єдиний держсубактор “самостійний капіталіст”, а група акторів (субакторів) — *група держкапіталістичного привласнення*, до складу якої, залежно від особливостей *конкретного* ОНЗ і цілей його привласнення, повинні входити певні державні соціально-економічні та функціональні субактори, а також недержавні економічні актори, між якими необхідним є встановлення не менше конкретних зв’язків. Для розглянутого досить загального і стандартного варіанта держкапіталістичного привласнення ОНЗ мають бути пріоритетними синархічні, коеволуційні та комунікативні зв’язки між держсубакторами, що не виключає детерміністського впливу держсубактора “самостійний капіталіст” на законодавців, виконавців і чиновників, а також своїх представників у ОНЗ, власників і користувачів. Між останніми не будуть зайвими не тільки комунікативні, але й конкурентні та симбіотичні зв’язки.

Водночас самі по собі зазначені зв’язки не є панацеєю від рецидивів владно-власницької клановості та корпоративності. Крім того, як показує досвід багатьох країн другого і третього ешелонів модернізації, саме держкапіталістичне привласнення дуже уразливе для владно-власницької “хвороби”, причому її ефективне “лікування” виключно економічними “ліками” не завжди має успіх. Ми ще повернемося до цієї проблеми. Тут же наголосимо на деяких *економічних* аспектах переходу від реально існуючого приватнокапіталістичного владно-власницького привласнення ОНЗ до їх “нормативного” держкапіталістичного привласнення.

З одного боку, набір апробованих для цього механізмів та інструментів, що міститься в “скарбниці” світового досвіду, є відомим: націоналізація, насамперед з викупом; різні форми державно-приватного партнерства; нарощування державної участі у корпоративному капіталі, аж до “захоплення” контрольного пакета акцій, та формування вертикально інтегрованих переважно державних холдингів — національних чемпіонів; адекватні форми державної міноритарної участі, наприклад “золота акція”, особливі повноваження представників держави в керівних органах акціонерних товариств; докорінна перебудова управління державними пакетами акцій; використання державних гарантій, субсидій, субвенцій, контрактної системи тощо.

Використання механізмів, форм та інструментів передбачає розробку відповідних алгоритмів (планів, програм тощо), точний облік специфіки та стану національної економіки та конкретного об’єкта. Оскільки ж “держкапіталізація” ОНЗ є не самоціллю, а засобом модернізації, неоіндустріалізації та інноваційного “прориву”, остільки дуже перспективною може виявитись апробація механізму *державних інноваційно-інвестиційних конкурсів* для раніше приватизованих підприємств. Зокрема, йдеться про перерозподіл їх активів на користь переможців, у тому числі нових власників. В останньому випадку старим власникам гарантується відшкодування їх витрат на приватизацію [11, с. 20–21]. Ясно, що таким новим власником може бути і держава.

З іншого боку, для результативного задіяння зазначених механізмів та інструментів держкапіталізації необхідно, щоб *регуляторні об’єкти* та *об’єкти державної влади та управління* (далі — РгЛО і ОДВУ) стали *за своїм змістом державними*. Вже зазначалося, що в їх привласненні повинні домінувати безпосередньо загальнонаціональна та держнаціональна форми. Що це означає?

По-перше, у державній групі привласнення ключові позиції повинні займати державні соціально-економічні субактори "представник товариства" і "самостійний найманий працівник", хоча доцільність представництва в ній всіх недержавних економічних акторів і державних субакторів, соціальних груп і прошарків суспільства не викликає сумнівів.

По-друге, провідні субелементи розпорядження РгЛО і ОДВУ, насамперед щодо визначення їх долі, повинні залишатися в руках суспільства як такого. Так, тільки громадяни країни за допомогою прямого волевиявлення можуть санкціонувати "зовнішнє управління" зазначеними об'єктами. Відомі труднощі з пошуком та реалізацією адекватних форм і процедур такого волевиявлення не можуть слугувати виправданням для бездіяльності в цьому напрямі. Як відомо, уряді розвинутих демократій рівень суспільної підтримки діяльності президента країни є імперативним сигналом для коригування економічної політики. Не менш значущими і дійовими могли б стати і результати проведених авторитетними державними соціологічними службами соціологічних досліджень. Наприклад, той факт, що понад половину громадян України висловлюються за підвищення ролі держави як гаранта загальнонаціональних інтересів і вирішення ключових суспільних проблем, має стати імперативом наукової розробки, широкого громадського обговорення та реалізації відповідних політико-економічних заходів. У більш загальному випадку необхідними є законодавче впорядкування організації та реалізації різних форм і процедур народного волевиявлення, а також імплементації їх результатів.

По-третє, головними акторами ведених субелементів розпорядження, а також інших елементів держнаціонального привласнення РгЛО і ОДВУ покликані бути державні соціально-економічні субактори "представник товариства", "самостійний найманий працівник" і відповідні державні функціональні субактори. Саме вони повинні каталізувати ієрархічні, синархічні, комунікативні та синтетичні зв'язки з іншими акторами. Очевидно, кожному із зазначених об'єктів залежно від мінливих конкретних умов є іманентними і такими, що відповідають останнім, особливі варіанти розподілу елементів (субелементів) їх держнаціонального привласнення між поймаєними головними субакторами та іншими акторами. Через "неосаяність" даної проблематики тут позначимо лише імперативні інваріанти розподілу та закріплення.

Насамперед, не викликає сумнівів закріплення за законодавцями ведених субелементів розпорядження. Субелементи володіння, користування та управління доцільно розподілити відповідним чином між професійно підготовленими виконавцями та чиновниками. Наприклад, на посаді голови НБУ доцільніше бачити професійного банкіра, а не, скажімо, професійного металурга. Відповідно, міністр промислової політики повинен бути професійним промисловцем, а не банкіром. Звичайно, глава НБУ і міністри не можуть не володіти якостями топ-менеджерів. Імунітет до експропріації та заборону шкідливого використання покликані забезпечувати судді, силовики та відповідні чиновники.

Необхідною умовою реального та ефективного держнаціонального привласнення РгЛО і ОДВУ є абсолютне домінування державних функціональних субак-

торів із соціально-економічним статусом “представник товариства” і “самостійний найманий працівник” як класичних державних службовців, що фінансуються виключно з державного бюджету. Цю умову не можна забезпечити без запобігання владно-власницьким рецидивам.

Слід мати на увазі, що владно-власницькі відносини можуть каталізуватись і економічно доцільним ступенем держкапіталізації привласнення РгЛО і ОДВУ. Справді, становлення та ефективне функціонування настільки імперативних у сучасних умовах компонентів державної монополії на виробництво вино-горілчаних, тютюнових і фармацевтичних виробів, державних інститутів розвитку, суверенних фондів, а також одержання і використання прибутку НБУ і доходів від операцій на фінансових ринках навряд чи можливі виключно в рамках держнаціонального привласнення. Однак і їх ефективну держкапіталізацію важко уявити без закріплення відповідних субелементів володіння, користування, управління зазначеними об'єктами та частини доходів з них за держкапіталістичними акторами, насамперед, за держсубактором “самостійний капіталіст”. Утворене таким чином змішане держнаціонально-держкапіталістичне привласнення зазначених об'єктів у соціально-економічному та функціональному відношенні наближається до привласнення ОНЗ з усіма наслідками, у тому числі небезпекою владно-власницької кланізації та корпоратизації.

Світовий досвід показує, що повне, “раз і назавжди” викорінення владно-власницьких рецидивів, як і корупції, навряд чи є можливим. Однак послідовна і перманентна боротьба з ними, як правило, істотно обмежує їх “ареал” і негативний вплив на національну економіку. Зрозуміло, не можна ігнорувати апробовані в інших країнах механізми та інструменти, але вони повинні бути адаптованими до умов України з урахуванням її цивілізаційно-національної специфіки. Так, абсолютно очевидним є те, що стратегічно владу-власність не здолати без викорінення її неофеодальних і диких капіталістичних витоків, що “живляться” умовами II, III і частково IV технологічних укладів, досягненнями V і VI укладів, а також адекватними їм видами і формами привласнення пріоритетних позицій у національній економіці.

З одного боку, такий необхідний інноваційний прорив просто є неможливим без актуалізації нереалізованого творчого потенціалу національного характеру, насамперед, таких його якостей, як асоціативно-образне мислення, навички творчої інтровертності та духовних пошуків, персоналістична соборність, переваги співробітництва та співпривласнення.

З іншого боку, зазначений потенціал буде незатребуваним, якщо держава залишатиметься об'єктом ПКВВ привласнення, а імперативна інноваційно орієнтована держкапіталізація економіки не супроводжуватиметься рішучими тактичними заходами за “деескалації” владно-власницької клановості та корпоративності.

Якщо дотримуватися рамок тематики цієї статті, то йдеться про необхідні зміни в атрибутах привласнення, насамперед в акторах, субакторах, умовах їх діяльності та зв'язках між ними. Державні субактори, незалежно від їх соціально-економічного та (або) функціонального статусу, повинні виконувати свої обов'язки виключно за бюджетні кошти. Це є вірним і щодо тих держсубакторів (“сукупний капіталіст”, “сукупний дрібний буржуа”), які представляють

у законодавчій гілці влади відповідних вельми заможних недержавних економічних акторів (великих капіталістів і дрібних буржуа). Йдеться про розрив "комерційних" зв'язків державних субакторів і недержавних акторів. Зрозуміло, оклади держслужбовців повинні бути конкурентоспроможними з доходами провідних менеджерів приватних компаній, а їх величина, так само як і ранг держслужбовця, повинна прямо залежати від результатів роботи. Оплата творчої або викладацької діяльності держслужбовця не може здійснюватися за "комерційними" розцінками. Соціальні "ліфти" між держслужбою і підприємницькою діяльністю доцільно заблокувати, — підприємці не можуть бути державними субакторами.

В ідеалі статус держслужбовця передбачає його проживання в державних квартирах, будинках і дачах "середнього статку" з їх можливою приватизацією після успішного закінчення держслужби. Оскільки в сучасних умовах такий порядок є нереалістичним, необхідно ввести деякі обмеження на приватне майно держслужбовця (площу житла і земельної ділянки, кількість автомобілів тощо), його фінансові активи, рахунки та нерухомість за кордоном. З урахуванням загальнонаціональної значущості державної діяльності, система виховання та підготовки держслужбовців повинна бути подібною до системи виховання та підготовки військовослужбовців. Зокрема, йдеться про організацію спеціалізованих середніх шкіл, училищ, ВНЗ і установ відповідних інститутів (статут, кодекс честі, конкурсність, громадська підзвітність тощо).

Потужною альтернативою і "конкурентом" влади-власності є сучасне громадянське суспільство, політична та економічна демократія. Досвід країн другої та третьої хвиль модернізації говорить про те, що її розвиток у кінцевому підсумку забезпечує національно орієнтовані перетворення, ініційовані національно орієнтованими держсубакторами. Однак останні покликані каталізувати і сам процес демократизації. З урахуванням особливостей національного характеру доцільно урізноманітнити форми прямої демократії, удосконалити погоджувальні процедури, що сприяють досягненню консенсусу, розробити чутливі індикатори соціального напруження, а також ефективні механізми громадського контролю. У цьому зв'язку може виправдати себе діяльність Народної палати при Президентові з відповідними відділеннями в регіонах, Відкритого уряду, рад міністерств і відомств (за прикладом Ради НБУ), рад трудових колективів на підприємствах, а також державно-цивільних експертних спільнот. Поряд з некомерційними організаціями та інститутами громадянського суспільства вони потребують державної підтримки, насамперед, на етапі становлення.

Зазначені заходи є актуальними і для *мезорівня* національної економіки, оскільки багато в чому він є об'єктом ПКВВ привласнення регіональними КлКрГр. Ці заходи повинні бути адаптовані до регіональних умов, щоб бути ефективними у витісненні регіональних владно-власницьких відносин на узбіччя привласнення. Інакше кажучи, держкапіталізм необхідно доповнити *державним регіональним капіталізмом*. Дана проблематика вимагає спеціальних досліджень. Отже, надалі не обійтися без вирішення досить складного науково-прикладного, у тому числі дослідно-експериментального завдання верифікації та фальсифікації зазначеного ряду переважно теоретико-гіпотетичних положень.

Таким чином, інноваційний розвиток національної економіки багато в чому зумовлено зрілістю державно-капіталістичного привласнення національно значущих об'єктів і темпами подолання рецидивів їх ПКВВ привласнення. Принципово важливо, що наближення національної економіки України до рівня розвинутих країн ЄС навряд чи є можливим без досягнення паритету, пропорційності та сумісності національного держкапіталізму з реальним європейським. Те саме стосується і місця та ролі першого в національній мережі привласнення.

Список використаної літератури

11. Хубиев К.А. Модернизация и отношения собственности // Экономист. – 2010. – № 9. – С. 14–22.

References

11. Khubiev K.A. *Modernizatsiya i otnosheniya sobstvennosti* [Modernization and property relations]. *Ekonomist – Economist*, 2010, No. 9, pp. 14–22 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 12 січня 2015 р.

ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

УДК 330.837

Р. Ф. ПУСТОВІЙТ,
*професор, доктор економічних наук,
завкафедрою економіки та управління
Черкаського навчально-наукового інституту
Університету банківської справи*

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ФАКТОРИ КЛЕПТОКРАТИЧНОЇ ЕКОНОМІКИ

Досліджено інституціональні основи виникнення та еволюції клептократичної економіки, визначено її складові, проаналізовано моделі розвитку і негативний вплив клептократичних факторів на економічну та соціальну динаміку. Акцентовано увагу на корупційному факторі клептократичної економіки, запропоновано способи протидії цій економіці, розкрито інституціональні можливості її трансформації в ринкову економіку на демократичних засадах.

Ключові слова: клептократична економіка, моделі клептократичної держави, корупція, інституціональне середовище, формальні та неформальні інститути.

R. F. PUSTOVYIT,
*Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Head of the Chair of Economy and Management,
Cherkasy Educational-Scientific Institute of the University of Banking*

INSTITUTIONAL FACTORS OF THE KLEPTOCRATIC ECONOMY

The institutional bases of the appearance and the evolution of a kleptocratic economy are studied, its components are defined, and some models of development and the negative influence of kleptocratic factors on the socio-economic dynamics are analyzed. The attention is focused on the corruption factor in a kleptocratic economy, some methods of counteraction to this economy are proposed, and the institutional possibilities of its transformation to a market economy on democratic principles are clarified.

Keywords: kleptocratic economy, models of a kleptocratic state, corruption, institutional medium, formal and informal institutions.

Актуальність пропонованого дослідження визначається таким запитанням: чому з початком трансформаційних перетворень економіка України порівняно з економіками країн Центральної та Східної Європи, а також Балтії має незадовільні підсумки реформ? Посткомуністична історія засвідчує, що найгірші економічні наслідки спостерігаються у країнах, які відхиляються від демократії. При цьому в умовах кланового капіталізму, коли держава використовує свій апарат для довільного трактування прав власності та стримує конкуренцію, такий інституціональний порядок є не тільки несправедливим, але й неефективним. На жаль, майже через чверть століття після проголошення Україною незалежності комплексний аналіз вітчизняної економіки з урахуванням корупційних факторів дає підстави характеризувати її як клептократичну [1, с. 163].

Пустовійт Роберт Фрідріхович (Pustoviyt Robert Fridrikhovych) – e-mail: rfpustovit@gmail.com.

Інституціональними основами клептократичної економіки є корупційна база устрою влади і тотожна йому політична еліта, представники якої небезпечно порушують суспільні формальні інститути, використовують свої владні повноваження для швидкого збагачення і зміцнення власних ключових позицій у суспільстві. Співвідношення термінів “клептократія” та “еліта” пояснюється тим, що співтовариство високопоставлених корупціонерів певною мірою набуває деяких рис останньої, хоча у дійсності функціонує як “клептократична квазіеліта” [2, с. 10]. Зазначена категорія є спорідненою з категорією “криптократія”, яка зумовлює ситуацію у державі, коли фактична влада належить групі осіб, які публічно не демонструють свою справжню домінуючу роль у суспільстві, але справляють реальний корупційний вплив на державні фінанси, одержують доходи від незаконних трансакцій і мають достатньо вагомий результат у сфері політичних та економічних процесів. Іноді в науковій літературі замість терміна “клептократія” використовується термін “плутократія” як референтна систематизація клептократії та криптократії, що втілює соціальний результат особистого або вузькогрупового збагачення та інституціоналізує цілісність політичної влади й багатства.

До цього додамо, що клептократія бере безпосередню участь у руйнуванні у країні ринково-демократичного укладу, зумовлює ненадійність і “розмитість” специфікації прав власності, криміналізує суспільство шляхом злиття правоохоронних структур і кримінальних угруповань. Великомасштабна корупція високопоставлених державних чиновників змушує підприємництво перекручувати фінансову звітність, істотно гальмує приплив іноземних інвестицій, перешкоджає соціально-економічному зростанню країни, руйнує довіру до владних і юридичних інституцій. За даними Світового банку, щороку у вигляді хабарів виплачується 1 трлн. дол. [3, с. 9].

Е. де Сото характеризує досліджувану економічну систему як меркантилістську [4, с. 26]. На думку вченого, у даному випадку “меркантилізм” – це забюрократизований державний устрій, в якому суб’єкти нехтують законами, а меркантилістські можновладці вважають перерозподіл національного багатства важливішим, ніж його виробництво. Водночас термін “перерозподіл” визначається як надання монопольних привілеїв чи сприятливого режиму вузькому колу еліти, яка залежить від держави і якій, власне, підпорядковується сама держава. Як правило, держава, що ідентифікується з урядом, який опинився при владі, діє відповідно до меркантилістської моделі, коли закони ухвалюються на користь привілейованих груп з корисливими інтересами (“перерозподільні синдикати”). Прізвища привілейованих осіб або їхніх сімей змінюються з кожним новим урядом, але система залишається незмінною: вона не тільки концентрує національне багатство в руках меншості, але й легалізує неправомірні права на ці активи. У свою чергу, А. Гриценко підкреслює: коли середній клас не становить більшості населення, до влади приходять різноманітні корпоративні групи, які володіють більшим фінансовим ресурсом і вищою політичною активністю. Надалі владні суб’єкти нехтують потребами більшості населення, що спричиняє накопичення в економіці та інституціональній структурі суспільства диспропорцій і суперечностей, які призводять до глибокої загальної кризи [5, с. 9].

За окреслених умов саме концепції інституціональної економіки можуть бути застосовані для дослідження інститутів, здатних протидіяти генезису клептократичної економіки. При цьому на першочергову увагу заслуговують ті формальні

та неформальні інститути, дослідження яких дозволяє зрозуміти ті інституціональні мотиви, що створюють умови для недемократичної влади клептократичної квазі-еліти і надають можливості для викоренення корупційних факторів в економіці.

На відміну від "незначних" ("повсякденних") форм корупції, "масштабна корупція" як основа клептократичної економіки, глибоко укорінившись на рівні урядових структур, призводить до нелегітимного привласнення величезних активів, підриває законність і консервує соціально-економічну відсталість [6, с. 633]. Таким чином, "масштабна корупція" відрізняється від "побутової" залученням посадових осіб високодержавного рівня до корупційних конструкцій на основі неприйняттого зловживання державною владою і привласнення значного суспільного багатства.

За цих умов адміністративно-бюрократичний апарат перетворюється на інститут залякування та репресій, якому підпорядковані всеохоплюючі адміністративні процедури. Надалі, після інституціональної адаптації, корупційні діяння стають стандартною та звичайною поведінкою, коли хабар набирає договірної або стандартизованої форми, за рамками торгів і угод. Необхідно визнати, що у багатьох випадках неформальні інститути (починаючи з бюрократичних і законодавчих норм і закінчуючи клієнтелізмом і патримоніалізмом) мають значно більший вплив на економічну поведінку та її наслідки, ніж формальні [7, с. 727]. Дослідники, що ігнорують неформальні "правила господарської гри", ризикують залишити без належної уваги спонукальні мотиви та обмеження, які формують інституціональне середовище клептократичної економіки.

Враховуючи аналітичну конструкцію М. Олсона [8], розглянемо стимули вождя групи "кочових бандитів" в умовах анархії. За таких обставин відсутні інвестиційні та виробничі мотиви, а отже — можливості для грабунку. Але, якщо "вождь бандитів" здатний захопити і утримати владу над певною територією, то, забезпечивши мирний порядок і суспільні блага підданам, він створює умови для їхньої продуктивної праці. Отже, ставши місцевим правителем з фіксованим рівнем грабунку у вигляді податків, можновладець мотивує підлеглих до виробництва і отримує у своє розпорядження більше коштів, ніж "кочовий бандит". Останній же прагне до максимізації короткострокового чистого виграшу від грабунку населення тієї території, на якій розташовано виробників потенціально експропрійованих благ, і до вкладень у вдосконалення технологій пограбування.

Інакше кажучи, за аналогією з А. Смітом, "невидима рука" стимулює "кочового бандита" перетворитися на стаціонарного, що гарантує підданам захист від зовнішнього агресора і певні суспільні блага. Та сама "невидима рука" впливає і на подальший генезис парадокса народовладдя у суспільстві, коли демократично обрана правляча більшість ухвалює закони, що відповідають її власним інтересам [9, с. 115]. Отже, ніякі формальні обмеження не завадять тим, хто при владі, перерозподіляти доходи меншості на свою користь, задовольняючи при цьому її елементарні суспільні потреби.

Проте формальний інститут виборів як основи демократії є лише фасадом реально діючих неформальних інститутів електорального авторитаризму, в рамках яких на виборах де-факто застосовуються недемократичні "правила виборчої гри", практика яких формально-юридично утверджується за допомогою підконтрольних владі правових інституцій. Тому аналіз клептократичної економіки зумовлює необхідність дослідження саме тих "конкуруючих" неформальних інсти-

тутів, які не тільки без зусиль підміняють формальні правила, але й призводять до негативних, у тому числі “грабіжницьких”, ефектів.

Згідно з науковим підходом Х.-Й. Лаута [10, с. 23, 24], формальні та неформальні інститути не протидіють один одному, а перебувають у стані своєрідного співіснування. Як наслідок, при збереженні формальної оболонки, інститути, які начебто гарантують демократію та верховенство права, або руйнуються зсередини, або навіть замінюються на свою протилежність. Вплив саме таких “підривних інститутів” і зумовлює негативні ефекти, а сам процес “неформальної інституціоналізації” варто розглядати як системне “спотворення” інституціонального середовища протягом інституціональної трансформації та подальшої деградації економіки.

Перспективи інституціонального аналізу клептократичної економіки вимагають посиленої уваги до принципів аспектів функціонування “підривних інститутів”, які впливають на процеси неформального державного управління. Ідеальні моделі як формальних (конституцій і законів), так і неформальних (зокрема, традицій) інститутів можна подати у вигляді рівноваги, що характеризується як самопідтримувана і зумовлювана обмежувачими ефектами. У разі переважання “підривних інститутів” спостерігаємо часткову рівновагу, яка без надмірних зусиль може бути порушена під впливом екзогенних факторів. Тому при переважанні у клептократичній економіці “підривних інститутів” відбувається не розширення, а звуження можливого строку перебування еліти при владі, що, з одного боку, стимулює її до активізації рентиорієнтованої поведінки, а з іншого – позбавляє стимулів до зміни існуючого становища [11, с. 10]. Зазначені умови вимагають розглядати часткову рівновагу “підривних інститутів” як прецедент “інституціональної пастки”.

Одночасно систематична генерація ренти в умовах “інституціональної пастки” є найважливішим засобом контролю за насильством у клептократичній державі та функціонуванням її інститутів. Обмеження можливостей створення контрактних організацій лише ресурсами партнерів правлячої коаліції безпосередньо пов’язує інтереси корупційних еліт з їхнім виживанням, забезпечуючи тим самим продовження співпраці всередині групи. Природно, що грабіжницька держава послаблює проблему повсюдного поширення насильства шляхом створення панівної коаліції, учасники якої мають особливі привілеї [12, с. 37]. Саме егоїстичні корисливі інтереси дають потужний стимул до формування груп при владі, що розглядаються як неформальний інститут перерозподілу ресурсів серед учасників коаліції, яких залучено до отримання ренти. Чим більше зусиль витрачається на перерозподіл активів, тим меншим стає реальне багатство країни, що призводить до зсуву вліво меж виробничих можливостей, до уповільнення можливостей реакції на зовнішні технологічні виклики і виклики науково-технічного прогресу, до хронічного запізнювання у процесі ухвалення відповідних рішень на державному рівні [13, с. 17]. Як наслідок, чим більше державний устрій відповідає інтересам клептократичних організованих груп, тим гірше для економіки зокрема і суспільства в цілому.

Прагнення клептократичної еліти до преференцій, які забезпечуються наближенням до влади, спричиняє становлення легалізованих монополій, монопольних цін, ліцензій, адміністративних дозволів, імпорتنних квот, інших перешкод, які заважають розвитку ринку і спрямовані на перерозподіл рент від фірм і домогосподарств на користь корупційних еліт. Інакше кажучи, клептократична еко-

номіка створює квазіринкову систему для реалізації проміжної мети перерозподілу активів і отримання ренти, не сприяючи примноженню суспільного добробуту за рахунок виробництва суспільних благ і подолання негативних екстерналій ринку.

Для більш детального аналізу окреслених проблем розглянемо дві моделі клептократичної держави.

Перша з них передбачає тотальний контроль клептократичного лідера країни за підвладними державно-бюрократичними інституціями, скоординованими єдиною централізованою системою управління у сфері монопольної рентоорієнтованої поведінки. Сильні політичні лідери здатні перешкоджати адміністративним інституціям діяти на власний розсуд і можуть спрямовувати на себе більшу частину корупційних потоків, а решту — розподіляти між прибічниками з огляду на особисту відданість кожного з них. Інакше кажучи, чиновники, що функціонують у регулюючих органах, не мають можливості діяти самостійно у сфері максимізації власних корупційних схем. Згідно з цією моделлю, якщо фірма прагне отримати необхідні дозволи, скажімо, для започаткування бізнесу, то вона набуває прав власності на пакет нормативних документів лише після надання відповідних корупційних стимулів з урахуванням вертикалі клептократичної влади.

Друга модель окреслює ситуацію, коли клептократичний лідер має незначний авторитарний вплив і не здатний здійснювати ефективний контроль за адміністративними інституціями. За таких умов бюрократія прагне максимізувати власні неформальні статки, опонуючи до керівника держави як незалежний монопольний гравець. Крім того, в даному випадку, на відміну від моделі чистої монополії, фірма, отримавши державне замовлення, не може бути впевненою в тому, що матиме надійні права власності, які згодом не будуть корупційно переглянуті. Чим менше влади у державного керманача та його оточення, тим більше можливостей виникає у них для здійснення не узгоджених з елітою домагань з боку чиновників нижчих рівнів, які переслідують власні інтереси.

В умовах всеосяжного контролю державного керманача над бюрократично-регулюючими органами їхні корисливі (цінові) інтереси на корупційному ринку є тотожними і взаємодоповнюючими. Таким чином, можновладець безпосередньо заінтересований у запровадженні координації та забезпеченні такого становища, коли жоден підлеглий не може збагатитися за рахунок системи в цілому і клептократичного керівництва зокрема. Тим часом, коли лідер здійснює недостатній контроль за бюрократичним апаратом, чиновники нижчих рівнів управління матимуть набагато менше обмежень і одержать стимули, притаманні незалежним монополістам. Тому бюрократично-контролюючі інституції прагнутимуть до максимізації власної вигоди від контролю за корупційними потоками, що призводить до кумулятивного зниження доходів фірм і погіршення добробуту домогосподарств. За цією логікою, клептократична держава з потужною централізованою владою продукуватиме меншу корупційну ренту. Ще гостріша проблема в умовах недостатньо централізованої влади полягає в тому, що сукупна корупційна складова стане більш значущим гальмом для економічного зростання, оскільки знижує загальну економічну активність бізнесу та його інвестиційні очікування.

Ключовим питанням зазначеного аналізу є інституціональні можливості можливо-владця мінімізувати власні втрати в умовах функціонування за схемою "принципал — агент". Необхідно визнати, що жоден корупційний лідер не може безпосе-

редньо контролювати усі ухвалені рішення з приводу отримання ренти з корупційних потоків. Хоча авторитарний режим надає йому можливості карати підлеглих, які не “вписуються” у клептократичну вертикаль влади, все ж проблема ефективного контролю залишається нерозв’язаною. Тому не дивно, що непередбачувані та руйнівні моделі корупції (зокрема, “незалежних монополістів”) є доволі поширеними у трансформаційних країнах і у країнах, які розвиваються [14, с. 6–8].

На перший погляд, в Україні, починаючи з президентства Л. Кравчука, політичні та інституціональні рамки були наближенням до економічно менш руйнівної моделі “єдиного монополіста”. Особливо успішного результату в цьому досягла правляча команда Президента Л. Кучми, яка дозволяла сконцентрувати владу навколо керманіча, надаючи йому можливості моніторингу та покарання представників державно-бюрократичного апарату, які відхилялися від рамок окресленої поведінки. Вибори у країні проводилися в умовах панування правлячої партії, що контролювала виконавчу, законодавчу і судову гілки влади. Також Президент призначав своїх ставлеників на всі значущі посади по всій вертикалі управлінської ієрархії.

У термінах інституціоналізму таку ситуацію визначають як “поліцейський патруль”, тобто створення і функціонування інститутів, призначених для виявлення порушень. Порівняно з функціонуванням правоохоронних органів цей інститут неформально пов’язаний з владою, є безперервно діючим і таким, що здійснює повсякденний моніторинг відхилень від формальних і неформальних норм. Менш формалізованим, але потенційно ціннішим для клептократичного лідера є формування в інституціональному середовищі мережі “пожежної сигналізації” [15, с. 166], а саме – інституціональних механізмів, коли наближені до влади особи можуть проінформувати політичне керівництво про загрозливе загострення соціально-економічних проблем. Деякі з цих правил, процедур і практик дозволяють правлячій клептократичній групі мати доступ до конфіденційної інформації та адміністративних важелів ухвалення необхідних рішень. Решта ж з них дають їй право оскаржити неблагонадійні ухвали адміністративних органів і судів, а також сприяють спільним діям проти порівняно неорганізованих груп, які загрожують їй корисливим інтересам.

Водночас для клептократичного режиму особливо цінним є те, що більшість національних і зарубіжних фірм змушені шукати прямі або опосередковані корупційні зв’язки з високопоставленими чиновниками для захисту бізнесу і прав власності, а також для отримання необхідної бізнесової інформації. Це також надає можливості фірмам, які зіткнулися з проблемами упереджених дій бюрократичних інституцій, використати привілейовані зв’язки та безпосередньо або опосередковано донести свої скарги до можновладців. Для прикладу: правлячий режим в Україні за президентства Л. Кучми ефективно координував бюрократію і обумовлені механізми контролю, що результативно використовувалися для виявлення і покарання корумпованих чиновників, чия поведінка відхилялася від окреслених вимог. Але жодний з так званих “антикорупційних заходів” не був здатний усунути корупцію як системне явище з огляду на те, що клептократичний режим максимально орієнтувався лише на корисливі інтереси Президента і наближених до нього осіб, дозволяючи поширюватися корупційним факторам тільки з урахуванням обмежень, встановлених ними самими. Немає сумнівів, що така клептократична система була ні “прозорою”, ні інвестиційно привабливою, хоча “працювала”

досить ефективно і тривалий період для того, щоб задовольнити обмежену кількість “обраних” інвесторів. Водночас Президент був у цій інституціональній структурі першорядною фігурою, яка мала вирішальний вплив на можливості делегування владних повноважень і контролю за фінансовими потоками.

Але досліджувана інституціональна клептократична структура, що розбудовується в Україні з 1991 р., з президентством В. Януковича в умовах нестабільного і несприятливого інституціонального середовища, коли найприбутковіші галузі економіки стали стрімко зосереджуватися в руках його клану, почала занепадати, тобто відбувся так званий “декаданс псевдоеліти” [2, с. 194]. Її представники повністю занурились у процес неправомірного збагачення, а політична діяльність втратила свої соціальні орієнтири та почала продукувати дії, ворожі інтересам громадян, і вдаватися до репресивних заходів державного і політичного управління: запровадження тотальної цензури, пригнічення свободи думки, обмеження діяльності організованої опозиції, опори на силові структури. Водночас корупцією виявились ураженими всі гілки влади (у тому числі й судова), і особливо — діяльність, пов’язана з використанням бюджетних коштів, землекористуванням, ліцензуванням і податковим контролем. За різними оцінками, в останні роки через корупційні схеми державний бюджет втрачав у середньому від 160 млрд. до 250 млрд. грн. на рік [16]. За оцінками міжнародної організації “Transparency International”, у 2013 р. перевищення видатків українських чиновників рівня прем’єр-міністр — перший заступник міністра над офіційним задекларованим доходом становило від 15 до 300 разів*.

У країні відбулася зміна влади, але нинішнє місце нашої держави в рейтингу сприйняття рівня корупції засвідчує, що вона, як і раніше, є однією з найкорумпованіших, а за підсумками 2014 р., згідно з аналітичною інформацією Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, показник тіньової економіки сягнув рекордних з 2007 р. 42% ВВП.

Існує досить поширена думка, що в довгостроковій перспективі демократична держава спільно з реальним народовладдям і незалежною судовою владою є найкращими способами подолання клептократичних факторів. Але навіть за відсутності цих умов є й інші механізми, що стимулюють інвестиції та економічне зростання навіть за недостатньої демократизації суспільства. Централізована політична влада відкриває можновладцям перспективи навіть за клептократичної системи (щось на зразок Індонезії за президентства Сухарто) протягом тривалого періоду досягати економічних успіхів, прикладом чого слугує Китай.

Деякі дослідники вважають, що окремі форми корупції є більш прийнятними, ніж інші (зокрема, кумівство є менш проблематичним порівняно з олігархічним лобіюванням, а проблеми корупції послаблюються, коли клептократичні правителі здатні оптимально збирати хабарі). Відповідно до таких тверджень, несприятливі наслідки корупції належать переважно до супутньої невизначеності, тобто, коли у того, кого примусили сплачувати хабар, надалі немає необхідного юридичного супроводу, і він зазнає чергових корупційних домагань. Таким чином, саме цей вид невизначеності стримує інвесторів, причому не меншою мірою, ніж корупція сама по собі.

Саме такими аргументами виправдовуються деякі різновиди корупції замість того, щоб забезпечити засоби всеохоплюючої боротьби з клептократією і запрова-

* Рейтинг “честных”: топ-20 чиновников, живущих не по средствам [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://biz.liga.net/all/all/stati/2766987>.

дити антикорупційні реформи. Але передбачувана форма корупції, скоріше за все, спричинить інші, більш руйнівні проблеми. Розрахунковий тип корупції перешкоджає мотивам інвесторів до визначення легальних альтернатив капіталовкладень, спотворює ринкові механізми та ініціює подальші клептократичні прояви. Очевидно, що корупція є складним явищем, і її різні види, скоріше за все, дадуть різноспрямовані соціально-економічні ефекти. Але в цілому це не дозволяє позитивно оцінювати корупційні наслідки і віддавати перевагу одному типу хабарництва перед іншим на основі визнання клептократичного інституціонального режиму.

Як правило, авторитарні режими, що трансформуються у клептократичні, приходять до влади силовим шляхом. Трапляються випадки, коли майбутні автократи опиняються на чолі держави завдяки демократичній процедурі, але потім, спираючись на потенціал державних структур і застосовуючи насильство, використовують владну систему для обмеження прав і свобод бізнесу та громадян. Такі державні устрої, що захопили владу і утримують її завдяки клептократичному насильству, в довгостроковій перспективі є нестабільними. Це пояснюється відсутністю легітимності влади, зрозумілого і прийняттого пояснення суспільству того, на якій підставі лідери клептократичної держави керують країною, адже у них відсутні інституціональні традиції, що переходили б від покоління до покоління, а також зрозумілі та загальноприйняті формальні процедури підтвердження законності влади. Спрогнозувати початок кризи клептократичного режиму складно, але, якщо вона розпочинається, то розгортається дуже швидко [17, с. 42]. Як приклад, можна навести повстання, яке призвело до повалення президента Румунії Н. Чаушеску, незважаючи на те, що до грудня 1989 р. публічна підтримка румунського диктатора була на рівні 96%. Найчастіше переломний момент пов'язаний з особистими проблемами можновладця (наприклад, станом його здоров'я) або на перший погляд непримітною подією – у згаданій Румунії заворушення в Тімішоарі розпочалися з примусового виселення з будинку відомого дисидента. Але в будь-якому випадку після смерті правителя або його відлучення від влади розпочинається період розбрату у правлячій верхівці.

Кризовому етапу поступу клептократичної економіки, здебільшого, передують помітні зміни у середовищі панівної еліти, що стосуються ряду заміщень в її персональному складі або у вертикальній реорганізації функціональних груп на верхівці владної піраміди. Необоротна структурна криза може викликати загибель еліти, внаслідок якої вона втрачає свої основні властивості та фактично зникає, хоча деякі особистості певний час можуть розглядатися суспільством як ті, що мають реальні владні повноваження.

Історично першим, хто досліджував природу клептократичної держави, був Ібн Халдун (1332–1406 рр.) – арабсько-мусульманський філософ і політичний діяч, який вважав, що процес корупції починається тоді, коли правитель віддаляється від народу, насолоджується плодами своєї влади, дарує собі величезні будівлі, створює монументи на свою честь, дарує цінні подарунки іноземним послам, закладає нові палаци і міста, випробовує свою армію і вивчає книги збирачів податків. На наступному етапі клептократичного правління палац псується від багатства, правитель віддається безглуздим задоволенням, підносить дуже коштовні подарунки найближчим фаворитам, надаючи їм владу і посади, які не відповідають їхнім здібностям, прислуховується тільки до своїх улюбленців і фактично підпадає під їхній вплив. А далі усталені традиції стають об'єктом насмішок, прибічни-

ки та радники правителя потрапляють під атаки і знищуються, оскільки нові фаворити прагнуть віддалити давніх перевірених союзників від можновладця. Правитель дедалі більше відходить від народу, армії, бюрократії та колишніх улюбленців, які тепер замислюють проти нього змову і знищують свого колишнього повелителя [18, с. 212–213].

Виходячи з наведених міркувань видатного філософа, можна запропонувати таке бачення інституціонального генезису економік радянського типу [19, с. 121]. У цих державах реальний лідер ухилятиметься від зміни структури прав власності, а це влаштовує впливові групи з правлячої страти, тобто апаратників і економічну бюрократію, які отримують найбільшу користь від збереження існуючого інституціонального середовища, незважаючи на його негативні наслідки для економіки. Розподіл багатства, який здійснюється на основі прав власності в економіках радянського типу, настільки відрізняється від "сучасних ринкових автократій", що досягти інституціональних змін, які б привели до зменшення трансакційних витрат і швидкого підвищення добробуту домогосподарств, фактично неможливо. Так, жодна пострадянська країна не змогла реалізувати подібні успішні інституціональні зміни, які відбулися, зокрема, в "авторитарних" Південній Кореї та Тайвані. У руслі пропонованого аналізу це пояснюється можливостями максимізації ренти правлячою верхівкою.

Перебудова була покликана здійснити перехід до нової економічної системи, заснованої на ідеології ринкового господарства, до політичного та ідеологічного плюралізму, до відновлення прав людини, а також до розвитку громадянського суспільства на базі парламентської демократії. Але засоби, за допомогою яких цих змін було досягнуто, не залишають жодних сумнівів, що їх головна мета полягала у захисті клептократичних інтересів правлячої номенклатури. Незважаючи на егалітарну ідеологію, панівна еліта з метою досягнення власних корисливих інтересів жорстко контролювала і політичну владу, і засоби виробництва, але ніяк не використовувала свої можливості для втілення у життя прагнень більшості населення. З огляду на це, в умовах тотального дефіциту виник прошарок так званих "підприємців від номенклатури". Представники цього псевдобізнесу швидко збагатилися: через так звані "кооперативи", в експортно-імпортних галузях та акціонерних підприємствах із зарубіжним капіталом, а також шляхом "непрозорої" приватизації.

У цілому більшість економістів позитивно оцінюють приватизацію. Як і дерегулювання, вона вважається одним із способів підвищення ефективності економіки в результаті створення інституту приватної власності на засоби виробництва. Проте здійснена в 1990-х роках приватизація у країнах колишнього Радянського Союзу є ще одним прикладом клептократичної політики, визначальною метою якої був перерозподіл суспільного багатства. Існують, безперечно, і дані, що свідчать про позитивний вплив, зокрема, російської приватизації на економіку на початковому етапі, коли у приватизовані підприємства було інвестовано чималі кошти. Але в підсумку її політичні наслідки виявилися згубними для суспільства, коли в Росії замість економічних і політичних реформ був відроджений авторитарний режим і утвердився керований державою клептократичний клановий капіталізм [20, с. 18, 19]. Це пояснюється такими причинами: в результаті приватизації першорядні державні активи було привласнено невеликою групою приближених до влади осіб, яка протидіяла становленню реальної демократії та здійсненню економічної політики

на користь суспільства; доходи від приватизованих підприємств розподілялися не-правомірно, що значно поглибило майнову нерівність; концентрація активів і величезні корупційні ренти дозволили силовим структурам встановити контроль над економікою.

Щодо України безпосередньо, то науковцями Інституту економіки та прогнозування НАН України було проаналізовано результати приватизації за минулий десятирічний період і встановлено, що фінансові показники приватизованих підприємств погіршилися. Звідси можна зробити висновок, що ефективні власники на приватизованих підприємствах не з'явилися, а під видимістю приватизації відбулися розграбування державного майна і виведення активів за кордон [21]. Зрозуміло, що за таких обставин обсяг приватних інвестицій скорочуватиметься, а підприємці не розглядатимуть інвестиційні можливості збільшення виробничих потужностей уже діючих підприємств. Так само скорочуватиметься і обсяг державних інвестицій, якщо тільки вони не належать до типу, який забезпечує очевидні корисливі вигоди для правлячої коаліції. Додамо, що разом з тим скорочуються або, принаймні, не збільшуються інвестиції у фізичний і людський капітали. Як правило, клептократичні режими не витрачають необхідних коштів на якісну освіту населення, адже освіченими громадянами важко маніпулювати і тримати їх у покорі.

Отже, слід погодитися з таким висновком: першорядна проблема, що гальмує розвиток української економіки, — це її клептократичний устрій. Для протидії клептократичним факторам в економіці необхідно сформувати таке інституціональне середовище, яке протидіятиме корупційній організації економічної діяльності, усуне перешкоди для законослухняного бізнесу, забезпечить підприємництво законні гарантії, надасть у приватні руки відповідальність та ініціативу, монополізовані державним бюрократичним апаратом.

Для цього у першу чергу слід вирішити такі інституціональні проблеми: ліквідація перешкод, які заважають консолідації легального і тіньового секторів економіки; забезпечення їх інституціональної формалізації. Сказане вимагає запровадити дійові способи обмеження корупційних зловживань уряду, наближеної до нього панівної коаліції з особливими привілеями та бюрократичного апарату, а також сформувати інституціональну конструкцію, за якої б фірми і домогосподарства мали чітко специфіковані права власності та можливості для захисту контрактних прав, передбачених формальними інститутами. Так само очевидно, що для забезпечення ефективного функціонування інституціонального середовища на ринкових і демократичних засадах потрібні передбачуваність і “прозорість” в ухваленні рішень очільником держави, урядом і парламентом. У цьому контексті на особливу увагу заслуговують методи контролю з боку громадянського суспільства над державною інформаційною політикою і способами ухвалення законів, тобто над тим інституціональним фундаментом, який гарантує відкритість інформації про дії владних інституцій. Засоби масової інформації, спільно з правоохоронною системою, як основні мотиватори нагляду за корупційними діяннями повинні здійснювати ретельний контроль за ухваленими рішеннями і діями уряду, адміністративно-бюрократичних інституцій, наближених до влади політичної та бізнесової коаліції.

Іншим, не менш важливим інструментом протидії клептократичній економіці є “прозоре” призначення на посади до сектору державного управління тільки на підставі професійних якостей, а не з огляду на “кумівство” і “політичний фаворитизм”. Крім того, належить запровадити таку систему оплати праці державних служ-

бовців і працівників бюджетної сфери в цілому, що дозволила б їм отримувати конкурентоспроможний дохід, який би мотивував їх до якісного виконання службових обов'язків і ефективного державного управління. Також ключовим фактором протидії корупційним намірам державних службовців є надійна і незаангажована система постійно діючого моніторингу їхніх доходів і витрат, яка паралельно передбачає невідворотність жорсткого покарання за корупційні діяння.

Разом з тим необхідно визнати таке незаперечне твердження: клептократична влада лише іноді замислюється про позитивні результати або негативні наслідки своїх рішень для суспільства в цілому. Її увагу в основному зосереджено на особистісних корисливих інтересах, на захооченні тих, хто здобуває для неї корупційну ренту, на перерозподілі ресурсів на свою користь за допомогою "слухняних" правоохоронної та судової систем. Але, чим слабшою стає клептократична влада, тим сильніший супротив вона чинить необхідним інституціональним змінам в економіці, заховаючи насильство і безлад у суспільстві. З часом зазначені суперечності буде ліквідовано або встановленням адміністративно-командної диктатури, яка з великою імовірністю знову трансформується у клептократичну, або запровадженням ринкової економіки на основі демократичних цінностей.

Список використаної літератури

1. *Acemoglu D., Robinson J., Verdier T.* Kleptocracy and Divide-and-Rule: A Model of Personal Rule // *Journal of the European Economic Association*. — 2004. — № 2 (2-3). — P. 162–192.

2. *Гевелинг Л.* Клептократия. Социально-политическое измерение коррупции в негативной экономике. — М. : Изд-во "Гуманитарий" Академии гуманитарных исследований. — 2001. — 592 с.

3. *Ширан Дж.* Борьба с клептократией // *Вопросы демократии*. — 2006. — Декабрь. — С. 9–10.

4. *Coto de Э.* Иной путь. Невидимая революция в третьем мире. — М. : Calallaxu, 1995. — 249 с.

5. *Гриценко А.* Системна криза як наслідок базової деструкції України і шляхи її подолання // *Вісник НБУ*. — 2014. — Травень. — С. 8–12.

6. *Bloom B.* Criminalizing Kleptocracy? The ICC as Viable Tool in the Fight Against Grand Corruptions // *American University International Law Review*. — 2014. — Vol. 29. — Is. 3. — P. 628–658.

7. *Helmke G., Livitsky S.* Informal Institutions and Comparative Politics: A Research Agenda // *Perspective of Politics*. — 2004. — Vol. 2. — № 4. — P. 725–740.

8. *Олсон М.* Рассредоточение власти и общества в переходный период // *Экономика и математические методы*. — 1995. — № 4. — С. 54–81.

9. *Олсон М., Макгуайр М.* Экономика деспотии и правило большинства: невидимая рука и применение силы // *Экономическая политика*. — 2010. — № 2. — С. 114–128.

10. *Lauth H.-J.* Informal Institutions and Democracy // *Democratization*. — 2000. — Vol. 7. — Is. 4. — P. 21–50.

11. *Гельман В.* "Подрывные институты" и неформальное управление в современной России // *Российская Полития*. — 2010. — № 2. — С. 6–24.

12. *Норт Д., Уоллис Д., Вайнгаст Б.* Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для интерпретации письменной истории человечества. — М. : Изд. Института Гайдара, 2011. — 480 с.

13. *Заостровцев А.* Теории групп интересов // *Финансы и бизнес.* – 2009. – № 1. – С. 6–24.
14. *MacIntyre A.* Institutions and the Political Economy of Corruption in Developing Countries // *Discussion Paper.* Stanford University. – 2003. – January, February. – P. 1–22.
15. *McCubbins M., Schwartz T.* Congressional Oversight Overlooked: Police Patrols versus Fire Alarms // *American Journal of Political Science.* – 1984. – № 28. – P. 165–179.
16. *Бортник Р.* Корупційний дохід чиновників становить близько 250 млрд. грн. в рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.slovoidilo.ua/articles/6168/2014-12-06>.
17. *Гайдар Е.* Гибель империи. Уроки для современной России. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2006. – 448 с.
18. *Халдун И.* Введение. Ал-Мукаддима / *Историко-философский ежегодник.* 2007 ; [сост., пер. с араб. и примеч. А.С. Смирнова]. – М. : Наука, 2008. – С. 187–216.
19. *Винецки Я.* Почему экономические реформы в советской системе оказываются неудачными: подход с точки зрения прав собственности // *Экономический вестник.* – 2001. – № 1. – С. 117–146.
20. *Асемоглу Д., Робинсон Дж.* Политика или экономика? Ловушки стандартных решений // *Вопросы экономики.* – 2013. – № 12. – С. 4–28.
21. *Кошик А.* В Украине разгорается война олигархов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://glavnoe.ua/news/n217582>.

References

1. Acemoglu D., Robinson J., Verdier T. Kleptocracy and divide-and-rule: A model of personal rule. *J. of Eur. Econ. Assoc.*, 2004, No. 2 (2-3), pp. 162–192.
2. Geveling L. *Kleptokratiya. Sotsial'no-Politicheskoe Izmerenie Korruptsiv v Negativnoi Ekonomike* [Kleptocracy. Socio-Political Measurement of Corruption in a Negative Economy]. Moscow, Publ. House “Gumanitarii” of the Acad. of Human. Studies, 2001 [in Russian].
3. Shiran J. *Bor'ba s kleptokratiei* [Struggle against the kleptocracy]. *Voprosy Demokr. – Quest. Democr.*, December 2006, pp. 9–10 [in Russian].
4. Soto de H. *Inoi Put'. Nevidimaya Revolyutsiya v Tret'em Mire* [The Other Path. The Invisible Revolution in the Third World]. Moscow, Calallaxy, 1995 [in Russian].
5. Grytsenko A. *Systemna kryza yak naslidok bazovoi destruktivnoyi Ukrainy i shlyakhy ii podolannya* [The system crisis as a consequence of Ukraine's basic destruction and ways to overcome it]. *Visnyk NBU – Bull. NBU*, May 2014, pp. 8–12 [in Ukrainian].
6. Bloom B. Criminalizing kleptocracy? The ICC as viable tool in the fight against grand corruptions. *Amer. Univ. Intern. Law Rev.*, 2014, Vol. 29, Is. 3, pp. 628–658.
7. Helmke G., Livitsky S. Informal institutions and comparative politics: A research agenda. *Persp. of Politics*, 2004, Vol. 2, No. 4, pp. 725–740.
8. Olson M. *Rassredotochenie vlasti i obshchestva v perekhodnyi period* [The dispersion of power and society in the transient period]. *Ekon. i Matem. Met. – Economy and Math. Meth.*, 1995, No. 4, pp. 54–81 [in Russian].
9. Olson M., McGuire M. *Ekonomika despotii i pravilo bol'shinstva: hevidimaya ruka i primeneniye sily* [The economics of autocracy and majority rule. The invisible hand and the use of force]. *Ekon. Polit. – Econ. Policy*, 2010, No. 2, pp. 114–128 [in Russian].

10. Lauth H.-J. Informal institutions and democracy. *Democratization*, 2000, Vol. 7, Is. 4, pp. 21–50.

11. Gel'man V. "Podryvnye instituty" i neformal'noe upravlenie v sovremennoi Rossii ["Blasting institutions" and the informal management in the modern Russia]. *Ross. Politiya – Russ. Politiya*, 2010, No. 2, pp. 6–24 [in Russian].

12. North D., Wallis J., Weingast B. *Nasilie i Sotsial'nye Poryadki. Kontseptual'nye Ramki dlya Interpretatsii Pis'mennoi Istorii Chelovechestva* [Violence and Social Orders. A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History]. Moscow, Gaidar Institute, 2011 [in Russian].

13. Zaostrovsev A. *Teorii grupp interesov* [The theories of the groups of interests]. *Finansy i Biznes – Finances and Business*, 2009, No. 1, pp. 6–24 [in Russian].

14. MacIntyre A. Institutions and the Political Economy of Corruption in Developing Countries. Discussion Paper. Stanford University, January, February 2003, pp. 1–22.

15. McCubbins M., Schwartz T. Congressional oversight overlooked: Police patrols versus fire alarms. *Amer. J. of Polit. Sci.*, 1984, No. 28, pp. 165–179.

16. Bortnyk R. *Koruptsiyni dokhid chynovnykiv stanovyt' blyz'ko 250 mlrd. grn. v rik* [The corruption income of officials is about 250 bln hrv for one year], available at: <http://www.slovoidilo.ua/articles/6168/2014-12-06> [in Ukrainian].

17. Gaidar E. *Gibel' Imperii. Uroki dlya Sovremennoi Rossii* [Destruction of the Empire. Lessons for the Modern Russia]. Moscow, Ross. Polit. Entsikl., 2006 [in Russian].

18. Khaldun I. *Vvedenie. Al-Mukaddima, v: Istoriko-Filosofskii Ezhegodnik*. – 2007 [Introduction. Al-Mukaddima, in: Historical Philosophical Yearbook. 2007], edited, transl. from Arabian, and comments by A.S. Smirnov. Moscow, Nauka, 2008, pp. 187–216 [in Russian].

19. Vinetski Ya. *Pochemu ekonomicheskie reformy v sovetskoj sisteme okazyvayutsya neudachnymi: podkhod s tochki zreniya prav sobstvennosti* [Why do the economic reforms in the Soviet system turn out unsuccessful? Approach from the viewpoint of property rights]. *Ekon. Vestnik – Econ. Bull.*, 2001, No. 1, pp. 117–146 [in Russian].

20. Acemoglu D., Robinson J. *Politika ili ekonomika? Lovushki standartnykh reshenii* [Economics versus politics: Pitfalls of policy advice]. *Vopr. Ekon – Quest. Econ.*, 2013, No. 12, pp. 4–28 [in Russian].

21. Koshik A. *V Ukraine razgoraetsya voyna oligarkhov* [The war of oligarchs extends in Ukraine], available at: <http://glavnoe.ua/news/n217582> [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 3 квітня 2015 р.

ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ І ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

УДК 911.3:30:33(477)

Я. Б. ОЛІЙНИК,
*професор, доктор економічних наук,
декан географічного факультету,*
М. Д. ПІСТУН,
професор, доктор географічних наук,
А. Л. МЕЛЬНИЧУК,
*кандидат географічних наук,
доцент кафедри економічної та соціальної географії,
експерт Офісу реформ у Київській області*

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРО СТРАТЕГІЮ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Проаналізовано конструктивну стратегію регіонального розвитку України. Викладено суть процесу "регіональний розвиток", його стратегічний аспект (систему головних чинників, принципи проведення адміністративно-територіальної реформи). Обґрунтовано функції чотирьох рівнів державного управління та самоврядування, запропоновано перспективну схему управління регіональним розвитком України.

Ключові слова: стратегічне планування, регіональний розвиток, рівні управління.

Ya. B. OLIINYK,
*Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Dean of the Faculty of Geography,*
M. D. PISTUN,
Professor, Doctor of Geogr. Sci.,
A. L. MEL'NYCHUK,
*Cand. of Geogr. Sci.,
Assoc. Professor, Chair of Economic and Social Geography,
Expert of the Office of Reforms in the Kyiv region*

T. Shevchenko National University of Kyiv

ON THE STRATEGY OF UKRAINE'S REGIONAL DEVELOPMENT: SOCIO-GEOGRAPHIC ASPECT

The constructive strategy of Ukraine's regional development is analyzed. The essence of the process of regional development and its strategical aspect (system of principal factors and principles of the execution of an administrative-territorial reform) are presented. The functions of four levels of the public administration and the self-administration are substantiated, and a promising scheme of the management of Ukraine's regional development is proposed.

Keywords: strategic planning, regional development, levels of management.

Олійник Ярослав Богданович (Oliinyk Yaroslav Bogdanovych) – e-mail: oliynik_ya@univ.kiev.ua;
Пістун Микола Данилович (Pistun Mykola Danylovych);
Мельничук Анатолій Леонідович (Mel'nychuk Anatolii Leonidovych) – e-mail: melan97@ukr.net.

Завдання Кабінету Міністрів України – розробити стратегію регіонального розвитку (СРР) на всіх рівнях управління (2003 р.) – не виконано. Її зміст отожднюється із загальним соціально-економічним трактуванням. Особливо це помітно у схвалених постановках Кабінету Міністрів України за 2014 р. *. Не всі фахівці однаково трактують такі поняття, як “стратегія”, “регіональний сталий і збалансований розвиток”, “район” і “регіон”. З огляду на це, визначимо суть регіонального розвитку та його конструктивну стратегію. У цьому зв’язку пропонуємо відповісти на ряд запитань.

1. У чому полягає суть регіонального розвитку України та чим відрізняються його загальне і стратегічне трактування?

Термін “стратегія” має давню історію. Спочатку він використовувався у сфері воєнного мистецтва, потім – у працях науковців, а у ХХ ст. сформувалося розширене його трактування, узагальнене в працях Дж.Б. Куїнна [1]. Стратегія – загальний план перспективного змісту для здійснення будь-якої дії чи процесу з метою досягнення певного результату. Сьогодні в наукових публікаціях і урядових документах часто використовується поняття “стратегічне планування”, яке має три головні особливості. Перша з них полягає в тому, що стратегічне планування розробляється на віддалену перспективу (10–20 років), наприклад, у вигляді програми соціально-економічного та екологічного розвитку окремих регіонів країни в межах загальнодержавного плану. Другою особливістю стратегії регіонального розвитку є те, що вона включає тільки головні соціально-економічні, політичні та екологічні цілі чи види діяльності, основні засоби, строки вирішення та бажані результати. Третьою є поєднання національних, регіональних і місцевих потреб. Так, Президент України П.О. Порошенко оголосив, що в Україні проводитимуться 62 реформи, але стратегічними серед них є тільки 7.

У країнах ЄС під СРР розуміють комплекс дій, які реалізує держава або регіон, спрямованих на їх ефективний розвиток (з урахуванням власного ресурсного потенціалу та факторів зовнішнього середовища) за допомогою законодавчих, фінансових, структурних, економічних та інституційних підойм.

Водночас в Україні сформувалось уніфіковане розуміння процесу **регіонального розвитку** як суперскладного за змістом. Фактично він є результатом позитивної динаміки соціальних, економічних, екологічних, політичних, гуманітарних та етнопонаціональних змін у відповідних регіонах. На жаль, сьогодні успішний регіональний розвиток України ускладнюється через переважаючу галузевого (відомчого) змісту державного управління над територіальним, де 14 відомчих міністерств “взаємодіють” з одним міністерством, яке відповідає за регіональний розвиток.

2. Що таке суспільно-географічний підхід до стратегічного планування?

Суспільно-географічний підхід до СРР базується, насамперед, на повному врахуванні зовнішніх і внутрішніх чинників, які є фундаментом діагностики та обґрунтованого прогнозу людської діяльності на певній території. До головних зовнішніх чинників, на нашу думку, належать:

* Про затвердження Положення про Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.04.2014 р. № 197 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/197-2014-%D0%BF>; Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. № 385 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.

- вплив процесів глобалізації, регіоналізації та інжинірингу;
- оцінка конкурентоспроможності регіону в міжнародному поділі та інтеграції праці;
- використання переваг макрорегіонального і транскордонного співробітництва із сусідніми країнами;
- рівень розвитку інноваційного та інвестиційного процесів;
- рівень розвитку об'єктів інфраструктури, насамперед транспортної.

До внутрішніх чинників за ринкових умов господарювання належить оцінка тих структурних змін, які вплинули на розміщення господарських галузей: рівнів соціально-економічного розвитку регіону; динаміки частки капіталовкладень у розвиток регіону; зміни форм та структури власності, рівня замкнутості циклів життєдіяльності населення, насамперед, техніко-технологічних та обслуговуючих, природного і трудового потенціалів регіону; адміністративної, бюджетної та інших реформ у системі державного управління. Їх доповнюють традиційні суспільно-географічні фактори. Усе це – вихідна інформаційна база для подальшого стратегічного планування та програмування. Важливою складовою цього процесу є комплексно-пропорційна організація регіонального розвитку. Крім того, опублікований у серпні 2014 р. Державний прогноз економічного і соціального розвитку України на 2015, 2016 і 2017 роки * у вигляді 15 основних середньостатистичних макропоказників (за двома сценаріями) не включає жодного з показників щодо регіонального розвитку.

3. Які заходи вжито Урядом для реалізації СРР України?

Перший документ про основні засади Державної стратегії регіонального розвитку України було підготовлено ще у 2001 р. Департаментом регіональної політики Міністерства економіки України. У 2003 р. Уряд зобов'язав управлінців розробити стратегії регіонального розвитку України на всіх рівнях управління. У 2006 р. Кабінет Міністрів України схвалив постанову **, в якій були чітко сформульовані 5 стратегічних напрямів: підвищення конкурентоспроможності регіонів і зміцнення їх ресурсного потенціалу; забезпечення розвитку людських ресурсів; розвиток міжрегіонального співробітництва; створення інституційних умов для регіонального розвитку; забезпечення нормативно-організаційних засобів з реалізації СРР. У додатку до постанови в розрізі областей названо основні стратегічні види діяльності. Кабінет Міністрів України затвердив план заходів на 2010 р. щодо реалізації цієї стратегії. На жаль, угоди про стратегії регіонального розвитку підписані адміністраціями тільки Львівської, Тернопільської, Донецької та Вінницької областей. Крім того, сформовані Рада регіонів і Комітет з економічних реформ своїх завдань не виконали.

У 2007 р. створено Міністерство регіонального розвитку та будівництва України, у 2014 р. – Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. У контексті оптимізації центральних органів виконавчої влади Міністр регіонального розвитку, будівництва та житло-

* Про схвалення Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2016 рік та основних макропоказників економічного і соціального розвитку України на 2017–2019 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2015 р. № 558 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd?docid=248397249>.

** Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.07.2006 р. № 1001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1001-2006-%D0%BF>.

во-комунального господарства України повинен координувати діяльність Державної служби з питань геодезії, картографії та кадастру, Державного агентства з питань електронного урядування України, Державного агентства України з питань відновлення Донбасу, Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України, Державної архітектурно-будівельної інспекції України? Таким чином, нинішнє керівництво держави має серйозний підхід до вдосконалення процесу регіонального розвитку України, проте напрацювань суспільно-географічного змісту ним не враховано.

Серед зауважень до Міністерства зазначимо, що представники центральної регіональної влади (префекти) на місцях не потрібні, оскільки це означає збереження колишньої державної вертикалі влади; у містах-мільйонниках та великих містах повинні бути внутріміські адміністративні райони, адекватні міським територіальним громадам; функції мерів міст і голів рад категорично не слід суміщати в одній особі, адже це призводить до помилок у використанні міської території. Сьогодні у Міністерстві недостатньо молодих фахівців зі спеціалізації "Управління регіональним розвитком", яких готують на географічному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Не зробивши висновків з реалізації постанови Кабінету Міністрів України про стратегію регіонального розвитку на 2013 р., у серпні 2014 р. прийнято постанову про Державну стратегію регіонального розвитку на період до 2020 р. Це об'ємний, науково обгрунтований і структурований (за цілями, етапами, механізмами та інструментами реалізації) документ, який, проте, не розкриває особливостей регіонального розвитку на загальнодержавному, регіональному, локальному та місцевому рівнях державного управління і самоврядування. Адже стратегічні завдання на цих рівнях диференціюються та конкретизуються під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників. У постанові не йдеться про методи й елементи методики визначення стратегічних цілей та їх завдань, про науково обгрунтовану "прив'язку" територіальних громад.

4. Як удосконалити сучасну систему управління життєдіяльністю населення?

Важливим кроком виходу з трансформаційної кризи українського суспільства є створення сучасної, ефективної системи державного управління життєдіяльністю населення. Удосконалена система державного управління має бути створена шляхом проведення адміністративно-територіальної реформи. Ця реформа повинна вирішувати два взаємопов'язаних завдання: 1) створити ефективну систему державного управління, делегувати управлінські функції по вертикалі та сприяти всебічному розвитку місцевого самоврядування; 2) поліпшити територіальну організацію державної влади, упорядкувати адміністративно-територіальний устрій держави, оптимізувати функціонально-територіальну структуру життєдіяльності населення, унеможливити сепаратизм і федералізм.

Основними принципами проведення цієї реформи мають бути функціонально-територіальна системність (взаємозв'язок соціально-економічного розвитку, систем розселення населення й адміністративного устрою); чіткий розподіл функціональних обов'язків; ієрархічна простота управлінської системи; економічність і наближення органів управління до потреб населення, окремої людини; соціально-економічна та екологічна пріоритетність як основа сталого і збалансованого розвитку держави.

5. Скільки має бути рівнів державного управління і самоврядування в Україні та які їх стратегічні функції?

В Україні поступово формується чотирирівнева система управління соціально-економічним та екологічним розвитком. Пропонуємо ієрархію стратегічних завдань регіонального розвитку.

На *загальнодержавному* рівні визначаються генеральні напрями соціально-економічного розвитку країни; конкретні заходи з розміщення нових об'єктів продуктивних сил. З цією метою повинні розроблятися комплексні цільові програми головних стратегічних видів діяльності та їх наукового забезпечення з:

- енергетики, насамперед – ядерної, та енергозбереження;
- електроніки та мікроенергетики, зокрема комп'ютерного моделювання процесів;
- новітніх біо- та інформаційних технологій;
- приладобудування;
- об'єктів інфраструктури, насамперед транспортної;
- продовольчої та соціально-оздоровчої діяльності;
- виробництва нових конструкційних матеріалів;
- екологічної та військово-оборонної безпеки.

Принципове значення також мають функції фінансового забезпечення регіонального розвитку, підготовки та перепідготовки кадрів, у тому числі з регіонального управління, експертизи стратегічних планів регіонального розвитку областей, міст (мільйонників та окремих великих), які повинні стати “опорними” центрами (“локомотивами”) регіонального розвитку України.

З точки зору географії, особливу роль надано Генеральній схемі планування території України *. У ній визначено стратегічні пріоритети раціонального використання території країни та механізми її реалізації для розселення населення, розміщення природних об'єктів і виробництва з обліком екологічних, соціальних та економічних вимог.

На *регіональному рівні* управління основним об'єктом є адміністративна область, яка має чіткі кордони та сформовані органи державного управління, досить збалансований соціально-економічний комплекс.

Головне стратегічне завдання області – скласти та реалізувати регіональні програми із створення високотехнологічних об'єктів виробничої інфраструктури – енергетики, будівельної індустрії та будівництва, транспорту і зв'язку, постачання та збуту. Тут також координується робота нижчих рівнів управління з розвитку АПК, виробництва товарів широкого вжитку, торгівлі та рекреації, культурних продуктів (музики, кіно), організації засобів масової інформації, дизайну, бізнесу та фінансових послуг, ювелірних виробів. Водночас слід визнати, що сучасний мезорівень управління України (АР Крим і 24 області) є гіпертрофованим (фактично дублює центральну владу) та далеким від конкретного місця проживання населення, використовує переважно директивний спосіб, має складну управлінську структуру. Так, пересічна управлінська структура обласної державної адміністрації включає голову, заступників, секретаря, 13 функціонально-галузевих управлінь безпосереднього підпорядкування та 8 функціонально-галузевих відділів, підпорядкованих центральним органам державної виконавчої влади. Цей великий управлінський апарат без шкоди для справи можна вдвічі скоротити, а

* Про забезпечення реалізації Закону України “Про Генеральну схему планування території України” : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.08.2002 р. № 1291 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1291-2002-%D0%BF>.

зеконномлені кошти використати для зміцнення кадрового складу органів місцевого самоврядування та їх матеріально-технічного забезпечення, для здійснення функцій міжобласного та міждержавного рівнів управління. Згодом області як адміністративні одиниці слід скасувати, що матиме для держави найбільший фінансово-економічний ефект. Проте чиновники обласного рівня управління намагатимуться зберегти чинні 27 регіонів і свої посади.

Регіональний рівень державного управління слід посилити новою територіальною одиницею – *губернією*, яка включатиме території декількох областей. Таких губерній в Україні повинно бути дев'ять, сформованих на базі дев'яти суспільно-географічних макрорайонів: Столична з Київським округом, Центральна, Слобожанська, Донецька, Придніпровська, Причорноморська, Подільська, Карпатська, Волинська [2]. Губернії створюються з метою подальшого розвитку міжрегіонального співробітництва, підвищення їх ролі у зовнішньоекономічному співробітництві, поглиблення зв'язків із сусідніми державами.

Виходячи із суспільно-географічних позицій, ми не рекомендуємо використовувати термін "регіон" як основну таксономічну одиницю на регіональному рівні державного управління регіональним розвитком, оскільки він має тільки загальне пізнавальне значення, характеризує велику територію, з точки зору її місцеположення і спільних природних, етнокультурних, історичних та інших особливостей. Він не є синонімом терміна "суспільно-географічний район", який розглядає територію з точки зору її спеціалізації та рівня комплексно-пропорційного розвитку людської діяльності, особливостей її функціонально-територіальної структури, внутрішньої організації та цілісності зв'язків між різноякісними частинами і центром ("ядром").

Водночас слід зберегти ефективні технологічно-екологічні, транспортні та організаційні зв'язки у міжгалузевих комплексах (чи кластерах) – машинобудівному, агропромисловому, лісогосподарському та інших, порушених ринковими умовами господарювання. Не менш важливою є організація обласних ринків праці та торгівлі товарами широкого вжитку.

Сьогодні не слід змінювати кордони областей і майбутніх губерній. Керувати губернією повинен справжній губернатор, наділений контрольно-управлінськими та координаційними функціями, з невеликим штатом працівників. Для підтримки управлінських зв'язків з областями необхідним є невеликий управлінський апарат з уповноваженими представниками. На регіональному рівні управління також повинні розроблятися спеціальні заходи з розвитку господарських агломерацій, великих господарських вузлів, майбутнього Столичного округу, міст-мільйонників та окремих великих міст, інтегрованих територіальних агрокомплексів, рекреаційних та інших систем (єврорегіонів, спеціальних економічних зон, регіональних кластерів, технопарків тощо).

На нинішньому етапі перебудови суспільних (у тому числі територіальних) відносин головним об'єктом на *локальному рівні* управління регіональним розвитком у селах та містах на певний період повинен залишитись адміністративний район. Він відображає сучасний стан реалізації адміністративної реформи як відповідної моделі функціонування. Уряд необґрунтовано планує у 3,3 раза скоротити кількість адміністративних районів, що різко погіршить транспортну доступність до послуг органів влади і не відповідатиме європейським принципам і нормам. На нашу думку, їх можна і доцільно скоротити, коли йдеться про площу і чи-

сельність населення, з реальним переданням основних повноважень і ресурсів з районного рівня на рівень об'єднаних територіальних громад.

Серед великої кількості функціональних повноважень адміністративних районів слід виокремити потребу в комплексному розвитку території, стратегічними об'єктами якого є підприємства соціальної та агропромислової сфер, неоремісничні (з виробництва модного одягу, меблів) та підприємства “зеленого” туризму. Для цього слід вжити заходів з організації органів усіх форм власності. Вагоме організаційно-управлінське значення мають райцентри та інші міські поселення, райради яких поки що координують діяльність, надають юридичну допомогу майбутнім об'єднанням територіальних громад. Вони також організують роботу районних ринків сільськогосподарської продукції та товарів широкого вжитку.

Новим є *місцевий рівень* управління регіональним розвитком, представлений територіальними громадами та їх об'єднаннями в селах і містах, які керуються органами місцевого самоврядування. Тут формується відповідний соціум як результат спільного проживання (прикладання праці, організації відпочинку та задоволення первинних потреб, безпосередніх зв'язків з природою та контактів з техногенною ситуацією). Стратегічне значення мають функції управління безпосередніми закладами соціальної сфери (навчальними, охорони здоров'я та навколишнього середовища), підприємствами агропромислового виробництва, а також різними ремеслами, “зеленим” туризмом, збиранням лісових дарів (грибів, ягід, горіхів), організацією виїзних послуг (медико-оздоровчих, культурних і торговельних). На місцевому та локальному рівнях управління важливою є наявність ініціативного та освіченого керівника, здатного організувати та стратегічно спрямувати колектив. Загальна перспективна структура управління регіональним розвитком України представлена на рисунку 1 [3].

*6. Що нового пропонує Указ Президента України щодо Стратегії сталого розвитку “Україна-2020” *?*

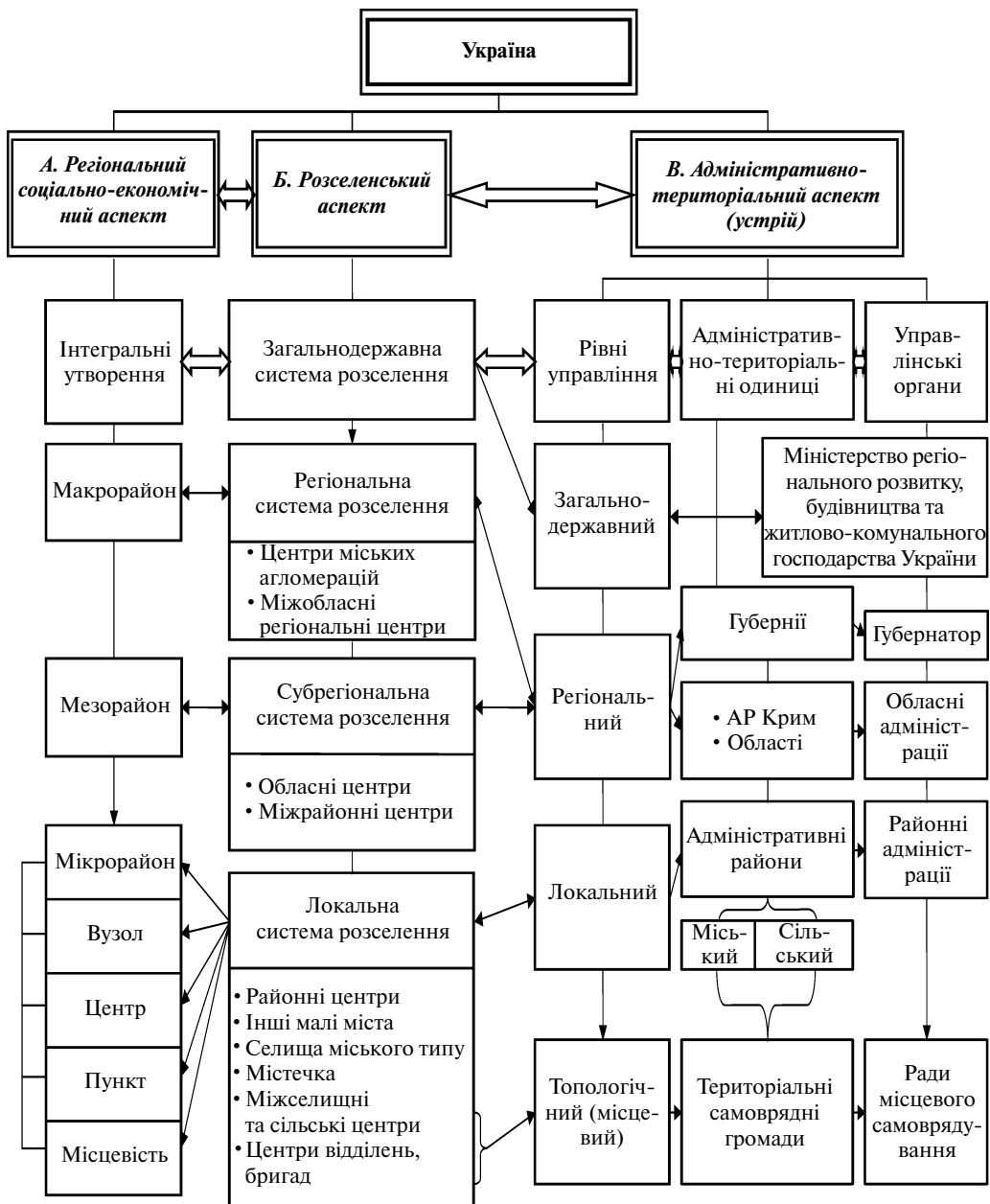
Концепція Президента України щодо Стратегії сталого розвитку “Україна-2020” – чіткий, змістовний і добре структурований документ, який повинен стати орієнтиром для реального соціально-економічного, екологічного, етнонаціонального та політичного розвитку країни на найближчі шість років.

Крім розкриття змісту загальних положень, цей Указ деталізує мету Стратегії та чотири вектори розвитку, пропонує так звану “дорожню карту” з 62 конкретних реформ і програм, спрямованих на вирішення проблем національної безпеки України, оновлення влади та антикорупційної діяльності, судової та правоохоронної систем, децентралізації влади та поліпшення державного управління, дерегуляції та розвитку підприємництва, охорони здоров'я, удосконалення податкової системи, посилення енергонезалежності та створення позитивного іміджу України у світовому інформаційному просторі.

Піонерною, оригінальною та ефективною за змістом у цьому документі є система з 25 стратегічних індикаторів реалізації Стратегії, які рекомендуються для оцінювання виконання реформ та програм. Найважливішими серед них є такі: за глобальним індексом конкурентоспроможності Україна повинна увійти до 40 найкращих держав світу; валовий внутрішній продукт (за паритетом купівельної спро-

* Про Стратегію сталого розвитку “Україна-2020” : Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

можності) у розрахунку на душу населення, за даними Світового банку, має підвищитися до 16 тис. дол.; питома вага місцевих бюджетів становитиме не менш як 65% у зведеному бюджеті держави; 75% випускників загальноосвітніх закладів володітимуть мінімум двома іноземними мовами, що підтверджуватиметься міжнародними сертифікатами; за якістю освіти Україна увійде до 50 найкращих держав; разом зі Світовим банком буде розроблено показник добробуту громадян України.

Перспективна структура управління регіональним розвитком України

Отже, зазначений Указ Президента України є концептуальним планом реформ і програм, який потребує змістового “наповнення” науково обґрунтованими технологіями та заходами з боку державних службовців усіх рівнів управління, вче-

них з різних галузей знань – спеціалістів високої кваліфікації – та представників громадських організацій.

Список використаної літератури

1. Куинн Дж.Б. Стратегия перемен / Минцберг Г., Куинн Дж.Б., Гошал С. Стратегический процесс. Концепции. Проблемы. Решения. – СПб. : Питер, 2001. – 688 с.

2. Пістун М.Д., Мельничук А.Л. Сучасні проблеми регіонального розвитку України: навч. посіб. ; 3-тє вид., доп. – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2013. – С. 85–86.

3. Пістун М. Регіони врятує децентралізація // Урядовий кур’єр. – 2014. – 26 березня. – С. 6.

References

1. Quinn J.B. *Strategiya peremen*, v: Mintzberg H., Quinn J.B., Ghoshal S. *Strategicheskii Protsess* [Strategy of changes, in: Mintzberg H., Quinn J.B., Ghoshal S. The Strategy Process: Concepts, Context, Cases]. St.-Petersburg, Piter, 2001 [in Russian].

2. Pistun M.D., Mel’nychuk A.L. *Suchasni Problemy Regional’nogo Rozvytru Ukrainy* [Modern Problems of Ukraine’s Regional Development]. Kyiv, PPC “Kyivs’kyi Universytet”, 2013, pp. 85–86 [in Ukrainian].

3. Pistun M. *Regiony vryatuye detsentralizatsiya* [Decentralization will save regions]. *Uryadovi Kur’er – Govern. Courier*, March 26, 2014, p. 6 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 18 березня 2015 р.

ПИТАННЯ РОЗВИТКУ АПК

УДК 339.5.053:339.542:2

Т. О. ОСТАШКО,

*доктор економічних наук, член-кореспондент НААН України,
головний науковий співробітник з покладанням обов'язків завідділом
секторальних прогнозів та кон'юнктури ринків
ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"
(Київ)*

СТРУКТУРНІ ЗМІНИ У ТОРГІВЛІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИМИ ТОВАРАМИ ПІД ВПЛИВОМ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС *

Проаналізовано структурні зміни у зовнішній торгівлі вітчизняними сільськогосподарськими товарами після підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Досліджено можливі сценарії торгової політики Російської Федерації після набрання чинності двосторонньою Угодою про ЗВТ між Україною та ЄС, а також оцінено їх наслідки і можливості здійснення зустрічних протекціоністських заходів відповідно до норм СОТ.

Ключові слова: зовнішня торгівля, сільськогосподарські товари, структурні зміни, торгова політика.

Т. О. OSTASHKO,

*Doctor of Econ. Sci., Corresponding Member of the NAAS of Ukraine,
Principal Sci. Researcher, Acting Head of the Department
of Sectoral Forecasts and Conjuncture of Markets,
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
(Kyiv)*

STRUCTURAL CHANGES IN THE TRADE IN AGRICULTURAL PRODUCTS UNDER THE ACTION OF THE IMPLEMENTATION OF THE EC — UKRAINE ASSOCIATION AGREEMENT

Structural changes in the external trade in domestic agricultural products after the signing of the EC — Ukraine Association Agreement are analyzed. The possible scenarios of the trade policy of the Russian Federation, when the two-sided Agreement on the ZFT between Ukraine and EC will come into force, are studied. Their consequences and the possibilities to realize the counter protective measures according to the norms of the WTO are estimated.

Keywords: external trade, agricultural products, structural changes, trade policy.

Протягом 2014 р. відбулися структурні зміни у зовнішній торгівлі, які створили диспропорції у торговому балансі України. Ці зміни зумовлені, насамперед,

Осташко Тамара Олексіївна (Ostashko Tamara Oleksiivna) — e-mail: tostashko@ukr.net.

* Публікацію підготовлено у рамках виконання НДР відомчої тематики "Формування структури базових ринків України: державне регулювання в нових умовах лібералізації та протекціонізму в торгівлі" (№ держреєстрації 0112U000045).

скороченням зовнішньоторговельних операцій з Російською Федерацією, яке відбувається прискореними темпами після підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. При цьому, незважаючи на сильну девальвацію національної валюти відносно світових валют і на дію автономних преференцій у торгівлі з боку ЄС, експорт товарів з України зменшився на 14,8% порівняно з попереднім роком. 56% скорочення товарного експорту з України у 2014 р. припадає на експорт до Російської Федерації. Водночас експорт товарів до ЄС зріс усього на 1,5%, що не дозволило компенсувати втрату російського ринку.

Зменшення експорту відбулося переважно за рахунок промислових товарів, а обсяг експорту сільськогосподарських товарів скоротився всього на 2,1%. Зрозуміло, що для мінімізації диспропорцій у зовнішньоторговельному балансі стратегічними завданнями є модернізація промисловості та включення її до вертикальних ланцюгів міжнародної торгівлі. Проте у коротко- і середньостроковій перспективі необхідно забезпечити стабілізацію зовнішньоторговельного балансу за рахунок збільшення обсягу традиційних товарів вітчизняного експорту (в тому числі сільськогосподарських), а також географічної та товарної диверсифікації їх експорту.

Метою цієї статті є аналіз і оцінка структурних змін у зовнішній торгівлі вітчизняними сільськогосподарськими товарами, які відбулися внаслідок ускладнення торгових відносин з Російською Федерацією після підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, а також обґрунтування рекомендацій щодо заходів торгової політики у торгівлі сільськогосподарськими товарами з РФ.

Для досягнення поставленої мети вирішуються такі завдання:

– аналізуються зміни в географічній і товарній структурах експорту та імпорту сільськогосподарської продукції, а також оцінюються можливості компенсації втрат у торгівлі з Російською Федерацією за рахунок використання режиму автономних преференцій у торгівлі з ЄС;

– досліджуються можливі сценарії торгової політики РФ після формування двосторонньої ЗВТ між Україною та ЄС, оцінюються їх наслідки для вітчизняної сільськогосподарської торгівлі;

– вивчаються можливості здійснення зустрічних протекціоністських заходів у відношенні до російських сільськогосподарських товарів відповідно до норм СОТ, визначається перелік товарів, на які доцільно запровадити обмеження або заборони.

Структурні зміни у зовнішній торгівлі сільськогосподарськими товарами. Україна є чистим експортером сільськогосподарської продукції (табл. 1). Коефіцієнт покриття імпорту експортом у групі сільськогосподарських товарів (коди 1–24 УКТ ЗЕД) перевищує 200%, а у 2014 р. вартість експорту сільськогосподарських товарів перевищила вартість імпорту у 2,75 рази.

Хоча у 2014 р. експорт сільськогосподарських товарів скоротився, все ж зменшення сальдо торгового балансу по цій групі товарів не відбулося – через різке (на 26%) зменшення їх імпорту внаслідок девальвації національної валюти відносно світових валют і зниження споживчого попиту населення.

Тим часом на фоні зниження вартості загального товарного експорту у 2014 р. частка експорту сільськогосподарських товарів у його структурі зросла до 30,9%, незважаючи на зменшення вартості експорту сільськогосподарських товарів порівняно з попереднім роком.

Протягом 2014 р. відбулися також зміни в обсягах і структурі вітчизняного імпорту товарів. Загальний імпорт товарів скоротився на 29,3%, а сільськогосподарський – на 26%. Зберігається тенденція до зростання частки сільськогоспо-

дарських товарів у товарному імпорті країни: у 2012 р. цей показник становив 8,9%, у 2013 р. — 10,6% і у 2014 р. — 11,1%.

Таблиця 1

Основні показники зовнішньої торгівлі вітчизняними сільськогосподарськими товарами за регіональними об'єднаннями за 2012–2014 рр. (без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополь і частини зони проведення АТО) *

Показники зовнішньої торгівлі	Роки		
	2012	2013	2014
Експорт товарів (млн. дол.).....	68809	63312	53913
Частка сільськогосподарських товарів у товарному експорті (%).....	26,0	26,9	30,9
Експорт сільськогосподарських товарів (млн. дол.) (у цілому).....	17881	17024	16671
у тому числі:			
до ЄС (%).....	27,5	26,3	28,4
до МС ЄАЕС ** (%).....	15,5	15,9	10,1
до інших країн (%).....	57,0	57,8	61,5
Імпорт товарів (млн. дол.)	84658	76963	54381
Частка сільськогосподарських товарів у товарному імпорті (%).....	8,9	10,6	11,1
Імпорт сільськогосподарських товарів (млн. дол.) (у цілому)	7520	8184	6052
у тому числі:			
з ЄС (%).....	40,9	37,6	40,6
з МС ЄАЕС ** (%).....	30,4	30,4	26,8
з інших країн (%).....	28,6	31,9	32,6

* Країни за товарною структурою зовнішньої торгівлі на 2 зн. УКТ ЗЕД (2012, 2013 і 2014 рр.) : за даними Держстату України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <www.ukrstat.gov.ua>.

** Без урахування Вірменії та Киргизстану, які набули членства у Митному союзі Євразійського економічного співтовариства (МС ЄАЕС), відповідно, 10 жовтня 2014 р. і 1 травня 2015 р.

Аналіз товарної структури сільськогосподарського експорту у 2014 р. показав, що три товарні групи — зернові, насіння олійних, жири та олії — сформували 72,3% вартості вітчизняного сільськогосподарського експорту (табл. 2). Позитивною зміною в експорті сільськогосподарської продукції у 2014 р. стало збільшення експорту м'яса і м'ясних продуктів, жирів та олій, тютюну, залишків і відходів харчової промисловості. Проте скоротився експорт більшості готових харчових і молочних продуктів, що, у свою чергу, формує негативну тенденцію до зменшення частки експорту сільськогосподарської продукції з вищим ступенем обробки. Структурні диспропорції у вітчизняному імпорті сільськогосподарських товарів полягають у домінуванні в ньому продукції з більшою часткою доданої вартості — готових харчових продуктів (групи 16–24 УКТ ЗЕД), на які у сільськогосподарському імпорті у 2014 р. припало 41,25%.

Для аналізу вигідності зовнішньоторговельної діяльності використовуються індекси умов торгівлі. У таблиці 2 подано цінові та кількісні індекси умов торгівлі сільськогосподарськими товарами у 2014 р., які визначають, що за цей період країна виграла або втратила за рахунок змін у цінах і кількості товарів у зовнішній торгівлі. У 2014 р. Україна втратила у зовнішній торгівлі зерновими, олійними, оліями, молочними продуктами та деякими іншими товарами, на які середні ціни експорту були нижчими від середніх цін імпорту за даний період порівняно з цінами базового періоду. Інакше кажучи, зовнішня торгівля цими товарами була неефективною. Аналіз кількісних індексів умов торгівлі сільськогосподарськими товарами за 2014 р. показує, що

Україна втратила за рахунок змін в обсягах експорту та імпорту товарів з вищою часткою доданої вартості – какао і продуктів з нього, продуктів переробки овочів та ін.

Таблиця 2

**Товарна структура та умови зовнішньої торгівлі
сільськогосподарськими товарами за 2014 р.
(без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополь
і частини зони проведення АТО) ***

Коди і назви товарів згідно з УКТ ЗЕД	Експорт			Імпорт			Індекси умов торгівлі (%)	
	млн. дол.	у % до 2013 р.	частка в експорті сільськогосподарських товарів (%)	млн. дол.	у % до 2013 р.	частка в імпорті сільськогосподарських товарів (%)	кількісний	ціновий
Сільськогосподарські товари (групи 1–24 УКТ ЗЕД).....	16671,2	86,5	100	6052,1	71,7	100		
у тому числі товари, частка яких у сільськогосподарському експорті перевищила 1%:								
02. м'ясо та їстівні субпродукти....	381,8	109,6	2,3	238,9	38,6	3,95	265,2	103,6
04. молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед.....	575,5	83,2	3,5	185,8	70,7	3,07	116,1	99,3
10. зернові.....	6544,1	103	39,3	366,6	119,6	6,06	104,7	92,9
12. насіння і плоди олійних рослин.....	1687,7	82,5	10,1	311,8	80	5,15	121	91,9
15. жири та олії..	3823,7	109,3	22,9	301,5	74,8	4,98	184,8	78,6
18. какао і продукти з нього.....	323,0	58,2	1,9	358,8	77,9	5,93	84	87
19. готові продукти із зерна.....	390,3	94,7	2,3	169,3	78,7	2,80	113,4	105
20. продукти переробки овочів...	297,8	73,7	1,8	233,0	78,5	3,85	97	91,4
21. різні харчові продукти.....	212,3	84,5	1,3	529,7	81	8,75	93,3	113,2
22. алкогольні та безалкогольні напої та оцет.....	251,4	69,5	1,5	422,1	73,7	6,97	105,2	102,3
23. залишки і відходи харчової промисловості.....	1108,3	120,3	6,6	241,9	84,6	4,00	182,9	87,5
24. тютюн і його промислові замінники.....	334,2	114,3	2,0	482,2	106,3	7,97	103,8	103,6

* Товарна структура зовнішньої торгівлі за 2014 рік; Індекси фізичного обсягу, середніх цін та умов торгівлі у зовнішній торгівлі України товарами за 2014 рік : за даними Держстату України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <www.ukrstat.gov.ua>.

Зміни відбуваються не тільки в обсягах сільськогосподарських експорту та імпорту, але й в їх географічній структурі. Характерна для останніх років тенден-

ція до поступового скорочення експорту вітчизняних сільськогосподарських товарів до країн МС ЄАЕС радикально прискорилась у 2014 р., і існує реальна загроза втрати ринків Російської Федерації. Якщо у 2013 р. частка країн МС ЄАЕС у вітчизняному сільськогосподарському експорті становила 16%, то у 2014 р. вона зменшилася до 10%, а вартість його до країн МС ЄАЕС – на 38%. Ці втрати не були компенсовані за рахунок експорту за іншими географічними напрямками. Вітчизняний експорт сільськогосподарських товарів до країн ЄС зріс усього на 5,7%, а до інших країн світу – на 4,2%.

Зміни у структурі сільськогосподарського імпорту до України у 2014 р. були подібними за географічними напрямками. При скороченні у 2014 р. вартості сільськогосподарського імпорту на 26% порівняно з 2013 р. частка країн МС ЄАЕС зменшилася в ньому з 30,4% до 26,8%, тоді як частка країн ЄС збільшилася з 37,6% до 40,6%, а частка інших країн світу – з 31,9% до 32,6%. Щодо динаміки вартості імпорту за географічними напрямками, то вартість імпорту сільськогосподарських товарів до України з країн МС ЄАЕС зменшилась у 2014 р. порівняно з 2013 р. на 34,7%, з країн ЄС – на 20,1%, а з інших країн – на 24,4%.

Наведений аналіз змін у структурі зовнішньої торгівлі вітчизняними сільськогосподарськими товарами показав, що скорочення торгівлі з країнами МС ЄАЕС стало найвпливовішим фактором цих змін.

Сценарії торгової політики РФ та оцінка їх наслідків для сільськогосподарської торгівлі. Розглянемо особливості торгової політики Російської Федерації у відношенні до сільськогосподарських товарів походженням з України в умовах імплементації положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Слід зазначити, що ускладнення у торгівлі вітчизняними сільськогосподарськими товарами з Російською Федерацією почалися задовго до її підписання, проте саме у період підготовки до її підписання та ратифікації ці ускладнення набрали системного характеру і створили реальну загрозу втрати експортних ринків Росії.

Ще до підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС уряд РФ заявив про наміри захистити свій ринок шляхом введення ввізних мит на товари з України. Згідно з Додатком 6 до Договору про зону вільної торгівлі СНД, "...у випадку якщо участь однієї із Сторін в угоді, передбаченій пунктом 1 статті 18, веде до зростання імпорту з такої Сторони в таких обсягах, які завдають шкоди або загрожують завдати шкоди промисловості Митного союзу, то держави – учасниці Митного союзу без шкоди для застосування статей 8 і 9 цього Договору після проведення відповідних консультацій Сторонами залишають за собою право ввести мита щодо імпорту відповідних товарів з такої першої Сторони у розмірі ставки режиму найбільшого сприяння" *. А оскільки критерії завдання шкоди або створення загрози її завдання у договорі не визначено, то ця норма може використовуватися для підвищення тарифів на український імпорт після створення ЗВТ між Україною та ЄС.

Ввізні мита для українських товарів не можуть бути вищими від тих, які РФ застосовує у торгівлі з іншими членами СОТ. З огляду на те, що країни – учасниці Митного союзу застосовують єдині митні тарифи та інші заходи регулювання у торгівлі з "третіми країнами", для підвищення мит необхідною є згода на це решти учасників Митного союзу. Поки що Росія планує в односторонньому порядку застосовувати тарифні методи захисту проти імпорту з України. При цьому зрозуміло, що Російській Федерації треба буде посилити контроль за надходженням то-

* Договір про зону вільної торгівлі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_n25>.

варів з інших країн МС і навіть застосовувати проти них захисні заходи у разі зростання ввезення на її територію товарів походженням з України через Беларусь і Казахстан. Інакше кажучи, під сумнів ставиться сама ідея Митного союзу цих країн.

Зауважимо, що сумнівною є також необхідність захисту ринку РФ шляхом підвищення ввізного мита для українських товарів, адже після створення ЗВТ України з ЄС загрози реекспорту європейських товарів немає, про що свідчить його відсутність в умовах більш низьких тарифних ставок України порівняно із ставками РФ (за правилами СОТ, щоб продукція могла вважатись українською, 30% її доданої вартості має створюватися в Україні).

Наміри РФ щодо введення ввізних мит на товари походженням з України прописано у відповідній постанові Уряду РФ *. Вона передбачає, що ненульові ставки митних тарифів на м'ясу, молочну і кондитерську продукцію, фрукти, овочі, зернові, алкоголь, цигарки, сантехніку, меблі, одяг, взуття, легкові автомобілі почнуть діяти через 10 днів після виявлення дій України із застосування Угоди про асоціацію між Україною та ЄС або з її імплементації. В такому випадку ввезення до Росії українських товарів, наведених у додатку до цієї постанови Уряду РФ, оподатковуватиметься за ставками Єдиного митного тарифу МС, встановленими відповідно до режиму найбільшого сприяння (РНС).

Підвищення мит при експорті сільськогосподарських товарів до Російської Федерації матиме значний вплив на обсяги їх вітчизняного експорту. По-перше, наведений у додатку до згаданої постанови Уряду РФ перелік товарів на 40% складається із сільськогосподарської продукції. По-друге, ставки митного тарифу РНС, які РФ використовує для сільськогосподарських товарів "третіх країн", є вищими, ніж для промислових товарів (особливо це стосується ставок поза тарифними квотами). Експортери сільськогосподарських товарів втратять 490,8 млн. дол. експортної виручки, що становить 25% вартості агропродовольчого експорту 2013 р. [1].

Проте розраховані у такий спосіб втрати можуть бути мінімальними. Їх реальні масштаби залежатимуть від трьох факторів.

1. Відбудеться зниження цінової конкурентоспроможності вітчизняних товарів на окремих продуктових ринках РФ, Казахстану і Беларусі при зміні рівня їх тарифного захисту (у разі втрати ними цінової конкурентоспроможності можливе повне або часткове припинення українського експорту цих товарів). Зокрема, при ставці ввізного мита 0,6 євро за 1 л пива взагалі буде не вигідно експортувати його на територію РФ. Втратять російські ринки також вітчизняні виробники свинини і м'яса птиці, які, зрозуміло, не зможуть розраховувати на участь у тарифних імпорتنних квотах РФ на ці товари, а тариф поза квотою встановлено на рівні, відповідно, 65% і 80%.

2. Якщо ж ставки ввізного мита на товари, зазначені у додатку до відповідної постанови Уряду РФ, введуть усі країни Митного союзу, то вітчизняні експортери втратять 631,7 млн. дол. надходжень від експорту сільськогосподарських товарів, що становить 28% вартості українського експорту сільськогосподарських товарів у 2013 р.

3. Збільшаться можливі втрати від зміни тарифних режимів за рахунок додавання до них втрат від зміни нетарифних режимів торгівлі для деяких товарів (товарних груп).

* О введении ввозных таможенных пошлин в отношении товаров, страной происхождения которых является Украина : Постановление Правительства Российской Федерации от 19 сентября 2014 г. № 959 / Інформаційно-правовий портал ГАРАНТ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://base.garant.ru/70743780/#text#ixzz3W43zOPi6>>.

Нетарифні бар'єри для доступу вітчизняної сільськогосподарської продукції постійно зростають із запровадженням нової системи технічного регулювання МС. Масштаби потенціальних втрат для зовнішньоторговельного балансу України від обмеження експорту м'ясної та молочної продукції після набрання чинності новими технічними регламентами МС оцінюються нами у сумі понад 300 млн. дол., а втрати експортної виручки від запровадження цих регламентів у харчовій промисловості (додатково до втрат по м'ясо-молочній продукції) можуть досягти 147 млн. дол. на рік [2].

Для нівелювання втрат сільськогосподарського експорту внаслідок закриття ринків РФ необхідно диверсифікувати експорт. Особливо важливою є диверсифікація експорту молочної продукції з огляду на необхідність збереження рівня доходів сільського населення, в якого збирається молочна сировина, і на поки що відсутність у вітчизняних молокопереробних підприємств сертифікатів, які б дозволяли експорт до ЄС. Крім того, незначні розміри квот на безмитне ввезення вітчизняних молока і молочних продуктів до ЄС (11 тис. т на рік) не можуть зняти актуальність цієї проблеми у майбутньому. Товарна диверсифікація вітчизняного експорту молочної продукції вже відбувається. У 2014 р. обсяги експорту українських сирів до Росії становили лише 17% від рівня 2011 р. Водночас збільшилися обсяги експорту з України вершкового масла, вартість якого у структурі вітчизняного експорту молочних продуктів до РФ у 2014 р. досягла 23%. Стратегічне завдання молокопереробної галузі України полягає у поверненні на світові ринки сухого молока. Важливою є також географічна диверсифікація експорту українських сирів за рахунок ринків Близького Сходу та Азії, куди вже експортуються невеликі партії цього продукту. Проте найбільш перспективними є швидкозростаючі ринки Африки, попит на яких, за прогнозами світових організацій, уже у найближчі роки випередить попит на ринку РФ*.

Заходи щодо імпортозаміщення російських сільськогосподарських товарів. Обмеження та заборони на ввезення вітчизняних товарів на територію РФ викликають необхідність імпортозаміщення російських сільськогосподарських товарів на внутрішньому ринку України. Постає завдання, по-перше, розробити методи обмеження імпорту російських сільськогосподарських товарів, які б відповідали нормам СОТ, і по-друге, визначити перелік товарів, на які доцільно ввести обмеження або заборони з урахуванням недоцільності обмеження імпорту товарів, сальдо торгівлі якими з РФ є додатним і які в невеликих обсягах ввозяться з цієї країни. Таку межу встановлено нами у розмірі 3% вартості товарної групи в імпорті сільськогосподарської продукції з Росії. Під дію відповідних обмежень мають потрапити сільськогосподарські товари, що виробляються на вітчизняних підприємствах або в домашніх господарствах та/або можуть імпортуватися з країн ЄС або з "третіх країн".

При введенні обмежень на імпорт з РФ товарів, які відповідають встановленим критеріям, необхідно керуватися положеннями ст. XI ГАТТ/СОТ і зобов'язаннями України, які вона взяла на себе при вступі до СОТ. Введення кількісних обмежень або заборон на імпорт, які не можуть бути обґрунтовані положеннями угод СОТ, є неприпустимим. Слід зазначити, що Російська Федерація заборонила імпорт сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства, країною походження яких є США, країни ЄС, Канада, Австралія та Норвегія, з 7 серпня 2014 р. строком

* FAPRI-ISU 2011 World Agricultural Outlook [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://www.fapri.iastate.edu/outlook/2011>>.

на 1 рік *. У відповідь Європейська комісія звернулася до СОТ для вирішення торгової суперечки з приводу цих санкцій та ініціювала створення у СОТ панельної групи експертів.

У таблиці 3 подано дані про структуру зовнішньої торгівлі сільськогосподарськими товарами з РФ. Аналіз наведених даних показує, що Україна торгує з РФ переважно товарами з високою часткою доданої вартості. Найбільші частки у структурі сільськогосподарського імпорту з РФ припадають на такі групи: різні харчові продукти (15,8%); какао і продукти з нього (13,5%); тютюн і його промислові замітники (21,1%); кава і чай (8,9%); готові продукти із зерна (8,7%); алкогольні та безалкогольні напої (8,2%); залишки і відходи харчової промисловості (переважно корм для котів і собак) (4,0%); цукор і кондитерські вироби з цукру (3,2%); продукти переробки овочів (4,2%); жири та олії тваринного або рослинного походження (4,5%); продукти з м'яса і риби (3,1%). Ці товарні групи відповідають встановленому критерію – їх частка у сільськогосподарському імпорті з РФ перевищує 3%. Продукція цих товарних груп виробляється вітчизняними підприємствами і теж експортується до Росії. Крім того, по переважній більшості цих товарних груп експорт до РФ перевищує імпорту з цієї країни. Винятками є кава і чай; різні харчові продукти; залишки і відходи харчової промисловості; тютюн і його промислові замітники. Саме в межах цих товарних груп необхідно провести заміщення російського імпорту товаром або з інших країн (таким, як кава, чай і тютюн), або власного виробництва.

Таблиця 3

Структура імпорту до України сільськогосподарських товарів з Російської Федерації у 2014 р. (без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополь і частини зони проведення АТО) *

Коди і назви товарів згідно з УКТ ЗЕД	Імпорту у 2014 р.			Сальдо торгового балансу (млн. дол.)	Частка імпорту з РФ у загальному імпорті товару (%)
	вартість (млн. дол.)	у % до 2013 р.	частка в імпорті груп 1–24 УКТ ЗЕД із РФ (%)		
Разом групи 1–24 УКТ ЗЕД.....	597,6	71,6	100,0	314,3	9,9
у тому числі товари, частка яких в імпорті груп 1–24 УКТ ЗЕД з РФ перевищує 3%:					
09. кава і чай.....	53,3	68,1	8,9	-51,6	20,5
15. жири та олії тваринного або рослинного походження.....	26,7	74,7	4,5	2,1	8,9
16. продукти з м'яса і риби.....	18,4	60,7	3,1	1,0	17,6
17. цукор і кондитерські вироби з цукру....	18,9	40,0	3,2	0,4	31,9
18. какао і продукти з нього.....	80,5	66,3	13,5	41,7	22,4
19. готові продукти із зерна.....	51,7	75,0	8,7	81,6	30,6
20. продукти переробки овочів.....	25,0	60,9	4,2	54,8	10,7
21. різні харчові продукти.....	94,5	75,3	15,8	-18,3	17,8

* О мерах по реализации Указа Президента Российской Федерации от 6 августа 2014 г. № 560 "О применении отдельных специальных экономических мер в целях обеспечения безопасности Российской Федерации": Постановление Правительства Российской Федерации от 7 августа 2014 г. № 778 // Российская газета. – 2015. – 6 апреля [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <<http://www.rg.ru/2014/08/08/postanovlenie-dok.html>>.

Закінчення таблиці

22. алкогольні та безалкогольні напої, оцет.....	33,4	54,2	5,6	56,6	7,9
23. залишки і відходи харчової промисловості.....	24,2	49,0	4,0	-8,0	10,0
24. тютюн і його промислові замітники.....	126,4	120,1	21,1	-119,8	26,2

* Країни за товарною структурою зовнішньої торгівлі на 2 зн. УКТ ЗЕД (2013 і 2014 рр.) : за даними Держстату України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <www.ukrstat.gov.ua>.

Україна не може підняти ввізне мито для російських товарів у рамках ЗВТ СНД, керуючись Додатком 6 до Договору про зону вільної торгівлі, як це має намір зробити Росія щодо українських товарів, оскільки дія цього додатка поширюється тільки на країни Митного союзу. Один з варіантів обмеження імпорту з РФ — вихід України із ЗВТ СНД. У цьому випадку для російських сільськогосподарських товарів застосовуватимуться мита РНС України у СОТ. Проте такий варіант обмежень не стане симетричною відповіддю з боку України Російській Федерації на одностороннє введення нею ввізного мита для українських товарів, адже рівень тарифного захисту російського ринку сільськогосподарських товарів є значно вищим, ніж рівень тарифного захисту відповідного ринку України.

Для імпортозаміщення російських сільськогосподарських товарів на внутрішньому ринку України могли б використовуватися так звані “надзвичайні заходи” захисту, серед яких — антидемпінгові, компенсаційні та загальні захисні заходи.

Проте в умовах дії додаткового імпортного збору, введеного згідно із Законом України *, та істотного здешевлення гривні відносно основних світових валют необхідність здійснення цих надзвичайних заходів навряд чи можна буде обґрунтувати у відповідних комітетах СОТ.

Таким чином, для сільськогосподарських товарів доцільно використовувати нетарифні заходи обмеження торгівлі. Не можна також забувати про дієвість “бойкоту” російських товарів з боку вітчизняних споживачів.

Можливості компенсації втрат у торгівлі з Росією за рахунок переорієнтації торгових потоків на ЄС. З огляду на значні втрати в торговому балансі України внаслідок різкого скорочення обсягів вітчизняного експорту до РФ, важливо розглянути можливості компенсації цих втрат за рахунок тих можливостей, які відкрились у торгівлі з ЄС в умовах односторонньої дії положень про ЗВТ з ЄС.

У межах своїх річних тарифних квот ЄС виділив Україні певні обсяги для ввезення до нього з нульовим тарифом м'ясної продукції, частини молочної продукції, зерна і продуктів його переробки, цукру, меду, часнику, соків, томатної пасты та інших продуктів (наприклад: яловичина — 12 тис. т; сухе молоко — 1,5 тис. т, з доведенням до 5 тис. т протягом 5 років з початку імплементації угоди; вершкове масло — 1,5 тис. т, з доведенням до 3 тис. т через 5 років; мед — 5 тис. т, з доведенням до 6 тис. т через 5 років; часник — 0,5 тис. т; томатна паста — 10 тис. т; цукор — 20 тис. т). Для багатьох видів продукції на сучасному етапі розвитку відповідних галузей проблема полягає не стільки у вкрай обмежених обсягах річних квот, скільки у нездатності вітчизняних виробників виконати вимоги до якості та

* Про заходи щодо стабілізації платіжного балансу України відповідно до статті XII Генеральної угоди з тарифів і торгівлі 1994 року : Закон України від 28.12.2014 р. № 73-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/73-19>>.

безпеки продукції для отримання дозволів на її експорт до ЄС. Щодо продукції тваринного походження, то дозвіл від ветеринарних служб ЄС отримано поки що лише на експорт продукції птахівництва (ячного порошку і м'яса птиці). В результаті у 2014 р., за повідомленнями Міністерства аграрної політики та продовольства України, експортні квоти у рамках автономних торгових преференцій ЄС на кукурудзу, мед, виноградний і яблучний соки, консервовані томати було вибрано повністю, на пшеницю, овес і часник – майже повністю, тоді як квоти на інші товари – лише у межах від 0% до 15% [3]. Неповне використання квот на вітчизняний експорт до ЄС ускладнить переговори щодо їх збільшення. Таким чином, у короткостроковій перспективі не можна розраховувати на компенсацію втрат у торгівлі з Російською Федерацією за рахунок зростання експорту українських сільськогосподарських товарів до ЄС. Компенсувати ці втрати можна буде у середньостроковій перспективі за рахунок адаптації до законодавства ЄС у сфері стандартизації, поступового проведення сертифікації вітчизняних виробництв тваринницької продукції для отримання ними дозволів на експорт до ЄС, що сприятиме в тому числі і зростанню нашого експорту до “третьох країн”.

Висновки

1. Характерна для останніх років тенденція до поступового зменшення експорту вітчизняних сільськогосподарських товарів до країн Митного союзу радикально прискорилась у 2014 р., і існує реальна загроза втратити ринки Російської Федерації. У 2014 р. вартість експорту українських сільськогосподарських товарів до країн МС знизилась на 38%. Ці втрати не було компенсовано за рахунок експорту за іншими географічними напрямками. Експорт наших сільськогосподарських товарів до країн ЄС зріс усього на 5,7%, а до інших країн світу – на 4,2%.

2. Обсягів тарифних квот для безмитного ввезення сільськогосподарських товарів до ЄС, передбачених в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС, не досить для компенсації втрат у торгівлі з Російською Федерацією, проте створення в Україні системи контролю за виробництвом і оборотом харчової продукції на основі законодавства ЄС сприятиме нарощуванню експорту вітчизняної сільськогосподарської продукції на ринки інших країн світу. Отже, перспективними напрямками подальших досліджень є проблеми створення інституційних засад для забезпечення конкурентоспроможності української сільськогосподарської продукції на ринку ЄС і ринках “третьох країн”.

3. Аналіз сценаріїв торгової політики РФ після введення двостороннього режиму вільної торгівлі між Україною та ЄС показав, що – за умови застосування до вітчизняних сільськогосподарських товарів тарифів РНС СОТ замість нульових тарифів у рамках ЗВТ СНД – українські експортери сільськогосподарських товарів втратять 490,8 млн. дол. експортної виручки, що складає 25% вартості агропродовольчого експорту 2013 р. Якщо ж ставки ввізного мита на товари, зазначені в додатку до відповідної постанови Уряду РФ, введуть усі країни Митного союзу, то вітчизняні експортери втратять 631,7 млн. дол. надходжень від експорту сільськогосподарських товарів, або 28% вартості експорту сільськогосподарських товарів у 2013 р.

4. Структурні диспропорції в імпорті сільськогосподарських товарів полягають у домінуванні в ньому продукції з вищою часткою доданої вартості – готових харчових продуктів (групи 16–24 УКТ ЗЕД), на які у 2014 р. припало 41,25% сільськогосподарського імпорту.

5. Для обмеження імпорту агропродовольчих товарів з РФ доцільно використати не заборони (у рамках санкцій), що не відповідають положенням ст. XI ГАТТ/

СОТ і зобов'язанням України, взятим нею на себе при вступі до СОТ, а нетарифні заходи — санітарні, фітосанітарні або технічні регламенти. Крім того, нетарифні заходи є доцільнішими, ніж тарифні, з огляду на те, що ставки ввізного мита при ввезенні сільськогосподарських товарів до України є значно нижчими, ніж ставки ввізного мита РФ. Обмеження мають сенс для товарних груп з найбільшою часткою у російському імпорті та з від'ємним сальдо торгового балансу з РФ.

Список використаної літератури

1. Осташко Т.О., Венгер В.В., Олександренко Ю.А., Ленінова Г.В. Оцінка втрат у зовнішній торгівлі України від можливої зміни тарифних режимів торгівлі у ЗВТ СНД // Економіка і прогнозування. — 2014. — № 3. — С. 97.

2. Осташко Т.О., Лір В.Е., Кобута І.В., Олефір В.К., Биконя О.С. Оцінка ризиків і втрат у торгівлі України від запровадження ЄСП/Митним союзом нетарифних бар'єрів // Економіка і прогнозування. — 2014. — № 2. — С. 32–33.

3. Панченко Ю. Невичерпні. Як українські експортери використовували європейські квоти // Європейська правда. — 2015. — 29 січня [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <<http://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/01/29/7030160>>.

References

1. Ostashko T.O., Venger V.V., Oleksandrenko Yu.A., Lenivova G.V. *Otsinka vtrat u zovnishnii torgivli Ukrainy vid mozhlyvoi zminy taryfnykh rezhymiv torgivli u ZVT SND* [Estimation of losses in Ukraine's external trade from a possible change in tariff regimes of the trade in ZFT of CIS]. *Ekon. i Progn. — Econ. and Forecast.*, 2014, No. 3, p. 97 [in Ukrainian].

2. Ostashko T.O., Lir V.E., Kobuta I.V., Olefir V.K., Bykonya O.S. *Otsinka ryzykiv i vtrat u torgivli Ukrainy vid zaprovadzhennya EEP/Mytnum soyuzom netaryfnykh bar'eriv* [Estimation of risks and losses in Ukraine's trade from the introduction of nontariff barriers by CES/Customs union]. *Ekon. i Progn. — Econ. and Forecast.*, 2014, No. 2, pp. 32–33 [in Ukrainian].

3. Panchenko Yu. *Nevycherpni. Yak ukrains'ki eksportery vykorystovували evropeis'ki kvoty* [Inexhaustible ones. How the Ukrainian exporters used the European quotas]. *Evrop. Pravda — Europ. Truth*, January 29, 2015, available at: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/01/29/7030160> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 29 квітня 2015 р.

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

УДК 628.4.02

А. В. СКРИПНИК,
доктор економічних наук,
професор, завкафедрою,
І. С. МІХНО,
аспірант

Кафедра економічної кібернетики
Національного університету біоресурсів і природокористування України
(Київ)

ПРОБЛЕМИ ФІНАНСУВАННЯ ТА ОПОДАТКУВАННЯ У СФЕРІ УТИЛІЗАЦІЇ ВІДХОДІВ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Висвітлено проблеми утилізації відходів і шляхи її фінансування у світі, досвід інших країн у вирішенні даного питання. Проаналізовано стан, проблеми та шляхи утилізації відходів в Україні та світі, розглянуто вплив держави на дану проблему та податкові механізми у різних країнах. Запропоновано використовувати системний підхід “державна – підприємства – населення” для вирішення даної проблеми, заснований на децентралізації влади, екологічному і фінансовому контролі.

Ключові слова: методи утилізації сміття, екологічні податки, фінансування утилізації, досвід з утилізації в розвинутих країнах, екологічні збитки.

A. V. SKRYPNYK,
Doctor of Econ. Sci.,
Professor, Head of the Chair,
I. S. MIKHNO,
Post-graduate

Chair of Economic Cybernetics,
National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine
(Kyiv)

PROBLEMS OF FINANCING AND TAXATION IN THE WASTE RECOVERY FIELD IN UKRAINE AND IN THE WORLD

The problems of the recovery of wastes, the ways of its financing in the world, and the experience of other countries in the solution of this question are clarified. The state, problems, and the ways of recovery of wastes in Ukraine and in the world are analyzed, and state's influence on this problem and the taxation mechanisms in various countries of the world are considered. It is proposed to use the system approach “state – enterprises – population” for the solution of this problem, which is based on the power decentralization and the ecological financial control.

Keywords: waste recovery methods, environmental taxes, financing of the recovery, experience of the recovery in developed countries, environmental losses.

Скрипник Андрій Васильович (Skrypnyk Andrii Vasylovych) – e-mail: avskrypnyk@ukr.net;
Міхно Інеса Сергіївна (Mikhno Inesa Sergiivna) – e-mail: inessa.mihno@gmail.com.

У процесі виробництва та споживання утворюються залишки, які не придатні для подальшого використання. На даний час швидкість утворення сміття постійно збільшується, що може призвести до глобальної катастрофи. Першими з цією проблемою стикнулися країни з високими доходами і густотою населення. У першу чергу це високорозвинуті країни Західної Європи. Нині вони вже мають відпрацьовані технології з переробки відходів і збалансовану систему фінансування даної галузі економіки.

У країнах, що розвиваються, найчастіше або застосовуються екстенсивні методи розвитку, або не відбувається нарощення виробництва. Нераціональне використання сировини та небажання впроваджувати новітні технології збіднюють ресурсний потенціал країни і ставлять під загрозу екологічну безпеку, адже кількість відходів у світі постійно збільшується та може пройти точку неповернення. Такий шлях є особливо характерним для країн з низькою густотою населення та нереалізованим інституціональним переходом до приватної власності на землю. До перелічених факторів можна додати низький рівень надходжень до місцевих бюджетів (надмірну централізацію), нетривалий горизонт планування інвестиційної діяльності (велику ставку дисконтування) та значну вартість фінансових ресурсів.

Україна належить до країн, що розвиваються, у яких галузь переробки сміття перебуває у стані зародження та не є оптимізованою [1], особливо це стосується околиць великих міст, у яких рівень життя істотно перевищує середньостатистичні показники по країні*.

Накопичення великої кількості промислових і побутових відходів у навколишньому природному середовищі, зумовлене збільшенням обсягів залучення природних ресурсів у виробництво і низьким рівнем їх корисного застосування, ставить перед суспільством питання збалансування еколого-економічних інтересів суспільства і господарюючих суб'єктів [2]. Значним кроком на цьому шляху може бути побудова оптимізованої системи фінансування утилізації відходів життєдіяльності і промисловості. Для надання рекомендацій щодо вирішення проблеми фінансування утилізації відходів в Україні потрібно вивчити зарубіжний досвід та адаптувати можливі рішення до наших умов. Таким чином, **мета статті** – проаналізувати методи й інструменти фінансування та оподаткування сфери утилізації відходів у країнах з різними рівнями економічного розвитку, бюджетної децентралізації, густотою населення, культурними традиціями.

У концепції системної динаміки Медоуза серед факторів, що впливали на подальший розвиток людства, були забруднення навколишнього природного середовища та виснаження невідновлюваних природних ресурсів [2]. Нині існують технології, здатні вирішити ці глобальні проблеми, але вони потребують значних капіталовкладень, які країни, що розвиваються, не спроможні забезпечити у зв'язку з великими ризиками та нестабільністю. Залучення інвесторів і кредиторів – складний процес через малий горизонт планування та залежність від багатьох економічних, політичних та інших факторів. Американський економіст С. Кузнець виявив взаємозв'язок між зростанням рівня добробуту і деградацією навколишнього природного середовища, яке при збільшенні доходу на душу населення до певного моменту підвищується, а потім знижується [3]. У свою чергу, К. Боул-

* Державна служба статистики України : Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

динг запровадив термін “ковбойська економіка”, який має на увазі економіку без ресурсних обмежень, — поняття з категорії фронтальної економіки. Він запропонував урахувувати фактор імовірності деградації навколишнього природного середовища при прийнятті рішень [4]. Г. Цобаноглоус, Х. Теісен та С. Віджил підкреслюють, що результативні економічні показники насамперед залежать від методів та обраних інструментів утилізації, тому вкрай важливо зупинитися на оптимальному варіанті для розв’язання даної проблеми [5].

В Україні багато вчених займалися вирішенням питань забрудненості та схоронності ресурсів. О. Лінькова пише, що за рахунок використання відходів як вторинних матеріальних ресурсів для підприємств можна вирішити ряд таких завдань, як економія сировини, запобігання забрудненню водойм, ґрунту і повітря, збільшення обсягів виготовлення деталей і виробів, освоєння випуску нових конкурентоспроможних товарів [6]. І. Трофімов у своїх працях підкреслює, наскільки важливою є економічна ефективність утилізації, яка залежить від умов і рівня розвитку кожної країни. Наприклад, він пропонує використовувати в Україні обладнання для збирання біогазу у зв’язку з великою кількістю сміттєвих полігонів, щоб потім його реалізовувати на ринку як джерело для отримання енергії та автомобільного палива [7]. О. Горобець вважає, що без системи управління та підтримки держави неможливо побудувати екологічно орієнтоване суспільство. Нині, пише вона, практично не використовується економічний інструментарій для боротьби з відходами, через брак коштів і нестабільність у країні не запроваджуються новітні технології [8]. Темпи накопичення сміття з кожним роком збільшуються, тоді як технології утилізації в багатьох країнах майже не розвиваються. Сміття вивозиться на полігони або незаконні звалища, що призводить до деградації навколишнього природного середовища та загрози існуванню населення. Останні тенденції свідчать про загальносвітову проблему, яка потребує негайного розв’язання та запобігання утворенню нових відходів.

Після того, як у країнах Європи, США, Японії, Австралії та ін. накопичення відходів стало очевидною та серйозною проблемою, на відновлення балансу навколишнього природного середовища вони виділяють величезні суми. Світовий досвід показує, що із загостренням екологічних проблем і погіршенням зовнішнього середовища в усіх країнах з розвинутою економікою почали створюватись і посилюватись централізовані адміністративні системи управління охороною навколишнього природного середовища. Нині там застосовується метод утилізації сміття шляхом сортування та фракційної переробки окремих його компонентів. При використанні такої технології переробки сміття можна отримати: біопаливо (біоетанол, біодизель, біонафту та ін.), електроенергію, компост і засоби для підвищення родючості ґрунту, біогаз, вироби з паперу та деревини, вторинне скло та метали, вторинний пластик і поліетилен, сировину для будівництва, гуму та металокорд та ін. В основі системи комплексного управління відходами лежить такий принцип: продукт стає сміттям лише тоді, коли він змішується у сміттєвому кошику з іншими продуктами. Тому сортування побутових відходів на окремі фракції — головний етап у комплексі заходів, спрямованих на мінімізацію відходів.

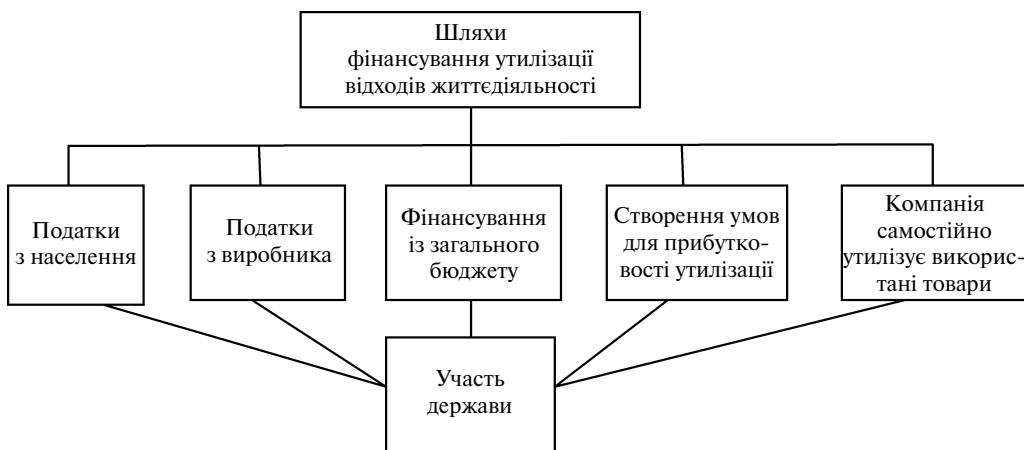
На підставі зібраних даних у таблиці 1 подано структуру переробки сміття в різних країнах світу.

Переробка муніципальних відходів у різних країнах у 2013 р. *

Країна	Загальна кількість сміття (млн. т)	Переробка (включаючи компостування)		Спалювання (%)	Захоронення (%)
		%	млн. т		
Бельгія.....	5,56	55	3,06	44	1
Данія.....	15,54	45	6,99	54	1
Ірландія.....	2,58	40	1,032	18	42
Іспанія.....	31,19	30	9,36	10	60
Італія.....	32,89	41	13,49	21	38
Німеччина.....	49,3	64	31,55	35	1
Норвегія.....	9,36	33	3,09	30	16
Польща.....	12,04	29	1,39	8	63
Португалія.....	4,78	25	1,2	21	54
Україна.....	6,1	31	1,89	14	65
Швеція.....	4,33	49	2,12	50	1

Складено за [9].

Економічний бік даного питання пов'язаний з тим, що населення має платити за переробку відходів. Розглянемо шляхи фінансування утилізації сміття, які використовують (іноді у поєднанні) різні країни світу (рис.).

Шляхи фінансування утилізації відходів життєдіяльності

Спосіб фінансування у вигляді сплати податків населенням застосовують такі країни, як Нова Зеландія, Великобританія, Фінляндія, Австрія, Швейцарія, Мальта та ін. Особливістю є те, що всі зібрані кошти направляються на підприємства, які займаються утилізацією, інші інстанції не використовуються, що робить цей процес більш прозорим, ніж при фінансуванні із загального бюджету. Даний податок (landfill tax) визначається місцевими органами влади, при цьому враховуються тарифи компанії з утилізації, що включають транспортні, виробничі та інші витрати [9].

Податок з населення – основний метод фінансування утилізації відходів у багатьох країнах світу, який застосовується також у вигляді поєднання з різними методами фінансування утилізації відходів.

* Там же.

Податки з виробників здебільшого поширені в розвинутих країнах, де є система сортування сміття, рециклінг і виконується екологічне законодавство. Цей податок вважається “екологічним” (ecotax), визначається впливом на екологію (за кількістю та структурою викидів) і називається податком на забруднення навколишнього природного середовища [10]. Він є самостійним і сплачується окремо від інших податків. У деяких країнах (Франції, Великобританії, Бельгії) податок залежить від методу утилізації, наприклад, за полігонну утилізацію він становить до 150 євро/т і знижується залежно від екологічного навантаження до 20 євро/т [9]. Його використовують такі країни, як Франція, Хорватія, Японія, Німеччина, Литва, та багато країн ЄС, що мають розвинуте екологічне законодавство. Зібрані кошти найчастіше перераховуються до бюджету країни, а потім розподіляються між екологічними службами та йдуть на розвиток і покращення екологічної ситуації. З цих коштів також фінансуються підприємства з утилізації сміття. Даний податок – стимул для більш раціонального та екологічно чистого виробництва, тому в нього нерідко вносяться зміни. Так, при зростанні обсягів викидів чи використанні більш токсичних речовин, аваріях, що призводять до підвищення екологічного навантаження, використовуються штрафи, які регламентуються законодавством, і, навпаки, при зниженні рівня навантаження на екологію та впровадженні нових, екологічно безпечних технологій сума податку може бути зменшена.

Найчастіше “екологічний” податок обчислюють з урахуванням кількісної та якісної структур впливу на навколишнє природне середовище (іноді тільки податку на вуглець, сполуки сірки та азоту). У таблиці 2 “екологічні” податки на вуглець, сполуки сірки та азоту в різних країнах усереднено за класами та структурою викидів.

Таблиця 2
“Екологічні” податки
в різних країнах світу
у 2015 р.
(1 дол./1 євро = 1 : 1,17)
 (дол./т)

Країна	Податок
Австрія.....	102
Болгарія.....	21
Греція.....	47
Іспанія.....	25
Ірландія.....	88
Німеччина.....	74
Польща.....	31
Росія.....	5
Словенія.....	13
Угорщина.....	29,3

Складено за: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://geoheat.oit.edu/>; <http://www.eaere.org/>; <http://www.unece.org/>; <http://www.oecd.org/>.

Дані таблиці 2 свідчать, що розвинуті країни мають більший податок і відповідні йому відрахування на покращення екологічної ситуації. У деяких країнах існують таблиці, де вказані тарифи застосовуються через диференційоване оподаткування утилізації залежно від ступеня небезпеки матеріалу, а також ціни за 1 т викидів окремої речовини чи забруднюючих матеріалів [9].

У Німеччині, наприклад, існує й інша форма екологічного оподаткування, коли з кожної упаковки береться спеціальний збір; потім ці гроші надходять до компанії “Duales System Deutschland”, яка займається переробкою сміття, тобто збір на утилізацію сміття вже закладено в ціну товару. Це стосується також харчових товарів і їх упаковки, які проходять перевірку на якість за сучасними стандартами, а їх продаж можливий тільки при сплаті виробником збору на утилізацію. З громадян комунальний збір за утилізацію сміття тут не беруть, адже майже все сміття сортується населенням і переробляється приватними компаніями, які отримують прибуток від продажу вторсировини, чи компаніями-виробниками. Але зазвичай цей метод поєднують з використанням податку з населення за утилізацію побутових відходів.

На початку 2000-х років Японія застосовувала податок з населення (див. табл. 1), який здебільшого залежав від тарифів компанії-переробника, які вона затверджувала та узгоджувала з органами місцевого самоврядування. Проте уряд стикнувся з марнотратством деяких підприємств з утилізації відходів, використанням тінювих схем, невідповідністю кількості утилізованого сміття встановленим тарифам. Саме тому там почали впроваджувати комбіновану систему фінансування утилізації, коли населення платить за окреме сміття (залежно від фракції та групи товарів, класифікація яких є у спеціальних довідниках), а окремі підприємства утилізують виготовлені ними товари самостійно, виплачуючи населенню гроші за їх здавання. Побутовими відходами займаються приватні компанії. У деяких провінціях Японії населення має пільги на використання електроенергії при здаванні певної кількості побутового сміття. Тут існують заставні ціни (визначаються виробником на рівні "стимулюючої" ціни для населення за зданий товар) на утилізацію середньо- та великогабаритного сміття.

У розвинутих країнах, таких як США, Канада, Нова Зеландія, компанії-виробники самостійно утилізують використані товари, приймаючи їх у населення у спеціальних пунктах прийому. Найбільші корпорації та підприємства мають свої лінії з утилізації та отримують від них прибуток, решта підприємств співпрацюють з компаніями, що займаються утилізацією. Характерною рисою даного способу фінансування є відсутність взаємодії з державою, адже компанія-виробник бере на себе всі зобов'язання щодо утилізації своїх товарів. Поєднання способів фінансування існує і в США.

Наприклад, американська компанія "Johnson & Johnson Services" у 2012 р. витратила 6,4 млн. дол. на утилізацію власної продукції, використовуючи послуги компанії, яка займається утилізацією сміття *. Такі компанії, як "Hewlett-Packard Development Company", "Apple", "Ford Motor", мають свої лінії з утилізації, тому переробляють використані продукти самостійно. Продукцію цих компаній можна здати у спеціальних центрах обслуговування. Наприклад, компанія "HP" у країнах, де велика кількість населення користується її товарами, має свої системи з утилізації, в інших випадках вона співпрацює з фірмами, що займаються переробкою відходів. Часто у США застосовують інструмент заставної ціни для збирання використаної продукції.

Одним з найперспективніших шляхів фінансування утилізації відходів є створення умов для її прибутковості. Таким чином, держава переключаче проблему накопичення та утилізації відходів на приватні компанії, які в умовах конкуренції, використовуючи новітні технології, перетворюють утилізацію сміття на прибутковий бізнес, вирішуючи у деяких сферах питання браку сировини. Це поширено в таких країнах, як Бельгія, Швеція, Данія, Швейцарія, Нідерланди та ін. Деякі з цих країн поєднують такий метод фінансування з використанням податку з населення. Там переробка сміття — вигідний бізнес; наприклад, у Швейцарії є 30 заводів з утилізації сміття [9]. За здану певну кількість відсортованих відходів надаються знижки на використання електроенергії, згідно з тарифікацією оплати за певну кількість утилізованого сміття відповідно до його структури. Існують спеціальні пункти прийому відсортованих відходів, де їх зважують і переводять у бали, які потім можна використати при розрахунках за електроенергію. В деяких країнах податок з населення поєднують з цим способом

* Johnson & Johnson [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.jnj.com>.

фінансування. Наприклад, сума ставки податку з населення у Швейцарії становить 17 дол./т [9], що є значно меншою, ніж у багатьох розвинутих країнах (у Великобританії – 55 дол./т [9]). Менша сума податку зумовлена діяльністю приватних підприємств з утилізації, що покращує екологічну ситуацію в країні, адже підприємства працюють в умовах конкуренції, тому використовують новітні для галузі технології. Такий спосіб фінансування застосовують також “карликові” держави (Монако, Андорра, Ліхтенштейн), які на конкурентних умовах продають відходи переробним компаніям.

Основою галузі утилізації сміття у розвинутих країнах є відпрацьоване законодавство, яке регламентує як нормативні, так і фінансові інструменти впливу. У країнах, що розвиваються, найчастіше використовується фінансування із загального бюджету. В Україні кошти на утилізацію в основному беруться з місцевого бюджету населеного пункту. Згідно з р. 8 ст. 246 Податкового кодексу України, плату за утилізацію включено в загальну плату за комунальні послуги, яка перераховується до державного бюджету України через податкового агента, головна функція якого – перерозподіл фінансів, у тому числі й на утилізацію сміття. Податковим агентом можуть бути місцеві органи влади, податкова служба чи приватне підприємство, яке реєструє всі податки, контролює їх сплату і шляхи надходження, займається їх перерахуванням до державного бюджету України. Середня вартість усіх комунальних послуг (вивезення сміття, утримання будинків, будівель і прибудинкових територій, централізоване водовідведення, ремонт будинків, обслуговування ліфтів, прибирання) на одну людину на місяць у 2015 р. становила 550,2 грн. з урахуванням плати за використану електроенергію (150 кВт/год.) *. За офіційними даними, тільки 25% коштів ідуть на послуги і благоустрій будинку та його території, 75% – поповнюють місцевий бюджет і перераховуються на заробітну плату робітників та адміністративного персоналу. Звичайно, при недостатньому фінансуванні реалізувати всі послуги неможливо, тому ЖКГ використовує найдешевші способи утилізації сміття, намагаючись зекономити на всіх видах послуг.

В Україні існує й інший спосіб фінансування утилізації без втручання ЖКГ – шляхом створення приватних комунальних служб, які або самостійно займаються утилізацією сміття, або співпрацюють з перевізниками. При чесній конкуренції та сумлінній роботі таких підприємств результативність утилізації можна покращити. Це набагато ефективніше, ніж співпраця з ЖКГ, де гроші перерозподіляються з використанням загального бюджету, що викликає деформацію у структурі податків, збільшення витрат на адміністративні послуги, непрозорість процесу та відсутність контролю. Через велику кількість установ, які займаються податками, формуванням бюджету, плануванням, екологічними та іншими питаннями, виникають перепони на шляху впровадження нових технологій та вдосконалення галузі.

Спосіб фінансування із загального бюджету застосовують такі країни, як Іран, ОАЕ, Пакистан, але там характерною особливістю є відсутність податків з населення за житлово-комунальні послуги та благоустрій. Вони здебільшого мають великі запаси нафти, тому поповнюють свій бюджет завдяки її продажу, при цьому частину коштів витрачають на благоустрій країни.

* Інформаційне агентство “Україна комунальна” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://statistic.jkg-portal.com.ua/>.

Крім процесу утилізації важливим також є вивезення сміття. Нині в Україні ця проблема постала дуже гостро, адже кожен перевізник працює за індивідуальним тарифом, кількість сміття важко контролювати, не існує якісного законодавства, яке регламентує діяльність транспортних установ. Так, на початку 2014 р. середній тариф на вивезення 1 м³ побутових відходів був на рівні 43 грн., тариф на утилізацію 1 т сміття з жовтня 2015 р. на заводі "Енергія" становить 87 грн., а на полігонах – близько 50 грн. [11]. Тому компанія-перевізник одну частину сміття відправляє на полігони (для ведення документації та звітності про діяльність), іншу – на завод "Енергія" (часто для отримання пільг і підвищення рейтингу як компанії-перевізника), але основна частина сміття відвантажується на нелегальні звалища, де немає плати за утилізацію. Таким чином, компанії-перевізники, отримуючи гроші від населення або із загального бюджету регіону, не платять за утилізацію основної частини сміття, а гроші використовують для власних цілей. Існування таких тіньових схем, крім відсутності обліку сміття, викривлення даних і зменшення податків (компанія-перевізник повинна сплачувати податок на підприємницьку діяльність) ще й негативно впливає на стан навколишнього природного середовища та здоров'я населення. Така ситуація є вигідною для жителів мегаполісів, які виробляють сміття і платять невелику фіксовану суму компаніям-перевізникам, які на цьому заробляють, та в органи місцевого самоврядування, які також отримують гроші і замовчують ситуацію. Розвиток іде за рахунок забруднення навколишнього природного середовища, ситуація навколо мегаполісів погіршується, страждають здоров'я та життя населення. Отже, низька плата за утилізацію сміття гальмує впровадження нових технологій, сприяє застосуванню застарілих схем, що, у свою чергу, впливає на екологічну ситуацію та здоров'я населення. Розвинуті ж країни використовують прогресивні технології, засновані на впровадженні "зелених" технологій і повній переробці сміття. Ми вважаємо, що виходом з цієї ситуації може стати децентралізація влади, що дозволить контролювати процес утилізації та визначить відповідальних.

Що стосується методів фінансування, то оптимальним для України було б створення умов для прибутковості підприємств, які займаються переробкою та утилізацією сміття. Це мінімізувало б кількість агентів у фінансових потоках та сприяло б цільовому використанню коштів, адже держава – тільки контролюючий орган, а податок на утилізацію направляється на рахунки підприємств, які безпосередньо утилізують сміття і розвивають дану галузь. Однак для цього потрібно сформувані екологічне законодавство, забезпечити необхідні умови для підприємництва, мінімізувати ризики. Тільки в умовах конкуренції можна створити потужні, екологічно безпечні, прибуткові підприємства, які використовують сучасні методи повної переробки та утилізації сміття.

Висновки

У результаті економічного розвитку зростають як рівень споживання, так і кількість залишків, які постійно накопичуються. Здебільшого у країнах з низьким рівнем життя екологічного законодавства, яке врегулювало б ситуацію, немає, а діють застарілі методи утилізації, з яких найчастіше використовується захоронення. В розвинутих країнах ситуація відрізняється; там існують декілька варіантів фінансування утилізації сміття, які іноді поєднуються. Основні з них – податок з населення, податок з виробників, фінансування із загального бюджету,

створення умов для прибутковості утилізації, оплата утилізації компанією, що виробляє дану продукцію.

У розвинутих країнах процент сміття, яке переробляється, вищий, при цьому тарифи на утилізацію також високі. Це пояснюється досконалішим законодавством, сформованою системою установ і заводів для переробки сміття, використанням новітніх технологій, які потребують значних капіталовкладень. Найперспективнішим методом фінансування утилізації сміття, який рекомендовано для впровадження в Україні, є створення умов для прибутковості утилізації, що викличе появу приватних підприємств, які працюватимуть в умовах конкуренції. Цей спосіб фінансування є характерним для розвинутих країн, де сформовано природоохоронне законодавство, існує дефіцит сировини для виготовлення товарів і бракує площ під захоронення відходів.

Важливий фактор в економіці утилізації відходів – співпраця з державою. У розвинутих країнах держава – законодавча структура та контролюючий орган з опосередкованим впливом, тоді як у багатьох країнах, що розвиваються, вона бере на себе відповідальність за весь ланцюг процесу утилізації відходів, з фінансовими інструментами включно. Але, як показує практика, у країнах, що розвиваються, це призводить до гальмування розвитку процесів утилізації, спотворення обліку відходів, використання застарілих схем утилізації та збільшення екологічного навантаження.

В Україні використовується фінансування з місцевих бюджетів за рахунок коштів, які надходять від податку з населення. Це сприяє деформації структури використання грошей, розвитку тінювих схем і гальмуванню процесу впровадження нових технологій. Мала плата з населення за утилізацію та нерозвинутий механізм оподаткування виробників в Україні (порівняно з передовими країнами) зумовлюють накопичення сміття, використання полігонного захоронення, створення нелегальних звалищ і спалення сміття. Вирішення проблеми транспортування та утилізації сміття відбувається за рахунок забруднення навколишнього природного середовища великих міст, що в подальшому впливає на здоров'я населення.

Виходом з такої ситуації можуть стати децентралізація влади, покращення екологічного аудиту та контролю за станом навколишнього природного середовища, створення досконалішого законодавства та умов для функціонування чесної конкуренції, що є каталізатором упровадження нових технологій, де першоосновою були б екологічна безпека, раціональне використання ресурсного потенціалу, впровадження системи нульових залишків по всій території України, боротьба з нелегальними звалищами та зміна ставлення населення до даного питання шляхом популяризації розділення сміття за фракціями і дотримання правил благоустрою.

Список використаної літератури

1. *Скрипник А.В., Міхно І.С.* Оптимізація утилізації відходів в Україні // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. – 2014. – № 2 (17). – С. 14–25.
2. О проектах “Римского клуба” / Препринт комитета по системному анализу при Президиуме АН СССР. – М. : ВНИИСИ, 1977.
3. *Kuznets S.* Economic Growth of Nations: Total Output and Production Structure. – Cambridge : Belknap Press of Harvard University Press, 1971. – 363 p.

4. Boulding K. The Economics of the Coming Spaceship Earth / Environmental Quality in a Growing Economy. – Washington, 1966. – P. 3–14.

5. Tchobanoglous G., Theisen H., Vigil S. Integrated Solid Waste Management : Engineering Principles and Management Issues. – New York : McGraw-Hill, 1993. – 978 p.

6. Лінькова О.Ю., Шаповалов І.І. Механізм підвищення конкурентоспроможності підприємств по утилізації промислових відходів // Вісник НТУ "ХПІ". – Серія : Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – 2013. – № 69 (1042). – С. 122–125.

7. Трофімов І.Л. Оцінка впливу відходів побутового походження на екологічний стан України // Восточно-Европейский журнал передовых технологий. – 2014. – Т. 2. – № 10 (68). – С. 25–29.

8. Горобець О.В. Напрями удосконалення управління поведінням з відходами в Україні // Економіка. Управління. Інновації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : file:///C:/Users/1/Downloads/eui_2013_1_16.pdf.

9. Stengler E. Confederation of European Waste-to-Energy Plants [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sintef.no/globalassets/project/ngbw_conf/presentations/04_stengler_cewep.pdf.

10. The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oecd.org/about/>.

11. Тарчинський В. Чи вигідний сміттєвий бізнес у Києві [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://blogs.lb.ua/volodymyr_tarchynskiy/294377_chi_vigidniy_smittieviy_biznes_kiievi.html.

References

1. Skrypnyk A.V., Mikhno I.S. *Optimizatsiya utylyzatsii vidkhodiv v Ukraini* [Optimization of the waste recovery in Ukraine]. *Visn. Skhidnoyevr. Univ. Ekon. i Menedzh.* – Bull. East-Europ. Univ. Econ. Manag., 2014, No. 2 (17), pp. 14–25 [in Ukrainian].

2. *O proektakh "Rimskogo kluba," Preprint Komiteta po sistemnomu analizu pri Prezidiume AN SSSR* [On Projects of the "Rome Club," preprint of the Comm. on Syst. Anal. at the Presidium of the AS of the USSR]. Moscow, AUISS, 1977 [in Russian].

3. Kuznets S. Economic Growth of Nations: Total Output and Production Structure. Cambridge, Belknap Press of Harvard Univ. Press, 1971.

4. Boulding K. The economics of the coming spaceship Earth, in: *Environmental Quality in a Growing Economy*, edited by H. Jarrett. Baltimore, J. Hopkins Univ., 1966, pp. 3–14.

5. Tchobanoglous G., Theisen H., Vigil S. Integrated Solid Waste Management: Engineering Principles and Management Issues. New York, McGraw-Hill, 1993.

6. Lin'kova O.Yu., Shapovalov I.I. *Mekhanizm pidvyshchennya konkurentospromozhnosti pidpryemstv po utylyzatsii promyslovykh vidkhodiv* [A mechanism of enhancement of the competitiveness of enterprises on the industrial waste recovery]. *Visnyk NTU "KhPI". Seriya : Akt. Probl. Rozv. Ukr. Susp.* – Bull. NTU "KhPI". Ser. : Act. Probl. Devel. Ukr. Soc., 2013, No. 69 (1042), pp. 122–125 [in Ukrainian].

7. Trofimov I.L. *Otsinka vplyvu vidkhodiv pobutovogo pokhodzhennya na ekologichnyi stan Ukrainy* [Evaluation of the influence of everyday-origin wastes on Ukraine's ecological

state]. *Vostochno-Evrop. Zh. Pered. Tekhn. – East-Europ. J. of High-Tech.*, 2014, Vol. 2, No. 10 (68), pp. 25–29 [in Ukrainian].

8. Gorobets' O.V. *Napryamy udoskonalennya upravlinnya povodzhennyam z vidkhodamy v Ukraini, v: Ekonomika. Upravlinnya. Innovatsii* [Directions of improvement of the waste management control in Ukraine, in: Economy. Management. Innovations], available at: file:///C:/Users/1/Downloads/eui_2013_1_16.pdf [in Ukrainian].

9. Stengler E. Confederation of European Waste-to-Energy Plants, available at: http://www.sintef.no/globalassets/project/ngbw_conf/presentations/04_stengler_cewep.pdf.

10. The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), available at: <http://www.oecd.org/about/>.

11. Tarchyns'kyi V. *Chy vygidnyi smittevyi biznes u Kyevi* [Is the waste business profitable in Kyiv?], available at: http://blogs.lb.ua/volodymyr_tarchynskiy/294377_chi_vigidniy_smittievyi_biznes_kiievi.html [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 5 липня
і була оновлена 5 грудня 2015 р.*

СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ В ПРАКТИЦІ УПРАВЛІННЯ

УДК 334.736:[1-546]

Н. О. ГУРА,
доктор економічних наук,
професор кафедри обліку та аудиту економічного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ОБ'ЄДНАННЯ СПІВВЛАСНИКІВ БАГАТОКВАРТИРНИХ БУДИНКІВ: СПЕЦИФІКА, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДІЯЛЬНОСТІ

Розкрито особливості і проблеми діяльності об'єднань співвласників багатоквартирних будинків, запропоновано шляхи вирішення цих проблем, визначено переваги створення об'єднань.

Ключові слова: об'єднання співвласників багатоквартирних будинків, неприбуткові організації, майно об'єднання, управитель, співвласники, членство в об'єднанні, неплатежі населення.

N. O. GURA,
Doctor of Econ. Sci.,
Professor at the Chair of Account and Audit of the Faculty of Economy,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

UNION OF CO-OWNERS OF BLOCKS OF FLATS: SPECIFICITY, PROBLEMS, AND PERSPECTIVES OF THEIR ACTIVITY

Specific features and problems of the activity of unions of co-owners of blocks of flats are clarified, some ways to solve these problems are proposed, and the advantages of the formation of unions are determined.

Keywords: unions of co-owners of blocks of flats, unprofitable organizations, property of a union, manager, co-owners, membership in a union, nonpayments of the population.

Створення об'єднань співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ) визначено як одне з основних стратегічних напрямів реформування житлово-комунального господарства в Україні. Головне їх завдання – забезпечити реалізацію інтересів усіх співвласників багатоквартирного будинку, його збереження і функціонування. Матеріальною формою такого об'єднання є кондомініум (у перекладі з латинської – спільне управління одними і тими самими територією та майном), а організаційно-правовою – ОСББ.

Створення ОСББ сприяє вирішенню багатьох проблем у житлово-комунальній сфері, зокрема, тих, які стосуються власності на житло, коли всі або

Гура Надія Олександрівна (Gura Nadiya Oleksandrivna) – e-mail: Guranadia@mail.ru.

більшість квартир у будинку є приватизованими, а він до моменту створення об'єднання номінально залишається власністю територіальної громади. Крім того, управління будинком та його утримання силами мешканців звільняють державу від виконання цих обов'язків, а співвласники отримують реальні права, вчаться самоврядуванню та демократії. Проте сьогодні в діяльності ОСББ існує багато проблем, пов'язаних з новизною для України такої форми господарювання та нерозумінням специфіки їх діяльності як населенням, так і законодавчими органами.

Мета статті – розкрити специфіку діяльності ОСББ, проблематику питання їх функціонування та визначити шляхи їх вирішення.

Об'єднання співвласників багатоквартирних будинків – це нова для нашої країни організаційно-правова форма господарювання (код 855 за Класифікатором *). **ОСББ**, згідно з відповідним Законом України **, – це юридична особа, створена власниками квартир та (або) нежитлових приміщень багатоквартирного будинку для сприяння управлінню, утриманню і використанню спільного майна, а також їхнього власного майна.

Об'єднання співвласників багатоквартирних будинків – **неприбуткові організації**, які створюються не для отримання прибутку, а з метою вирішення соціально-економічних проблем. Про неприбуткові організації говориться в п. 14.1.121 Податкового кодексу України (ПКУ) *** і ст. 85 Цивільного кодексу України (ЦКУ) ****, де вживається термін “непідприємницькі товариства”. Здійснювана неприбутковими організаціями діяльність не є підприємництвом, згідно з п. 2 ст. 3 Господарського кодексу України (ГКУ) *****, і називається “некомерційною господарською діяльністю”. Так, згідно з п. 3 ст. 3 ГКУ, “діяльність негосподарюючих суб'єктів, спрямована на створення і підтримання необхідних матеріально-технічних умов функціонування, ... є господарчим забезпеченням діяльності негосподарюючих суб'єктів”. При цьому непідприємницькі, неприбуткові організації, згідно із ст. 86 ЦКУ, можуть здійснювати паралельно з основною ще й підприємницьку діяльність, якщо вона не заборонена законодавчо. В ОСББ та ЖБК (житлово-будівельних кооперативів) такою є діяльність з надання в оренду допоміжних приміщень та інших об'єктів спільної власності.

ОСББ – специфічна неприбуткова організація, яка *відрізняється* від інших неприбуткових організацій і такого їх різновиду, як об'єднання громадян, в основному наявністю спільного майна – житлового комплексу, для обслуговування якого вони й створюються. Тому членство в них не може бути добровільним, а розмір членських внесків – меншим, ніж потрібно для утримання будинку. Невирішеними залишаються питання ліквідації таких організацій і невласливі для інших

* Статистичний класифікатор організаційних форм суб'єктів економіки (СКОФ) : Національний статистичний класифікатор, затверджений наказом Державної служби статистики України від 29.09.2014 р. № 271.

** Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку : Закон України від 29.11.2001 р. № 2866 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T012866.html.

*** Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2756-VI (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

**** Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

***** Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

неприбуткових організацій проблеми забезпечення технічного стану будинку, його поточного та капітального ремонту, утримання земельної ділянки, взаємовідносин з постачальниками комунальних послуг (енергії, води, тепла, обслуговування ліфтів, санітарної очистки міст), а також з бюджетом щодо отримання мешканцями субсидій і пільг тощо.

ОСББ створюються досить швидкими темпами, їх діяльність дедалі більше забезпечується законодавчо, хоча існує досить багато проблем правового характеру і з оподаткуванням. Динаміку кількості ОСББ у 2000–2014 рр., за даними Мінрегіонбуду (до 2009 р.) та Державної служби статистики, наведено в таблиці. Дані 2015 р. не є показовими у зв'язку з особливим статусом окремих територій України.

**Динаміка кількості ОСББ в Україні
(на початок відповідного року)**

Роки	Кількість ОСББ	Абсолютний приріст	Темпи зростання (%)	Базові темпи зростання (2000 р. – базовий) (%)
2000	1128		–	–
2001	1500	372	132,9	132,9
2002	1698	198	113,2	150,5
2003	2183	485	128,6	193,5
2004	2778	595	127,3	246,2
2005	3631	853	130,7	321,8
2006	4362	731	120,1	386,7
2007	5376	1014	123,2	476,6
2008	7014	1638	130,5	621,8
2009	8750	1736	124,75	775,71
2010	10329	1579	118,05	915,7
2011	11956	1627	115,75	1059,9
2012	13872	1916	116,03	1229,8
2013	15018	1146	108,3	1331,4
2014	16213	1195	107,96	1437,3

Таким чином, процес створення ОСББ в Україні здійснюється поступово, абсолютний приріст збільшився з кількох сотень до тисячі об'єднань за рік і має тенденцію до зростання. Проте протягом останніх двох років темпи знизились, і їх недостатньо для реформування житлово-комунального господарства та вирішення питання власності житла. При затвердженні Загальнодержавної програми реформування ЖКГ було заплановано такі контрольні цифри створення ОСББ: у 2010 р. – 11215, у 2013 р. – майже втричі більше.

Об'єднання бувають різні: з високою і низькою активністю мешканців; досить багаті й такі, що не мають коштів для виживання і на поточний ремонт; з великим досвідом самостійного господарювання, створені на базі ЖБК; новачки. Більшість ОСББ формуються в одному будинку, але інколи об'єднують кілька будинків.

Завдання об'єднань співвласників багатоквартирних будинків полягає не тільки у вирішенні питань власності на житло та управління будинком, а й у демонополізації замовлення на житлово-комунальні послуги. Проте ця форма управління житлом не розвиватиметься відповідними темпами, доки для ОСББ не будуть створені

умови найбільшого сприяння. Для цього необхідно покращити законодавче забезпечення та допомогу держави, зменшити податковий тиск, гарантувати можливість їх виживання та відповідні права в боротьбі з боржниками.

На початку 2015 р. під загрозою перебував сам факт існування ОСББ в Україні, коли їх виключили зі складу неприбуткових організацій, прийнявши наприкінці 2014 р. зміни до III розділу ПКУ. Кілька місяців тривала боротьба за скасування цих змін, у ній брали участь Національна рада з питань створення та функціонування ОСББ, Спілка власників житла України, інші громадські організації, мешканці ОСББ та ЖБК. Телеграми представникам влади, виступи по радіо і телебаченню, інтернет-голосування, мітинги, публікації у пресі, в тому числі центральній, – це неповний перелік заходів, які вплинули на прийняття законопроекту № 1892, який відновив **неприбутковий статус ОСББ та ЖБК**.

У разі визнання ОСББ і ЖБК прибутковими організаціями країна стикнулася би як мінімум з двома негативними наслідками. З одного боку, зменшились би надходження до бюджету від податку на прибуток, який сьогодні ОСББ сплачують з прибутку від оренди, тому що внески співвласників (доходи ОСББ) ніколи не встигають за зростанням цін (витрати), через що об'єднання не отримують прибутку. З іншого боку, під об'єкт оподаткування підпали б додатково зібрані кошти на капітальний ремонт будинку та енергозбереження, а також заборгованість неплатників за житлово-комунальні послуги, яка визнається доходом на момент нарахування, а не сплати. Це призвело б до прискорення зношеності житлових будинків і банкрутства багатьох ОСББ, що в кінцевому підсумку поклало б на державу обов'язки з управління та утримання цих будинків.

Нині неприбутковий статус відновлено практично для всіх неприбуткових організацій, але чинна редакція п. 133.4.1 ПКУ знову ставить під загрозу неприбутковість ОСББ, оскільки в ньому зазначено, що однією з обов'язкових вимог до неприбуткових організацій є необхідність передання активів “одній або кільком неприбутковим організаціям відповідного виду або зарахування до доходу бюджету у разі припинення юридичної особи (у результаті її ліквідації, злиття, поділу, приєднання або перетворення)”.

Але в ОСББ цю вимогу виконати неможливо, тому що житловий будинок не може бути переданий до бюджету, а створення іншого ОСББ у тому самому будинку є проблематичним. Взагалі **ліквідувати ОСББ** дуже складно через наявність спільного майна. У ст. 28 Закону “Про ОСББ” зазначено: “У разі ліквідації об'єднання кошти, що залишилися після задоволення вимог кредиторів, розподіляються між усіма співвласниками пропорційно до загальної площі квартири (квартир) та/або нежитлових приміщень у багатоквартирному будинку, що перебувають у їхній власності”.

Нині податкові органи відмовляються реєструвати новостворені ОСББ як неприбуткові, тому знову ведеться боротьба громадськості за скасування зазначених вимог ПКУ.

Нова редакція ПКУ (п. 133.4) звільняє неприбуткові організації від сплати податку на прибуток, у тому числі від комерційної діяльності, що потребує змін у методиці бухгалтерського обліку та оновлення податкової звітності.

Необхідно зазначити, що на сьогодні вирішеним є одне з найпроблемніших питань діяльності та оподаткування ОСББ – **про незастосування до них податку на додану вартість**, тому що у них немає об'єкта оподаткування. Згідно з п. 185.1 ст. 185

ПКУ, об'єктом оподаткування ПДВ є операції з поставки товарів (робіт, послуг). ОСББ забезпечують власне функціонування і нікому послуги не надають (крім послуг з надання в оренду майна).

Питання оподаткування ОСББ податком на додану вартість вирішувалося Національною радою з питань створення та забезпечення функціонування об'єднань співвласників багатоквартирних будинків при Кабінеті Міністрів України навесні 2012 р. У результаті Міністерство фінансів України підписало Лист від 05.07.2012 р. № 31-08310-3-8/4638, у розробці якого брали участь податкові органи. У ньому визначено, по-перше, що в ОСББ немає об'єкта оподаткування ПДВ за всіма комунальними послугами, незалежно від порядку їх оплати власниками житлових і нежитлових приміщень: безпосередньо на рахунки комунальних підприємств чи на рахунок об'єднання з подальшим перерахуванням коштів відповідним підприємствам. Тільки в разі встановлення об'єднанням для мешканців плати за перерахування коштів вона стає об'єктом оподаткування ПДВ. По-друге, у Листі чітко визначено відсутність об'єкта оподаткування за всіма надходженнями на утримання та ремонт будинку: "Кошти, що надходять на банківський рахунок об'єднання від власників житлових і нежитлових приміщень для компенсації витрат на утримання і ремонт приміщень або іншого майна, що перебуває у спільній власності об'єднання, не підпадають під визначення об'єкта оподаткування ПДВ".

Операціями надання послуг в ОСББ та ЖБК є виключно послуги з оренди, і тільки вони можуть бути об'єктом оподаткування ПДВ, але реєструватися платниками ПДВ об'єднання повинні тільки тоді, коли обсяг доходів від цих операцій протягом останніх дванадцяти календарних місяців перевищить законодавчо встановлену межу, що нині є малоімовірним. Діяльність ОСББ, яка підлягає оподаткуванню, обліковується на загальних підставах за принципом першої події.

Однією з проблем діяльності ОСББ залишається питання **власності та майна об'єднання**. Під час приватизації квартири її власник набуває права власності на пропорційну частку допоміжних приміщень і конструктивних елементів будинку, але реалізувати його можна тільки після створення об'єднання співвласників. З одного боку, колективним власником багатоквартирного будинку виступають його мешканці, які створили об'єднання, а з іншого — будинок не є майном чи власністю об'єднання, яким воно може відповідати за своїми зобов'язаннями.

Проблематика реформування житлово-комунального господарства призвела до появи в законодавстві терміна "балансоутримувач", але до чужої власності його застосовувати не можна. Це поняття прийшло із соціалістичних часів, коли житловий фонд, підприємства та інші об'єкти перебували у власності держави і розподілялися на баланси відповідних підприємств та організацій. Для ринкової економіки це поняття не зовсім підходить, воно не поширене у світі та не відповідає українському законодавству.

Останнім часом до розгляду неодноразово подавалися законопроекти, в яких пропонується замінити у відповідних законах поняття "балансоутримання" на "прийняття будинку в управління". Отже, в ОСББ житловий будинок необхідно приймати в управління, а в бухгалтерському обліку обліковувати не на балансі, а поза балансом, згідно з принципом автономності в бухгалтерському обліку та п. 3 ст. 1030 ЦКУ, в якому зазначено, що "майно, передане в управління, повинно бути відокремлене від іншого майна засновника управління та від майна управителя".

Інше майно, в тому числі отримане від органів місцевої влади (обладнаний дитячий майданчик, комп'ютер тощо), можна брати на баланс об'єднання.

Окремо стоїть питання **власності** на землю під будинком та прибудинкову територію. У вітчизняному законодавстві у 2015 р. запроваджено норму, яка діє в більшості країн, щодо отримання права власності на прибудинкову територію при створенні ОСББ*, але шляхи реалізації цього права поки що не визначено.

Оскільки основа створення ОСББ – наявність майнової бази та необхідність утримання житлового будинку, тому в об'єднанні не може бути добровільного членства, адже необхідною є участь у всіх видатках тих співвласників, які не є його членами. Саме тому у змінах до Закону “Про ОСББ” у 2015 р. скасовано поняття членства в ОСББ і зазначено однакові умови для всіх співвласників.

Одне з головних завдань ОСББ – управління житловим комплексом. Законодавством визначено поняття “**управителя майном**”, якого обирає власник (ст. 1029, 1032 ЦКУ). ОСББ як колективний власник житлового комплексу може залучати найманого управителя для управління своїм майном, а може здійснювати управління власними силами. В останньому випадку управителем ОСББ є саме ОСББ. Нерозуміння цього призвело до певних законодавчих помилок, зокрема, щодо необхідності укладання договорів між членами об'єднання та управителем будинку, вважаючи в цьому випадку управителем будинку обраного голову правління. Нині всі, чия діяльність пов'язана з функціонуванням ОСББ, розуміють помилковість цієї норми, тому запропоновані зміни до Закону “Про ОСББ” і містять відповідну норму. А от договори з орендарями укласти необхідно.

Важлива проблема діяльності ОСББ – **утримання будинку за рахунок власних коштів**. Основними **доходами** ОСББ є внески співвласників, крім того, об'єднання може отримувати кошти від надання в оренду майна, іншої комерційної діяльності, цільового фінансування з бюджету (переважно у вигляді субсидій і пільг окремим категоріям громадян), а також від інших фізичних та юридичних осіб. Розмір доходів не може бути меншим, ніж потрібно для забезпечення управління будинком та його утримання. Він встановлюється в кошторисі доходів і витрат, який затверджується для кожного року. Нині ОСББ самостійно розраховують розмір плати за утримання будинку на загальних зборах і затверджують його у визначеному порядку. Питання надання субсидій і пільг громадянам у межах зазначених ОСББ внесків було вирішено завдяки внесенню змін до ст. 22 Закону № 417-VIII: “З метою надання населенню, що проживає в багатоквартирних будинках, у яких створено об'єднання, пільг та субсидій для відшкодування витрат на оплату комунальних послуг визначається розмір внесків (платежів) на відповідні потреби, затверджений загальними зборами об'єднання, але не більше найвищого у відповідному населеному пункті тарифу на відповідні комунальні послуги, встановленого відповідним державним органом або органом місцевого самоврядування для суб'єктів господарювання”.

Проблема покриття витрат ОСББ за рахунок власних коштів підсилюється суперечностями між вимогами законодавства і реаліями економіки, з одного боку, та необхідністю затверджувати рівні витрат і доходів на загальних зборах – з іншого. При законодавчому підвищенні рівня мінімальної заробітної плати у

* Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку: Закон України від 14.05.2015 р. № 417-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/417-19>.

країні, зростанні тарифів на вивезення сміття, обслуговування ліфтів тощо члени ОСББ повинні проголосувати за відповідне підвищення витрат, але їх ніхто не може змусити.

Розрахунки з членами об'єднання здійснюються за складнішою схемою, ніж в інших неприбуткових організаціях, адже їх внески складаються з багатьох складових: оплати утримання будинку, в тому числі обслуговування ліфтів та вивезення сміття, комунальних послуг, капітального ремонту, додаткових внесків на створення спеціальних фондів тощо. При цьому частина внеску може відшкодовуватися державою у вигляді субсидій і пільг. Нині вирішено питання укладання прямих договорів населення з відповідними підприємствами комунального господарства, що звільняє ОСББ як від розрахунків з такими комунальними підприємствами, так і від боротьби з боржниками по оплаті цих комунальних послуг, для якої в ОСББ практично немає важелів.

Проблема **неплатежів мешканців** в ОСББ стоїть навіть гостріше, ніж у житлово-комунальному господарстві в цілому, тому що боржника в ОСББ повністю утримують його сусіди. У цьому сенсі оплата комунальних послуг безпосередньо постачальникам — один з шляхів подолання заборгованості, бо вони можуть припинити надання своїх послуг. Щодо заборгованості співвласників перед ОСББ за утримання будинку, то єдиним ефективним методом боротьби з неплатниками є звернення до суду або нотаріуса. Суди нерідко вирішують такі справи на користь ОСББ, але стягнення боргів виконавча служба нерідко не здійснює роками у зв'язку з відсутністю в боржників коштів і майна. У більшості співвласників майном є тільки їхня квартира, тому порушується норма Закону України "Про виконавче впровадження" *, у ст. 11, 52 та 63 якого йдеться, зокрема, про звернення стягнення на майно боржника. Так, у ст. 52 зазначено: "Звернення стягнення на майно боржника полягає в його арешті, вилученні та примусовій реалізації", у ст. 63 описано порядок звернення стягнення на будинок або квартиру боржника. У багатьох країнах постсоціалістичного простору проблему неплатежів вирішено саме зверненням стягнення на квартиру. Водночас у нинішніх умовах стрімкого зростання тарифів на житлово-комунальні послуги населення може опинитись у безвихідному становищі.

Створення ОСББ — це одна з форм **самоврядування населення**, і тут багато чого залежить як від кваліфікації та енергійності голови правління, так і від активності і толерантності членів ОСББ. При недобросовісному голові правління у мешканців виникає багато проблем, пов'язаних як із зниженням рівня обслуговування будинку, так і з можливими зловживаннями. На практиці проблеми частіше виникають у голів, бо ця робота вимагає самовіддачі, терпіння і високої кваліфікації. Отже, істотні недоліки в діяльності ОСББ породжуються так званим людським фактором: невідповідністю населення та складністю вибору ефективного голови правління.

Що стосується **населення (співвласників)**, то треба сказати про його: а) слабку активність, небажання брати на себе відповідальність за своє житло; б) недостатнє розуміння економіки, законодавства і сутності діяльності ОСББ, що призводить як до небажання створювати ОСББ, так і до саботування його діяльності (зокрема, невідвідування загальних зборів, блокування окремих необхідних для існу-

* Про виконавче впровадження : Закон України від 21.04.99 р. № 606-14 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/606-14>.

вання ОСББ рішень); в) схильність до невдоволення, яке вони можуть виявляти в “непарламентарній” формі, чого не дозволили б собі за місцем роботи.

Голова правління, по-перше, повинен бути енергійним, відповідальним, мати активну життєву позицію; по-друге, мати високий рівень професіоналізму, тому що вимушений займатися технічними, економічними, юридичними питаннями; по-третє, поєднувати силу характеру і терпіння для вирішення проблем з окремими співвласниками, податковими органами, які періодично висувають додаткові вимоги до ОСББ, а також з місцевими органами влади, які не завжди йдуть назустріч ОСББ. Необхідно додати ще таку якість, як людяність, – як правило, достойний голова є небайдушим до проблем мешканців будинку, приділяє увагу мало-забезпеченим, ветеранам.

Необхідно проводити навчання голів і бухгалтерів ОСББ – як нових, так і працюючих, – щоб вони були в курсі всіх змін у законодавстві. Періодично такі навчальні семінари проводяться громадськими організаціями, інколи – приватними фірмами, але їх кількість недостатня, до того ж обмеженість у коштах стає для ОСББ перешкодою для відвідування платних семінарів.

Вирішення проблем управління житловими будинками ОСББ лежить у тому числі у площині створення інституту **професійних управителів житла**, яким об’єднання могло б передати всі функції з обслуговування будинку, обліку, звітності, самостійно вирішуючи тільки принципові моменти, які потребують скликання загальних зборів або правління. В Україні нині існують окремі компанії з управління житлом, курси з підготовки управителів житла (зокрема, у Львові), але цього недостатньо для вирішення питань управління житлом у країні в цілому.

І нарешті, важливою є така проблема, як відсутність коштів на **капітальний ремонт** будинку, особливо у старих будинках. Збирання таких коштів здійснюється роками за умови прийняття відповідного рішення загальними зборами, але знецінення зібраних грошей відбувається швидше, ніж їх накопичення. До того ж зберігання коштів на депозитних рахунках може бути ризикованим у зв’язку з ненадійністю банківської системи. Законом “Про ОСББ” визначено обов’язковість участі попереднього власника в першому капітальному ремонті будинку після передання його в управління ОСББ, але практичні шляхи застосування цієї норми не визначено.

Таким чином, особливості діяльності ОСББ (та ЖБК) полягають у такому.

1. ОСББ – неприбуткові організації; їх діяльність не є господарською, оскільки здійснюється не з метою отримання прибутку і слугує господарським забезпеченням діяльності негосподарюючих суб’єктів. ОСББ та ЖБК можуть здійснювати комерційну діяльність, яка оподатковується податком на додану вартість на загальних підставах, а податком на прибуток, за останньою редакцією ПКУ, не оподатковується.

2. Від інших неприбуткових організацій та об’єднань громадян ОСББ відрізняються наявністю спільного майна, обов’язком співвласників будинку брати участь у його утриманні незалежно від членства в об’єднанні, неможливістю довільної ліквідації об’єднання.

3. Управителем об’єднання є саме ОСББ (а не голова правління), якщо об’єднання не залучає найманого управителя.

4. ОСББ і ЖБК у межах основної діяльності не надають послуги, які є об’єктами оподаткування ПДВ.

5. Діяльність ОСББ має спільні риси з ЖКГ — це необхідність обслуговування будинку, розрахунків з мешканцями, постачальниками комунальних послуг, бюджетом в частині субсидій і пільг.

6. В ОСББ складна система розрахунків: з мешканцями — за різними видами платежів, частина з яких покривається за рахунок субсидій і пільг; з постачальниками комунальних послуг, вартість яких відшкодовується за рахунок плати за утримання будинку (вивезення сміття, обслуговування ліфтів, дезінсекція тощо); з іншими службами (пожежною охороною, аварійного та сантехнічного обслуговування тощо); з бюджетом щодо субсидій, пільг та інших трансферів у разі їх наявності; з орендарями тощо.

Проблеми діяльності ОСББ можна поділити на три групи: вирішені; ті, що перебувають на стадії вирішення; невирішені та нові, які постійно виникають.

До **вирішених** проблем відносяться: неоподаткування податками на додану вартість і прибуток, утримання житлового будинку поза балансом згідно з принципом автономності в бухгалтерському обліку, можливість визначати розмір внесків на утримання будинку на загальних зборах і замінювати загальні збори в разі відсутності кворуму письмовим опитуванням тощо. У 2015 р. вирішено питання щодо обов'язковості членства в об'єднанні; скасування поняття "балансоутримувач" для ОСББ; неукладання договорів з членами об'єднання; надання субсидій і пільг у межах внесків на утримання будинку, встановлених загальними зборами (але не більших, ніж максимальний тариф, прийнятий у населеному пункті).

До проблем, які **перебувають на стадії вирішення**, можна віднести питання майна ОСББ, у тому числі власності на землю, яку законодавчо вже закріплено за ОСББ, але не визначено механізм документального оформлення цього права.

Невирішеними проблемами є питання неплатежів населення, недостатньої допомоги місцевих органів влади, практичної неможливості зібрати кошти на капітальний ремонт будинку в умовах економічної невизначеності, необхідності платити різницю, яка виникає при оплаті тепла та води за квартирними лічильниками (або за 1 кв. м площі) і за загальними лічильниками по будинку (під'їзду), відсутності інституту управителів житлових будинків, який би надавав можливість ОСББ передавати функції управління та обслуговування будинку кваліфікованому управителю. При цьому постійно виникають нові проблеми: вимоги надавати органам статистики невластиву звітність ("1-заборгованість", "1-житлофонд"), намагання зарахувати ОСББ з даховими котельнями до категорії промислових підприємств, відсутність механізму доступу ОСББ та ЖБК до інформації про кількість зареєстрованих осіб у квартирі після передання паспортної картотеки до Державної міграційної служби тощо.

Найбільш проблемним нині є питання внесення змін до ПКУ щодо розподілу майна неприбуткової організації в разі припинення її державної реєстрації, тому що чинна редакція не враховує специфіку ОСББ і ставить під загрозу їх неприбутковий статус.

Людський фактор, зі свого боку, постійно проявляється у площині протидії як створенню ОСББ, так і розвитку цієї форми господарювання та самоврядування. Щодо **перспектив** розвитку ОСББ в Україні треба зазначити, що ця діяльність дістає широку підтримку громадськості та великої кількості ентузіастів-активістів, завдяки чому, зокрема, було відновлено неприбутковий статус

ОСББ, скасовано вимоги щодо сплати ПДВ і у 2015 р. прийнято істотні зміни до Закону “Про ОСББ”.

При цьому створення ОСББ характеризується великою кількістю **переваг**:

- самоврядування у власному будинку;
- можливість обирати постачальників комунальних послуг, порядок в обслуговуванні будинку;
- контроль за використанням коштів з боку мешканців (обов’язкові щорічні перевірки ревізійною комісією, право на ознайомлення співвласників з фінансовою документацією);
- можливість нижчих витрат на утримання будинку порівняно з будинками комунальної власності за рахунок відсутності ПДВ, зниження непродуктивних витрат, відшкодування частини витрат орендною платою;
- можливість сплачувати частину внесків за рахунок надання співвласниками послуг об’єднанню тощо.

Додамо, що в будинках ОСББ, як правило, краще підтримується порядок, створено затишок у під’їздах, доглянуто прибудинкову територію. При цьому активність і відповідальність співвласників підвищуються, реалізується їх право на частину спільної власності, кожен отримує право на прийняття рішення щодо свого житла.

Висновки

Створення ОСББ позитивно впливає як на життя співвласників будинку, так і на економіку країни в цілому. В Україні процес створення ОСББ проходить поступово, але недостатньо швидко, що пояснюється і окремими недоліками законодавства, і економічними проблемами у країні, і неготовністю населення до самоврядування. Розкриті особливості діяльності ОСББ дозволили обґрунтувати їх неприбутковість і відсутність у них об’єкта оподаткування ПДВ, порядок відображення майна об’єднання, управління будинком, членства в ОСББ тощо. Щодо визначених проблем діяльності ОСББ запропоновано шляхи вирішення із зазначенням переваг створення ОСББ.

*Стаття надійшла до редакції 18 квітня 2015 р.
і була оновлена 12 грудня 2015 р.*

**ПАМ'ЯТІ АКАДЕМІКА АЕН УКРАЇНИ,
ВІЦЕ-ПРЕЗИДЕНТА СПІЛКИ ЕКОНОМІСТІВ УКРАЇНИ
В.І. ПАВЛОВА
(1946–2015)**

ВІДОМИЙ ВЧЕНИЙ-ЕКОНОМІСТ І ПЕДАГОГ

THE FAMOUS SCIENTIST-ECONOMIST AND TEACHER

Вітчизняне економічне співтовариство зазнало тяжкої втрати – 26 грудня 2015 р. на 69-му році життя перестало битися серце відомого українського вченого, доктора економічних наук, професора, академіка Української академії економічної кібернетики та Академії економічних наук України, заслуженого економіста України, віце-президента Співки економістів України **Володимира Івановича Павлова**.

Він народився 1 травня 1946 р. у м. Генічеськ Херсонської області. Після проходження військової служби обіймав інженерно-технічні та керівні посади в громадських організаціях Луцька і паралельно здобував вищу освіту. У 1975 р. він з відзнакою закінчив економічний факультет за спеціальністю "Економіка праці", а у 1978 р. – аспірантуру Вищої школи профспілкового руху ВЦРПС, у 1979 р. – захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук.

У 1979–1988 рр. В.І. Павлов працював старшим викладачем, доцентом, старшим науковим співробітником, заступником директора з наукової роботи, керівником Галузевої лабораторії Міністерства машинобудування для тваринництва і кормовиробництва СРСР з організації праці, виробництва та управління Луцької філії Львівського політехнічного інституту. У 1986 р. йому було присвоєно звання доцента кафедри економіки і організації виробництва.

У 1988–1991 рр. Володимир Іванович очолював економічний відділ Волинського обкому партії, працював завідувачем відділу проблем управління розвитком соціальної інфраструктури регіону Львівського відділення Інституту економіки Академії наук УРСР.

У 1991–2003 рр. В.І. Павлов очолював кафедру економіки та управління виробництвом Луцького індустріального інституту, кафедру економіки та підприємництва, Центр підготовки фахівців з цінних паперів та фондового ринку Луцького державного технічного університету. У 1996 р. В.І. Павлову присвоєно звання професора кафедри економіки і управління виробництвом. У 2001 р. він блискуче захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук. У 2004 р. за конкурсом його обрано завідувачем кафедри фінансів і економіки природокористування, призначено керівником Центру підготовки експертів з оцінювання нерухомого майна Національного університету водного господарства та природокористування.

Вагомим є і його науковий доробок. У світ вийшло близько 350 публікацій вченого, у тому числі 18 монографій, 17 підручників та навчальних посібників, понад 130 наукових статей. Під керівництвом В.І. Павлова підготовлено 18 кан-

дидатів економічних наук. Він був головою спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук Національного університету водного господарства та природокористування, входив до складу вченої ради із захисту докторських дисертацій Інституту регіональних досліджень НАН України.

Володимир Іванович Павлов відомий широкому колу наукової громадськості завдяки вагомому внеску в розв'язання проблем реалізації регіональної соціально-економічної політики, становлення і розвитку фондового ринку та ринку нерухомості, забезпечення ефективного природокористування та реформування економіки підприємств у Західному регіоні України.

За успіхи в науково-педагогічній та громадській діяльності професор В.І. Павлов нагороджений Дипломом III ступеня ВДНГ УРСР, Почесною грамотою, знаком "Відмінник освіти України" та знаком "За наукові досягнення" Міністерства освіти і науки України, Почесною відзнакою Української фондової біржі, Почесною грамотою Кабінету Міністрів України, Почесною грамотою та Почесною відзнакою Спілки економістів України.

Весь його життєвий шлях є взірцем громадянської відданості, принциповості, чесності та порядності, вірного служіння ідеалам гуманізму, розвитку економічної науки.

Світла пам'ять про Володимира Івановича Павлова, відомого вченого-економіста, талановитого педагога, вірного товариша і друга, ефективного керівника і сумлінного трудівника на благо свого народу, назавжди залишиться у серцях тих, хто його знав, жив і працював поруч з ним.

Президія Спілки економістів України

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

**Х ПЛЕНУМ
СПІЛКИ ЕКОНОМІСТІВ УКРАЇНИ
ТА МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ**

**THE X-th PLENARY SESSION
OF THE UNION OF ECONOMISTS OF UKRAINE
AND THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC-PRACTICAL CONFERENCE**

25 вересня 2015 р. у Києві відбувся Х Пленум Спілки економістів України (СЕУ), в рамках якого було проведено Міжнародну науково-практичну конференцію на тему: "Громадянське суспільство і формування нової парадигми соціально-економічного розвитку в умовах глобалізації".

У роботі Пленуму і конференції взяли участь члени Президії, Правління і Ревізійної комісії СЕУ, керівники і представники обласних об'єднань СЕУ, Національної академії наук України, Національної академії аграрних наук України, Національної академії наук Білорусі, Академії економічних наук України, ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України", Державного інституту управління та економіки водних ресурсів України, ННЦ "Інститут аграрної економіки НААН України", Національного університету водного господарства і природокористування, Житомирського національного агроекологічного університету, відомі вчені, економісти, викладачі ВНЗ.

Мета конференції – обговорення актуальних проблем становлення громадянського суспільства в Україні і залучення його інституційної спроможності та інтелектуального потенціалу до формування нової парадигми соціально-економічного розвитку на основі концептуальних ідей В.І. Вернадського про ноосферу.

Відкриваючи роботу Пленуму та конференції, президент СЕУ, заслужений економіст України, академік АЕН України, професор **В.В. Оскольський** привітав присутніх і висловив упевненість у тому, що це буде помітним явищем сучасного етапу розвитку економічної думки не тільки в Україні та сприятиме подальшим міждисциплінарним дослідженням науковців з метою поширення і практичного втілення планетарних ідей В.І. Вернадського та інших видатних учених про місію Людини і її Розуму в побудові кращого світу.

З цікавими і змістовними доповідями на конференції виступили віце-президент СЕУ, доцент **Г.В. Яцюк**, віце-президент СЕУ, науковий керівник Секції економічного прогнозування, академік НАН України, доктор економічних наук, професор **В.М. Геєць**, академік НАН Білорусі, доктор економічних наук, професор **П.Г. Никитенко**, член-кореспондент НАН України, доктор економічних наук, професор **В.К. Симоненко**, академік НААН України, доктор економічних наук, професор **М.Ф. Кропивко**, Голова Полтавського обласного правління СЕУ, доктор економічних наук, професор **В.І. Перебийніс** та інші.

У своїй доповіді **Г.В. Яцюк** наголосила на необхідності формування нового економічного світогляду, заснованого на концептуальному вченні **В.І. Вернадського** про ноосферу, на протигагу доктрині вільного ринку з її пріоритетом вигоди над мораллю, що формує фундамент ліберального капіталізму та є причиною нинішньої світової фінансової кризи. Вона зауважила, що справжні економічні досягнення неможливі в аморальному, бездуховному суспільстві та висловила думку про актуальність переходу до ноосферної економіки, яка має поєднати ідеї відкритої розумної конкурентної організації господарювання та державного регулювання суспільних відносин з метою досягнення соціального блага і забезпечення сталого розвитку. При цьому саме наука може надати позитивного імпульсу створенню інтелектуальних та духовно-моральних основ ноосферного мислення. Тому, на її думку, чільна роль у переході до ноосферної економіки належить об'єднанням учених-економістів та іншим неформальним інститутам громадянського суспільства.

Ряд важливих проблем порушив у своєму виступі академік НАН України **В.М. Геєць**. Зокрема, він зазначив, що для підтримки економічного розвитку в Україні слід забезпечити зміни в характері економічного життя і поведінки людей, а також системи управління, яка формується людиною. У цьому контексті варто спиратися на соціальний капітал, усвідомлювати його достатньо високий потенціал розвитку. Він звернув увагу також на визначальну роль довіри у всіх сферах суспільного життя, що має протистояти культурі споживацького суспільства і багатства, який породив далеко не кращі зразки людської поведінки і призвів до нинішньої світової кризи. На думку **В.М. Гейця**, нагальним є розвиток інститутів для захисту людиною особистих та суспільних інтересів перед владою і бізнесом. Він також підкреслив необхідність формування так званих інститутів розвитку, наприклад, індустріальних парків, які є одним з елементів інноваційної інфраструктури і мають компенсувати “провали ринку”.

Академік НАН Біларусі **П.Г. Никитенко** запропонував розглядати інтелектуальні, духовні та культурні якості людини, які виступають синергетичною основою зростання земного багатства, як категорію продукту нематеріального виробництва. На його думку, вказані нематеріальні цінності людської природи повинні отримати вартісну оцінку і бути включені у систему суспільного відтворення. Це дозволить належним чином урахувати роль та вплив Розуму і його носія – Людини – при формуванні ноосферної економіки.

У своєму виступі член-кореспондент НАН України **В.К. Симоненко** звернув увагу на проблеми ефективності державного управління в новій парадигмі ноосферного мислення. Базуючись на розумному формуванні політики і практики господарювання як умови ноосферного розвитку, він обґрунтував необхідність впровадження сучасних механізмів державного стратегічного, довго- і середньострокового планування і програмування, наголосивши при цьому, що стратегія розвитку країни на тривалу перспективу – це фундамент діяльності будь-якого уряду, який перебуває при владі протягом усього періоду її реалізації.

Академік НААН України **М.Ф. Кропивко** присвятив доповідь ноосферному розвитку в аграрному секторі економіки України. На його думку, ноосферна ідеологія має поєднати у собі інновації та сталий розвиток, щоб людство, спираючись на свій розум, включило технологічну діяльність у природний кругообіг біосфери. Він запропонував перейти до постіндустріальної моделі аграрної економі-

ки України, заснованій на об'єднанні капіталу землі з капіталом індустрії та концентрації зусиль освіти і науки у сфері використання інформаційних та інших прогресивних технологій. Для цього, на його думку, слід здійснити ряд кроків, зокрема, завершити земельну реформу, сприяти змінам в організації сільськогосподарського виробництва та переведенню сільського господарства на інноваційно-інвестиційну модель розвитку тощо.

Інші учасники конференції особливу увагу приділили висвітленню концепції ноосферного розвитку як основи світогляду XXI ст. в умовах глобальних цивілізаційних викликів та посилення ролі інститутів громадянського суспільства у трансформації суспільної свідомості на базі ноосферного світосприйняття.

Учасники Пленуму та конференції констатували, що кожен етап розвитку суспільства характеризується притаманною йому світоглядною парадигмою, яка ґрунтується на системі цінностей та ідей і дістає своє втілення у способі ведення економічної діяльності та культурної державної політики, інститутах та практиках громадянського суспільства, дія і схильності окремих людей до тих чи інших переваг тощо. На кожному з таких історичних етапів постає питання вибору певної системи поглядів та ідей, які формують основу та напрями державної політики, економічного розвитку, поведінки людей у суспільстві.

Учасники конференції звернули увагу на дві головні проблеми, які потребують обговорення науковою спільнотою з метою пошуку шляхів їх вирішення. Перша — це пошук можливих засадничих основ нового бачення соціально-економічного розвитку в теперішніх умовах глобалізації та загрози біосферних катастроф різного масштабу і характеру, посилення конкуренції з боку великого капіталу на всіх світових і регіональних ринках та неспроможності урядів провідних держав світу приборкати тліючу світову фінансову кризу, подальші розвиток та наслідки якої навіть в осяжному майбутньому важко передбачити.

Другою проблемою є інституційне забезпечення, у тому числі й з боку інститутів громадянського суспільства, реалізації можливих напрямів трансформації моделі ринкової економіки та інших її гібридних різновидів соціально орієнтованого, комунітаристського спрямування в нову систему господарювання, яка б реально враховувала закономірності біосферного розвитку, мала духовні засади і новітнє бачення суспільного прогресу.

Як свідчить хід історії, неможливо знайти новий шлях економічного розвитку в умовах глобалізації без урахування її планетарного впливу і соціокультурних особливостей національних держав та інтересів окремих регіональних спільнот на противагу інтересам великого капіталу і суспільства споживання. Водночас слід виходити з того, що у світі, який характеризується глобальною системою економічних, інформаційних та комунікаційних зв'язків, зростанням великих транснаціональних монополій, нарощуванням могутності глобального фінансового капіталу, який прагне до незалежності від будь-якого державного впливу, домінуючою у сфері соціально-економічного розвитку залишається доктрина неолібералізму. Головним наслідком цього на межі тисячоліть стала світова фінансова криза, яка фактично розпочалася наприкінці минулого століття і перейшла нині у стан перманентного локально-глобалізаційного прояву стагнації та фінансової нестабільності.

Сьогодні економіки більшості країн світу (у тому числі й України, економіка якої, за твердженням академіка В.М. Гейця, фактично є квазіринковою, оскільки

вона не інтегрована у світові ринки капіталів унаслідок ризику невиконання державою її зобов'язань) перебувають у точці біфуркації, і від наявності в суспільстві критичної маси людей, які усвідомлюють ситуацію і зможуть запропонувати розумні перспективи виходу, залежить напрям кардинальних змін в економічному мисленні. При цьому зміни мають бути саме кардинальними, аж до повної реформи світової фінансової системи.

Учасниками конференції особливо наголошувалося, що виробнича та економічна діяльність людини, суспільства не можуть і не повинні протиставлятися функціонуванню біосфери планети, оскільки вони є однією з форм глобального біогеохімічного кругообороту речовин та енергії у природі і не можуть існувати поза ним.

Цю проблему світового розвитку досліджував великий вітчизняний вчений В.І. Вернадський. У своїх працях на основі наукового доробку свого видатного попередника С.А. Подолінського він довів положення про те, що біосфера являє собою планетарний механізм, який здійснює перетворення певної частини енергії, що надходить ззовні (головним чином сонячної), у різні види енергії, а людство, цивілізація в системі “людина – біосфера” є складовою частиною біосфери. І якщо ще 20–30 років тому ця проблема мала суто академічний характер, то нині вона стала надзвичайно актуальною, предметом серйозних зіткнень інтересів багатьох держав і транснаціональних корпорацій усього світу. Настав час ідей, які не обмежуються різними варіаціями концепцій вільного ринку, а виходять з єдиного світорозуміння і відповідальності перед майбутніми поколіннями. Йдеться навіть не про конкретну модель, а про майбутнє людства у планетарному масштабі.

В.І. Вернадським було закладено світоглядні основи планетарного розвитку, де домінуючою активною силою є Розум людини. Він дійшов висновку, що еволюційний процес створив нову геологічну силу – наукову думку соціального людства. Ноосферне мислення нині вбачається єдиною продуктивною і антропоцентричною системою знань і підходів до реформування економічних та інших суспільних відносин на засадах дійсного прогресу. Узагальнення В.І. Вернадського відображають екологічний вектор виживання людства в природному середовищі планети Земля і мають бути затребувані в усіх сферах життя на національних та міжнародному рівнях. Вони повинні стати головним критерієм інноваційності технологій, предметів чи засобів виробництва, основним фактором визначення їхньої ефективності на противагу критерію, зорієнтованому виключно на вигоду для бізнесу.

Крім екологічних проблем сьогодення увагу учасників конференції було зосереджено і на антропологічній складовій біосфери, зокрема на ролі Людини, її Розуму, стану її духовності та етично відповідальної поведінки у суспільних та планетарних перетвореннях. Науковці наголосили, що держави повинні формувати політику, виходячи із створення можливостей для кожної людини мати гідний рівень матеріального забезпечення, незалежно творчо мислити та розвивати свій духовний та інтелектуальний потенціали. Це є основною умовою існування вільного громадянського суспільства. Як зазначав В.І. Вернадський у статті “Про роль особистості в історії”, суспільство є сильним тією мірою, якою воно є свідомим. Свідоме суспільство складається із свідомих людей, а такі люди є вільними у виборі своєї громадянської позиції, не залежать від вигоди та інтересів великого капіталу, здатні мислити поняттями біосфери, здорового навколишнього природ-

ного середовища, здоров'я людини у холистичному розумінні. Їм притаманне бачення ролі духовності у становленні людини майбутнього, у перетворенні людини економічної у дійсно людину розумну. Відповідно, свідоме та розумне громадянське суспільство уявляється основною рушійною силою ноосферної перебудови. В умовах глобалізації світових економічних відносин актуалізується його роль у досягненні економічного успіху. Крім того, глобалізаційні процеси посилили вплив громадянського суспільства на державу, оскільки спричиняють створення своєрідної ніші для діяльності різних представницьких структур і соціальних груп. Вектор розвитку інститутів такого суспільства в бік інтернаціоналізації в недалекому майбутньому зумовить становлення і розвиток нової моделі управління світовою спільнотою за допомогою мережевого глобального громадянського суспільства, якому поступово передаватиметься більша частина нинішніх функцій держави.

Учасники конференції звернули увагу і на такий суспільний інститут, як територіальні громади, які найближче розташовані до людини, до безпосередніх ресурсів та організації господарювання на землі. Територіальні громади є середовищем життєдіяльності населення та ділової активності суб'єктів господарювання. Крім того, громадські організації, що працюють на одній території з господарюючими суб'єктами, можуть бути їх союзниками або опонентами, вони ініціюють і проводять громадські обговорення щодо використання бюджетних коштів громади. Ефективною суспільно-політичною формою організації громадян є різноманітні громадські об'єднання та інші організації колективної генерації думки. Такі об'єднання являють собою каркас громадянського суспільства і сприяють виявленню та пошуку ефективних шляхів вирішення нагальних проблем сьогодення.

Вчені запропонували до обговорення ряд своєрідних підходів до формування моделей виробництва і розвитку економіки, які б забезпечували вписування господарських систем у біосферу, дотримання природних законів у господарському бутті, зниження рівня антропогенного і техногенного навантаження на навколишнє середовище. Зокрема, значну увагу було приділено теорії видатного українського мислителя С.А. Подолинського. Його цілісний (холистичний), органічний підхід до проблеми збереження енергії, відомий як фізична економія, дозволяє, використовуючи досягнення фізики, розглядати економіку як елемент більш складної парадигми розвитку, заснованої на органічній єдності людини і навколишнього середовища. Такий підхід вченого, який випередив час, вписується в сучасні моделі сталого розвитку, концепцію екологічної економіки.

Учасники конференції дійшли висновку, що людині та праці людини не відведено достатньо місця в економічній теорії. Саме людина є головною продуктивною силою і носієм виробничих відносин. Економіка в цілому та її складові структури мають бути націлені на благо людини і діяти у взаємозв'язку і взаємообумовленості з природними, космічно-природними і суспільними законами.

Інтелектуальні, духовні і культурні якості людини як категорія продукту нематеріального виробництва порівняно з матеріальною культурою не тільки є вічними, але й послідовно нагромаджуються і виступають синергетичною, тонкою, надчуттєвою матеріальною основою зростання земного багатства. Ця обставина, як зазначалося на конференції, належним чином не була оцінена класиками капіталістичних економічних теорій. Відтак, вказані нематеріальні цінності людської природи не отримали вартісної оцінки.

Зважаючи на те, що характерною функцією ноосферної економіки XXI ст. є визнання підвищення, поряд з людським інтелектом, ролі Розуму, особливого значення набуває посилення уваги до духовних і моральних засад розподілу і нагромадження знань у світі та їх використання у національних інноваційних системах, що є засобами і структурами реалізації набутих людством знань.

Ноосфера поки що залишається за межами свідомого входження у виробничі відносини і не розглядається як головний економічний фактор. Це не дозволяє належним чином урахувувати роль та вплив Розуму і його носія – Людини – у процесі суспільного відтворення, хоча стрімке зростання наукомісткості ВВП виступає особливістю ноосферної економіки. У цьому зв'язку учасники конференції висловили думку про те, що у ноосферній соціально орієнтованій економіці відомі нині відтворювальні співвідношення галузей за двома сукупними підрозділами суспільного відтворення слід доповнити третім рівнянням у складі фондів (капіталу) – постійних та змінних – і додаткової вартості, яке б відображало процес відтворення людини як соціального продукту (в сукупності розуму, знань, науки, освіти, культури, послуг) і враховувало залучення планетарного розуму в економіку як особливого товару з притаманною йому специфікою визначення вартості і відтворювального циклу.

Стосовно категорії “фонди” як основи ноосферної економіки було зазначено, що за речовим складом вона відрізняється від категорії “капітал”, оскільки останній не включає в себе робочу силу та самого працівника як її трудового ресурсного носія. Отже, запропоновано включати до їх складу не тільки засоби виробництва і трудові ресурси, але й природні ресурси, інше майно, фінанси, інтелектуальну власність, інші об'єкти національного багатства. Виходячи з таких позицій, на думку окремих учасників конференції, можливим є креативне використання досвіду розробки і функціонування у 1965–1980 рр. фондоефективного механізму господарювання колишнього СРСР.

Беручи до уваги роль Розуму в ноосферній економіці та нинішні системні загрози, що несуть у собі процеси глобалізації, доповідачі наголосили на критичній необхідності розумного стратегічного планування і управління, що має стати базою економічної політики держави ноосферного спрямування. У цьому контексті було звернено увагу на практичну можливість системних альтернатив економічному лібералізму на прикладі досвіду окремих країн пострадянського простору, насамперед Беларусі та Казахстану, які зберегли основні елементи планової, регульованої державою економіки, поєднавши їх з реформами соціальної сфери та виробленням аутентичної політичної ідеології. Так само досягають високих показників розвитку ряд інших країн, які у своїй економічній політиці використовують механізми стратегічного та індикативного планування (зокрема, Японія, Франція, США, Канада, Скандинавські країни, Китай).

Учасники конференції дійшли висновку, що структурна перебудова економіки, як і модернізація всього суспільства на базі ноосферної парадигми, має починатися з духовної та моральної складових. Саме вони визначають суть нової моделі соціально-економічного розвитку в умовах глобалізації, яка має бути вироблена на основі інтегрального підходу до закономірностей біосферного розвитку і розумної поведінки людини.

Учасники X Пленуму Спілки економістів України та Міжнародної науково-практичної конференції на підставі наукових досліджень і обміну думками сформулювали такі рекомендації та пропозиції.

1. Визначити, які концепції, доктрини та моделі соціально-економічного розвитку в епоху глобалізації, що на сьогодні є предметом дискурсу на теренах світового простору, вичерпали себе і є непридатними для формування сучасної політики кардинальних реформ в умовах глобалізації та світової фінансової кризи і не відповідають закономірностям еволюції біосфери у ноосферу.

2. Погодитися з тим, що єдиним концептуальним підходом, який сьогодні може слугувати основою для розробки тих чи інших форм і моделей господарювання, дружніх природі і людині у її складі, зорієнтованих на стабільний прогрес у майбутньому, є концепція ноосфери В.І. Вернадського, оскільки вона є цілісною світоглядною парадигмою планетарного масштабу, універсального змісту і заснованою на імперативі розумної поведінки людини.

3. При реалізації ідеї ноосфери у практиці формування відповідної моделі господарювання та її вписування у біосферу слід віддати належне видатним мислителям сучасності, які зробили свій вклад у планетарне світорозуміння господарської діяльності людини і її значення для людського прогресу, а саме С. Подолінському, М. Руденку, О. Берднику, М. Моїсєєву, П. Кузнецову, В. Казначееву, П. Никитенку, О. Субетто, А. Урсулу та іншим, використавши при цьому їхні надбання.

4. Основою ноосферної економіки має стати саме розумна поведінка людини і розумні стратегії суспільного прогресу і розвитку. У цьому зв'язку пропонується розрізнити поняття розумних і раціональних паттернів світоглядної позиції людини (усталених форм поведінки, оціночних критеріїв, звичаїв, мотивів тощо). Якщо розумна поведінка співвідноситься і гармоніює з концепцією ноосфери як іманентна їй, то раціональна поведінка є антиподом і як рушійна сила вільного ринку має бути витіснена в процесі метаморфози нинішніх моделей економіки у ноосферну економіку.

Поняття "раціональність" пов'язане з так званою культурою корисності, тоді як поняття "розумність" — з культурою гідності. Рух від культури корисності до культури гідності може видатися, на перший погляд, утопією, але він є необхідною умовою формування світогляду та етики ноосферного мислення і психологічних мотивів дій, вчинків та сприйняття оціночних критеріїв їхніх наслідків.

5. Запропонувати поняття "ноосферна економіка", визначивши його як сферу людської діяльності, що формується на основі синтезу ідей відкритої, конкурентної, моральної і розумної організації та ведення господарювання відповідно до закономірностей біосферного розвитку та ідей державного регулювання суспільних відносин з метою досягнення соціального блага і забезпечення прогресу людства.

6. Перейти від філософсько-теоретичного дискурсу на теми ноосфери, що сьогодні має місце на пострадянському просторі, до конкретних дій щодо переміщення ідеї ноосфери та принципів ноосферної економіки у практичну площину, підготовки і подання органам влади, міжнародним організаціям і регіональним об'єднанням держав конкретних пропозицій, які сприятимуть формуванню ноосфери, лобювання таких пропозицій на міжнародних форумах та при розробці національної політики.

7. Ініціатива створення моделі ноосферної економіки, на переконання учасників конференції, може виходити від України та інших постсоціалістичних країн, оскільки у більшості з них є наукові школи ноосферного спрямування, відповідний

інтелектуальний потенціал, а також досвід господарювання, планування і прогнозування соціально-економічного розвитку на соціально орієнтованих світоглядних і етичних засадах, не властивих ліберальному капіталізму.

8. Взяти до уваги, що на теперішньому етапі історичного поступу держава не спроможна забезпечити перехід до ноосферних форм і методів соціально-економічного розвитку. Тому інститути держави та їхні функції мають бути змінені, зокрема, шляхом передання деяких з них інститутам громадянського суспільства для формування відповідної політики підтримки переходу до ноосферної економіки і забезпечення консенсусного узгодження інтересів усіх соціальних груп і прошарків у процесі господарської та іншої суспільної діяльності.

Завданням держави і громадськості мають стати всебічне сприяння розвитку інститутів громадянського суспільства та механізмів їх впливу на формування суспільної свідомості, суспільних цінностей, ідеалів та поведінкових критеріїв співіснування людей, а також істотне підвищення ролі громади у формуванні соціально орієнтованої політики у всіх сферах суспільного життя, зокрема, за рахунок дійового публічного контролю за діяльністю органів влади місцевими громадами. Слід посилити довіру в усіх сферах суспільного життя, що дозволить протистояти культурі споживацького суспільства та наживи.

9. Зважаючи на те, що у механізмі майбутніх перетворень, адаптації країн до процесів, що відбуваються у світі, основною рушійною силою є енергія суспільства, конкретної людини, їхня пасіонарність, необхідно узагальнювати всі пропозиції науковців, економістів, у тому числі небайдужих колишніх державних службовців, а також членів громадських фахових об'єднань, спеціалістів суб'єктів господарювання для використання владою при формуванні нової парадигми соціально-економічного розвитку нашої держави.

10. Громадські об'єднання економістів як інститути громадянського суспільства мають забезпечити задоволення суспільного запиту на практичне поширення ноосферного світогляду в усіх сегментах людського буття, насамперед у сфері господарювання, виробництва і споживання благ, а також у задоволенні соціальних, культурних і духовних потреб людини. Для цього слід запровадити систему освіти на основі відповідних тематичних програм, курсів, масових інформаційних заходів тощо, створити умови для безперервної освіти людини протягом життя у різних формах, а також розробити активні засоби пропагування ідей ноосфери через ЗМІ та світові комунікаційні мережі.

11. Виходячи з розумного підходу у формуванні політики і практики господарювання як умови ноосферного бачення економічного і соціального розвитку, впровадити сучасні механізми державного стратегічного довго- і середньострокового планування і програмування. При цьому необхідно кардинально змінити підходи, ідеологію розробки і затвердження парадигми та концептуальних стратегічних завдань щодо соціально-економічного розвитку країни на найближчі 25–30 років. На базі парадигми має розроблятися стратегія розвитку країни на довгостроковий період, яка стане ключовим документом, основою діяльності будь-якого уряду, який перебуватиме при владі протягом усього періоду дії та реалізації затвердженої стратегії.

Визнати, що застосування програмно-цільового підходу є одним з напрямів удосконалення інституційного забезпечення розвитку сільських територій як елемента біосфери, за яким визначатимуться розумні межі і засоби державного регу-

лювання доходів сільського населення, зокрема, оплати праці сільськогосподарських працівників, підвищення її рівня до середнього по країні, та розроблятимуться й реалізовуватимуться державні програми з розвитку соціальної інфраструктури сільських територій, благоустрою сільських населених пунктів.

У контексті ноосферного розвитку мають формуватися постіндустріальна модель аграрної економіки України на основі об'єднання капіталу землі з капіталом індустрії для забезпечення високої ефективності функціонування, прибутковості й розвитку галузі, та концентруватися зусилля освіти і науки на сфері інформаційних та інших прогресивних технологій для забезпечення інновацій і результативності системи "наука – освіта – виробництво". Така модель має передбачати направлення переважної частини отриманого прибутку на вирішення проблем соціуму і сільського розвитку.

12. При формуванні нової парадигми соціально-економічного розвитку слід урахувати завдання практичної реалізації концепції сталого розвитку, яка на перший план висуває економіку знань, засновану на матеріалізації наукових і науково-прикладних досягнень та прискоренні створення і впровадження новітніх технологій, а також завдання розвитку "зеленої" економіки, зменшення рівня загроз техногенних катастроф та дефіциту енергетичних, водних і продовольчих ресурсів, зниження соціального напруження у суспільстві.

13. Завданням формальних і неформальних інститутів суспільства є реалізація принципу публічності щодо наслідків впливу діяльності людини на біосферу, що має забезпечуватися відповідним інформуванням через ЗМІ та систему публічних заходів. При цьому є принципово важливим, щоб інформація мала збалансоване раціонально-емоційне навантаження – не тільки емоції та заклики до збереження навколишнього природного середовища, але, насамперед, конкретні аргументовані відомості про наслідки для середовища і людини тих чи інших дій, діяльності чи бездіяльності.

14. Необхідно зусиллями інститутів громадянського суспільства та широкої громадськості терміново розробити ефективні, спрямовані на позитивний результат правові й організаційні засоби стимулювання (матеріальні) та примусу (адміністративні, кримінальні) людей до поведінки, що узгоджуватиметься із закономірностями розвитку біосфери та є ноосферно безпечною, і подати їх на розгляд відповідних органів влади для прийняття і введення у дію.

15. Визнати за необхідне вдосконалити і розширити методи й системи (технічні, технологічні, інструментальні, статистичного спостереження тощо) ретельного контролю стану навколишнього природного середовища та їх використання у постійному його моніторингу, вдосконалити систему показників, які контролюватимуться на міжнародному рівні як базові стандарти, оскільки це стосується всіх країн світу.

16. Створити законодавчі та організаційно-технічні умови для публічного доступу до інформації про розвиток та впровадження нових технологій і виготовлені за їх допомогою продукти (послуги), які стосуються людини або сфери її життєдіяльності, з метою отримання відомостей про їх вплив на здоров'я людини, умови її життя і стан навколишнього природного середовища та підпорядкування таких розробок виключно благу людини.

17. Визнати за необхідне використання всіх можливостей суспільства для поступового цілеспрямованого та активного формування свідомості людини, зорієн-

тованої на її розуміння власного фізичного і духовного здоров'я як найвищої цінності, оскільки вона є єдиним суб'єктом ноосферного розвитку, з метою сприйняття нею як необхідну особисту потребу вести здоровий спосіб життя, свідомо протистояти рекламі та іншим масовим впливам на розум і поведінку людини носіїв споживацької психології.

18. Запропонувати використовувати засоби глобальної комунікації та ЗМІ для поширення в соціопросторі нового світогляду, заснованого на ноосферних цінностях, які б “пробудили” людство від сну індивідуалізму та ідеалів наживи, підняли рівень культури людей, їх самооцінку і відповідальність за результати своїх дій і вчинків, сформували у них нове холістичне бачення місця та ролі Людини у біосфері у процесі перетворення останньої в інтересах і на благо людства.

19. З метою випередження і нівелювання загроз ноосферному розвитку з боку інформаційного середовища рекомендувати громадським об'єднанням економістів та іншим інститутам громадянського суспільства активно проводити систематичну просвітницьку та інформаційну роботу, що формуватиме розумну поведінку людини, її стійкі морально-етичні принципи та психологічні “фільтри” сприйняття інформації, осмислення потреб і мотивації дій, заснованих на розумінні та відповідальності.

20. Визнати, що основою добробуту і мирного співіснування всіх людей є справедливність і гармонія з природою, та спільними зусиллями всіх членів суспільства сприяти еволюційному становленню людини майбутнього, піднесенню кожного до рівня людини розумної, позбавленої раціоналізму вільного ринку, який став причиною нинішньої світової кризи.

21. Встановити за мету планетарного значення приведення всіх країн світу, незалежно від рівня їхнього розвитку, до єдиного знаменника у розумінні планетарної місії людини, яка діє на принципах Розуму.

Учасники конференції констатували, що реалізація викладених заходів дозволить започаткувати новий напрям наукових досліджень і практичної діяльності з розробки теоретичних засад моделі ноосферної економіки на підставі концептуальних ідей видатних мислителів минулого і сьогодення.

Згідно з рішенням Пленуму СЕУ, матеріали Пленуму та конференції будуть видані окремою збіркою та надіслані до центральних органів влади та органів місцевого самоврядування для розгляду і врахування при формуванні та здійсненні державної політики у сфері економіки, соціального розвитку, науки, культури, екології, а також рекомендовані факультетам і кафедрам ВНЗ, іншим закладам освіти для використання у навчальному процесі.

Матеріал надійшов до редакції 20 жовтня 2015 р.

Зміст журналу "Економіка України" за 2015 рік

	№	Стор.
БІЛОРУС О. Г., ГАВРИЛЮК О. В. – Стратегічні імперативи адаптації та трансформації зовнішньоторговельної діяльності України в умовах європейської інтеграції	11	4
БОГДАН Т. П. – Основні принципи формування і спрямування міжнародної фінансової допомоги для України	4	36
БОРОДИНА О. М., ПРОКОПА І. В. – Подолання структурних деформацій в аграрному секторі України: інституціалізація і модернізація малотоварного сільськогосподарського виробництва	4	88
БУКОВИНСЬКИЙ С. А., УНКОВСЬКА Т. Є., ДЖУС М. О. – До питання розробки Стратегії монетарної політики Національного банку України	8	4
БУРЛАЙ Т. В. – Ризики формування моделі асоціальної держави в Україні	6	92
ГЕЄЦЬ В. М. – До питання застосування підходів "плану Маршалла" для України	4	6
ГЕЄЦЬ В. М. – Подолання квазіринковості – шлях до інвестиційно орієнтованої моделі економічного зростання	6	4
ГРИЦЕНКО А. А. – Сучасна криза у контексті логіки соціально-економічного розвитку	6	18
ДАНИЛЕНКО А. І. – Посилення державних підойм ефективного використання фінансових ресурсів	4	28
ДЕЙНЕКО Л. В., ЯКУБОВСЬКИЙ М. М., ШОВКУН І. А., ЗАВГОРОДНЯ М. Ю., ГАХОВИЧ Н. Г. – Ключові аспекти "плану Маршалла" для України у промисловій сфері	4	70
ДЯЧУК О. А., ПОДОЛЕЦЬ Р. З., СЕРЕБРЕННИКОВ Б. С., ЧЕПЕЛЄВ М. Г. – Політика енергоефективності в Україні: Veritas Momentum	4	58
ЄГОРОВ І. Ю. – "Інноваційна Україна – 2020": основні положення Національної доповіді	9	4
ЄЩЕНКО П. С. – Реформування інститутів та економічних структур – веління часу	6	66
ЗВЕРЯКОВ М. І. – Про зміну моделі економічного розвитку	6	41
КІСТЕРСЬКИЙ Л. Л. – Економічна етика для подолання кризи	6	98
КІСТЕРСЬКИЙ Л. Л. – Формування сучасної Європи: стримування та розвиток	4	19
КОЛОДКО ГЖЕГОЖ В. – Досвід Польщі може бути корисним для України	6	38
КРЮЧКОВА І. В. – Недосконала матриця економіки України	6	53
МОЛДАВАН Л. В., ШУБРАВСЬКА О. В. – Інвестиційні пріоритети у сфері розвитку агропромислового виробництва України та механізми їх реалізації	4	78
МОСКАЛЕНКО О. М. – Соціальна орієнтація політики та можливості випереджального економічного розвитку в Україні	6	82
НИКИФОРУК О. І., ЧМИРЬОВА Л. Ю., ФЕДЯЙ Н. О. – Перспективи фінансування транспортних проектів у рамках міжнародної фінансової допомоги	4	45
ОНИЩЕНКО В. П. – Вихід з кризи вимагає рішучих дій	6	71

ПОДЛІЄСНА В. Г. – Особливості сучасної соціально-економічної кризи в Україні та основні орієнтири її подолання	6	74
ТАРАСЕВИЧ В. М. – Антикризисний потенціал економічного патріотизму	6	50
ШАРОВ О. М. – Уроки та перспективи “плану Маршалла” для України	4	12
ШАРОВ О. М. – Синдром невизначеності української економіки	6	61
ЯРЕМЕНКО О. Л. – Державний борг і потреба в інституційних реформах	6	69
ЯЦЮК Г. В. – Громадянське суспільство і формування нової парадигми соціально-економічного розвитку в умовах глобалізації	12	4

НАУКОВІ ДИСКУСІЇ

ГЕЄЦЬ В. М. – Бар’єри на шляху розвитку промисловості на інноваційній основі та можливості їх подолання	1	4
ДАНИЛЕНКО А. І. – Фінансові аспекти управління економічним розвитком	10	4
ОНИЩЕНКО В. П. – Реалії та можливості економічної стабілізації та розвитку України	7	4
САЛІХОВА О. Б. – Ренесанс державної інтервенції у промисловий розвиток: останні світові тенденції та уроки для України	9	19
ТАРАСЕВИЧ В. М. – Про державно-капіталістичну обумовленість інноваційного розвитку національної економіки	11	16
ТАРАСЕВИЧ В. М. – Про державно-капіталістичну обумовленість інноваційного розвитку національної економіки	12	10

ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

БИСТРЯКОВ І. К., МАНЦЕВИЧ Ю. М. – Проблеми просторового розвитку України з позицій поглядів П. Аберкромбі	9	39
ВІЛЕНЧУК О. М. – Теоретико-методологічні засади дослідження страхування як економічної категорії	7	18
ЄЩЕНКО П. С. – Як подолати системні витрати неоліберального реформування економіки	1	26
ЗВОНАР В. П. – Логіка дослідження соціальної відповідальності як соціоекономічного феномену	5	4
ЛЕБЕДЄВА В. К. – Економіко-теоретичні аспекти зміни діяльності	2	24
ПУСТОВІЙТ Р. Ф. – Інституціональні фактори клептократичної економіки	12	26
ТАРАСЕВИЧ В. М. – Економічна соціодинаміка у філософському просторі економіко-теоретичного знання	1	42

УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

АМОША О. І., ЗЕМЛЯНКІН А. І., ПІДОРИЧЕВА І. Ю. – Удосконалення системи управління інноваціями як умова прискорення структурних реформ в Україні	9	49
КІНДЗЕРСЬКИЙ Ю. В. – Державне замовлення у світі та особливості його застосування у політиці розвитку: уроки для України	3	4
КОЛОСОК В. М., ТРУСОВА Я. С. – Методичний підхід до розрахунку ринкового індексу конкурентоспроможності металургійної продукції інтегрованих підприємств	1	60
ЛИТОВЧЕНКО І. Л., ШКУРУПСЬКА І. О. – Оцінка синергетичного ефекту від застосування інтегрованих маркетингових комунікацій ..	5	29

ЛЯШЕНКО В. І., КОТОВ Є. В. – Методичні підходи до оцінювання процесів модернізації промислово розвинутих територій України	10	32
МЕЛЬНИК О. Г. – Дворівнева модель фінансування розвитку високих технологій в Україні	9	66
ПАЛИВОДА О. М. – Методичні підходи до ідентифікації кластерів промислових підприємств в економіці України	11	45
ПРИТУЛЯК Н. М. – Класифікація інтелектуального капіталу – методологічний аспект внутрішньофірмового управління	10	23
СТЮАРТ Ю., ЦЕМНОЛОНСКІС С. – Державна допомога в окремих "чутливих" галузях економіки України	11	32
ШКАРЛЕТ С. М. – Роль інформаційної компоненти у формуванні національної стратегії розвитку України	5	17
ШКАРЛЕТ С. М. – Технологія управління процесами формування та впровадження системно-універсальних детермінант розбудови економіки інформаційного типу	7	29
МЕТОДИ ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ		
КОЗЛОВСЬКИЙ С. В., КІРЄЄВА Е. А. – Управління регіональною продовольчою безпекою на основі сучасних методів моделювання ..	8	57
КОРХІН А. С., АНТОНЮК О. П. – Визначення кількісної залежності узагальненого фактора продуктивності від обсягів фінансування наукових і науково-технічних робіт в Україні	10	54
СКРИПНИЧЕНКО М. І. – Макроекономічна збалансованість і критичні дисбаланси в економіці України	2	4
ФІНАНСИ. ПОДАТКИ. КРЕДИТ		
БУТЕНКО А. І., САРАЄВА І. М. – Посилення кредитно-фінансової підтримки розвитку малого підприємництва в умовах нестабільності української економіки	1	70
ГРЕЧАНА С. І., ШВЕЦЬ Н. В. – Система оподаткування як зовнішній фактор самоорганізації підприємств	8	44
КОВАЛЕНКО В. В., ШЕПЕЛЬ Є. В. – Інфляційна складова в діяльності банків: вплив монетарних чинників	9	76
КУДРЯШОВ В. П. – Коригування публічних бюджетів у період загострення фіскальних ризиків	7	41
ОЛЕЙНИК Д. А. – Економіко-математична модель валютного курсу до резервної валюти	11	56
РАДІОНОВ Ю. Д. – Проблеми реалізації бюджетних інвестицій	2	48
РИМАРСЬКА Р. Ю. – Збільшення надходжень до бюджету як чинник залучення іноземних інвестицій в Україну	8	31
РЯБІНІНА Л. М. – Генезис та докорінні відмінності парадигми сучасних традиційного та ісламського банків як посередників грошового ринку	2	36
ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ І ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ		
ОЛІЙНИК Я. Б., ПІСТУН М. Д., МЕЛЬНИЧУК А. Л. – Про стратегію регіонального розвитку України: суспільно-географічний аспект	12	39
ПАДАЛКА О. С., КУЛІШОВ В. В. – Децентралізація – нова парадигма соціально-економічного розвитку регіонів України	10	45
ПИТАННЯ РОЗВИТКУ АПК		
БУРКИНСЬКИЙ Б. В., ЛІСЮК В. М., НІКІШИНА О. В. – Відтворювальні механізми регулювання зернового ринку в контексті забезпечення продовольчої безпеки України	10	66

ДЕМ'ЯНЕНКО С. І., КОВАЛЬ В. М. – Засади формування інструментів інвестиційної діяльності аграрних підприємств	2	61
КАРАТНЮК А. М. – Аналіз основних термінів у системі категоріально-поняттєвого апарату економічної науки	3	33
КУЗНЯК Б. Я. – Проблеми становлення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні	3	26
ОМЕЛЬЧЕНКО К. Ю. – Роль селянського (фермерського) господарства в забезпеченні ефективної економічної діяльності аграрного сектору	10	79
ОСТАШКО Т. О. – Структурні зміни у торгівлі сільськогосподарськими товарами під впливом імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС	12	48
ШМАГЛІЙ О. Б. – Плодоовочевий сектор України: чинники розвитку та пріоритети зростання	5	52
ШПАК Г. М. – Мотивація розвитку органічного виробництва в Україні	7	58
ШУБРАВСЬКА О. В. – Сільськогосподарське виробництво України: нові можливості та виклики розвитку	5	40
СВІТОГОСПОДАРСЬКІ ЗВ'ЯЗКИ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ		
БОЯР А. О. – Бюджетно-фінансові наслідки інтеграції України в ЕС	11	71
ДЕЙНЕКО Л. В., ШОВКУН І. А., КУПЧАК П. М. – Торгівля України з країнами Митного союзу: сучасні тенденції та ризики для вітчизняного промислового виробництва	8	74
КУЦИК П. О., КОВТУН О. І., БАШНЯНИН Г. І. – Джерела і страгати розвитку та забезпечення конкурентного лідерства сучасних корпорацій у глобальній економіці	7	72
СОКОЛОВА З. С. – Аналіз трансакційних витрат регіонального економічного співробітництва з країнами – членами ОХАДА	2	84
ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ		
ДРЕБОТ О. І., БОБКО А. М. – Ліси та лісівництво в Україні: стан і економічні наслідки землекористування у дзеркалі часу	1	82
СКРИПНИК А. В., МІХНО І. С. – Проблеми фінансування та оподаткування у галузі утилізації відходів в Україні та світі	12	59
ХВЕСИК М. А., ЛЕВКОВСЬКА Л. В., СУНДУК А. М. – Вартість водних ресурсів України та її регіонів у вимірах національного багатства	10	84
РОЗДУМИ ПУБЛІЦИСТА		
ЄФРЕМОВ В. В. – Проблема невизначеності в економічних теоріях	3	67
САВЕЛЬЄВ Є. В., КУРИЛЯК В. Є. – Пріоритети у реформуванні української економіки	5	79
ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ		
ПІСТУН М. Д. – Яка головна наукова установка відповідає за регіональний розвиток України?	5	90
ПРОБЛЕМИ ВИЩОЇ ШКОЛИ		
КАЛЕНЮК І. С., КУКЛІН О. В., ЯМКОВИЙ В. А. – Сучасні ризики розвитку вищої освіти в Україні	2	70
СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ В ПРАКТИЦІ УПРАВЛІННЯ		
ГУРА Н. О. – Об'єднання співвласників багатоквартирних будинків: специфіка, проблеми та перспективи діяльності	12	70

ДРУЖИНІНА В. В. – Методологія оцінки та забезпечення збалансованості міського ринку	3	54
КУЛІКОВ Ю. М., ЙОЛКІНА О. В. – Мінімальна заробітна плата в методології неформальної зайнятості	9	88
МАКАРОВА О. В. – Вимірювання людського розвитку в регіонах України: методологічні аспекти та оцінка результатів	3	41
ОЛІЙНИК О. О. – Превентивний підхід до регулювання ризиків у соціально-трудовах відносинах	5	69
КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ		
ДАВИДЮК Т. В. – Аспекти інноватизації обліково-аналітичного забезпечення управління	8	94
МАНЦУРОВ І. Г. – Ренесанс політичної економії та її практичної функції	5	94
ЮРЧИШИН В. В. – Системно-інноваційна довершеність досліджень сільських територій України	8	91
ЗАМІТКИ І ЛИСТИ		
ФІЛОНОВА І. Б. – Нові підходи до фінансування вітчизняної сфери охорони здоров'я	3	76
НАУКОВЕ ЖИТТЯ		
БОДРОВ В. Г., СОКОЛОВА О. М. – II Міжнародний науковий симпозіум "Держави і ринки в умовах глобальних трансформацій" (до 400-річчя політичної економії – науки про закони управління господарством: <i>politicos, oicos, nomos</i>)	7	87
ЛЕНДЄЛ М. А. – Інституціональні аспекти трансформацій аграрного сектору економіки України на шляху до ринку	9	94
М. І. Туган-Барановський: вчений, громадянин, державотворець	3	84
X Пленум Співки економістів України та Міжнародна науково-практична конференція	12	82
До 70-річчя АКАДЕМІКА НАН УКРАЇНИ В. М. ГЕЙЦЯ		
Усе життя – на вітар науки	4	4
До 80-річчя ПРОФЕСОРА, ДОКТОРА ЕКОНОМІЧНИХ НАУК І. Р. МИХАСЮКА		
Педагог, новатор, видатний науковець	5	93
ДО 90-річчя ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ АКАДЕМІКА АН УКРАЇНИ П. І. БАГРІЯ		
ШАБЛИСТА Л. М. – Пам'яті видатного дослідника проблем відтворення	11	87
—————		
Пам'яті академіка НАН України Ю. М. Пахомова (1928–2014)	1	95
ПАМ'ЯТІ АКАДЕМІКА АЕН УКРАЇНИ, ВІЦЕ-ПРЕЗИДЕНТА СПІВКИ ЕКОНОМІСТІВ УКРАЇНИ В. І. ПАВЛОВА (1946–2015)		
Відомий вчений-економіст і педагог	12	80
—————		
Зміст журналу "Економіка України" за 2015 рік	12	92

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

При надсиланні статті до редакції авторів необхідно суворо дотримуватися таких правил.

1. Стаття має бути набрана 14 кг шрифтом Times New Roman через 1,5 інтервалу оптимальним обсягом до 26 000 знаків і надіслана **на електронну адресу редакції esoua@mail.ru із зазначенням УДК статті.**

2. “Шапка статті” (прізвище, ім’я, по батькові, вчений ступінь, вчене звання, посада, місце роботи (офіційна назва установи) автора, а також назва статті, коротка (5–6 рядків) анотація і ключові слова) наводиться **англійською** і мовою оригіналу. У вихідних даних також зазначаються контактний телефон і електронна адреса автора, яка може бути опублікована у журналі у вихідних даних статті.

3. До статті додається авторське Резюме (розширена анотація) обсягом 200–250 слів **англійською** і мовою оригіналу (детальніше див. наш сайт esopotmukraine.com.ua, розділ “До уваги авторів”).

4. Виклад статті має бути чітким, стислим, без довгих вступів і повторів.

5. Стаття у цілому, а також математичні формули і цитати мають бути ретельно вивірені автором. Список використаної літератури дається окремо в кінці статті, оформлюється згідно з вимогами ВАК України і не повинен перевищувати 18–20 посилань. Прізвища зарубіжних авторів наводяться в іноземній транскрипції.

6. Графічний матеріал має бути виконаний у програмах Corel Draw, Adobe Illustrator, у форматі EPS, а також відповідати таким вимогам: його обсяг повинен бути мінімальним (не дублювати, наприклад, змісту таблиць); **чорно-білим** на білому фоні; лінії графіків та діаграм, усі умовні позначення на них мають бути чіткими і виразними. Якщо рисунок взято з іноземного видання, написи на ньому обов’язково перекладаються авторами мовою примірника.

7. Таблиці повинні бути компактними, мати назву, їх шапка – точно відповідати змістові граф.

8. Скорочення, крім загальноприйнятих (скорочення математичних величин, мір, термінів), не допускаються.

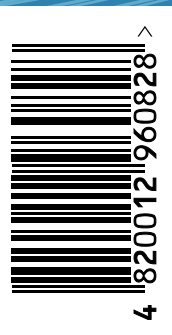
9. Редакція залишає за собою право скорочувати і виправляти статті, а також за згодою авторів вміщувати їх в оглядах.

10. Надсилання до редакції праць, опублікованих в інших виданнях або надісланих для публікації до інших редакцій, не допускається.

11. Статті, оформлені не у відповідності із зазначеними правилами, редакцією не розглядаються.

*Дотримання авторами викладених вимог
прискорить публікацію надісланих матеріалів*

Передплатний індекс “Укрпошти” 74158

ISSN 0131-775X.
Економіка України
2015. № 12. 1-96.